

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας

Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

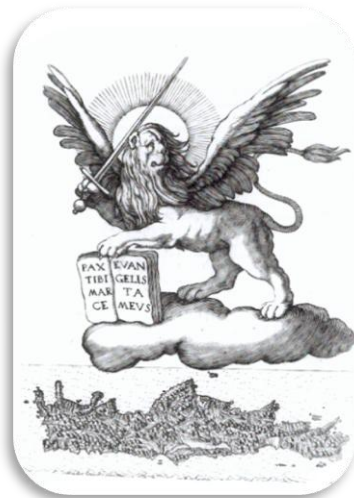
«Βυζαντινές Σπουδές»

Τομέας Βυζαντινής Ιστορίας

Γιώργος Ν. Βιολιδάκης

Διπλωματική εργασία

Προσπάθειες περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη κατά την ύστερη περίοδο της βενετοκρατίας. Πολιτικός σχεδιασμός και τοπική αντίδραση.



Επόπτες: επίκουρη καθηγήτρια Αγλαΐα Κάσδαγλη
επίκουρη καθηγήτρια Ελένη Σακελαρίου
αναπληρωτής καθηγητής Σωκράτης Πετμεζάς

ΡΕΘΥΜΝΟ 2009

Περιεχόμενα

	σελ.
Περιεχόμενα	1
Πρόλογος	2-5
Εισαγωγή	
Αμπελοκαλλιέργεια και παραγωγή κρασιού στην Κρήτη κατά τη βενετική περίοδο	6-11
Η κρητική ύπαιθρος στα τέλη του 16ου και το πρώτο μισό του 17ου αιώνα	11-22
Κεφάλαιο 1	
Η πολιτική περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας μετά τον πόλεμο της Κύπρου	23-30
Οι σύνδικοι της Ανατολής (1581-1583)	30-39
Κεφάλαιο 2	
Η προσπάθεια εκρίζωσης από τον γενικό προνοητή Alvise Grimani (1583-1584)	
Προπαρασκευαστικό στάδιο	40-43
Ο σχεδιασμός της επιχείρησης από τον γενικό προνοητή	44-51
Τα αποτελέσματα της επιχείρησης	52-58
Κεφάλαιο 3	
Προσπάθειες περιστολής της αμπελοκαλλιέργειας μετά τον Grimani	
Γενικός προνοητής Zuanne Mocenigo	59-62
Γενικοί προνοητές Girolamo Capello και Girolamo Trevisan	62-64
Επίλογος - Συμπεράσματα	65-71
Παραρτήματα	
Παράρτημα Πινάκων	73-109
Παράρτημα Εγγράφων	110-156
Βιβλιογραφία	157-167

Πρόλογος

Για την αμπελουργία στην Κρήτη έχουν κατά καιρούς δημοσιευτεί σημαντικές μελέτες, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων αναφέρεται στο παραγόμενο προϊόν και λιγότερο στην ίδια την καλλιέργεια του αμπελιού. Έτσι, διαθέτουμε ικανοποιητική γνώση για τις εργασίες του καλλιεργητικού κύκλου, την παραγωγή, τη μετακίνηση και την αποθήκευση του κρασιού, καλύτερη εικόνα όμως έχουμε για την εμπορευματοποίησή του, τους προορισμούς, τους δασμούς και τις τιμές που κατά καιρούς είχε. Τέλος γνωρίζουμε, εντελώς αποσπασματικά όμως, και για την «παρακμή» της συγκεκριμένης καλλιέργειας.

Μελετώντας την υπάρχουσα βιβλιογραφία διαμορφώνει κανείς την εντύπωση ότι η αμπελοκαλλιέργεια στην Κρήτη «σταμάτησε» εξαιτίας ενός διατάγματος, που εκδόθηκε το 1575 από τον τότε γενικό προνοητή Giacomo Foscarini.¹ Η Γιολάντα Τριανταφυλλίδου-Baladié ισχυρίζεται, αναφερόμενη στους ανώτερους βενετούς αξιωματούχους στο νησί, ότι «φθάνουν στο σημείο να προτείνουν το σταμάτημα της καλλιέργειας νέων αμπελώνων και ακόμη το ξερίζωμα ενός μέρους από τους παλιούς», στηριζόμενη σε μία ενθύμηση, στην οποία όμως δεν εκφράζεται κάτι τέτοιο.² Η ίδια αποδίδει την προσπάθεια περιορισμού της αμπελουργίας στις μειωμένες εξαγωγές

¹ Αναλυτικά για το περιεχόμενο του συγκεκριμένου διατάγματος, βλ. την έκδοσή του Κ. Γ. Τσιγκνάκης (επιμ.), *Il miglior vino del mondo. Το κρητικό κρασί στις αρχαικές πηγές της βενετοκρατίας*, [Κατάλογος έκθεσης αρχαιικών τεκμηρίων], Γάζι 2005 [στο εξής Τσιγκνάκης, *Il miglior vino*, κατάλογος], σσ. 28-29 και στο πρώτο κεφάλαιο.

² Η Τριανταφυλλίδου παραπέμπει στο χωρίο: *...s'hebbe di Candia il notabilissimo dispiacere, che hebbeno quelli à quali furono spiantate le vigne, li quali dissero parole di grand'importanza, cioè poiche li è stato il loro viver non faranno alcuna differentia d'essere sudditi del Turco che della Signoria di Venetia* (έφτασε στη Βενετία η αξιοσημείωτη δυσαρέσκεια εκείνων των οποίων είχαν εκριζώσει τα αμπέλια, οι οποίοι εκστόμιζαν πολύ σημαντικές κουβέντες (βρισιές), ότι δηλαδή, αφού τους αφαιρέθηκε το ζην, δεν υπάρχει διαφορά αν θα λογαριάζονται υπήκοοι του Τούρκου ή της Βενετίας): Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Mss. it. Cl. VII n° 811 (7299), φ. 302v (7 Ιουνίου 1584). Πρβλ. Γιολάντα Τριανταφυλλίδου-Baladié, «Ξένες κυριαρχίες και μετασχηματισμοί της κρητικής γεωργίας: XIVος-ΧΙΧος αιώνας», *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα, κοινωνιολογικές, ανθρωπογεωγραφικές. Εθνολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, εισαγωγή-επιμ. Στ. Δαμιανάκος, Αθήνα 1987 [στο εξής Τριανταφυλλίδου, «Ξένες κυριαρχίες»], σ. 204, σημ. 12.

κρασιού.³ Την ίδια άποψη, σχετικά με την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας με σκοπό τη στροφή στη σιτοπαραγωγή, έχει διατυπώσει και ο κατεξοχήν μελετητής του έργου του Giacomo Foscarini, Κώστας Τσικνάκης, ο οποίος δέχεται ότι «...[οι κάτοικοι του νησιού] άρχισαν να ξεριζώνουν τα παλιά αμπέλια, τα οποία δεν απέδιδαν άλλωστε τόσο κρασί, όσο τις προηγούμενες δεκαετίες, και να σπέρνουν τα χωράφια με δημητριακά» και ότι «κατά τις επόμενες δεκαετίες (μετά το 1575) άλλαξαν τα ως τότε δεδομένα... Στα μέσα του 17ου, το σιτάρι και η ελιά, αρχίζουν πλέον να αποτελούν τις κυρίαρχες καλλιέργειες στο νησί».⁴

Μια διαφορετική όμως εικόνα δίνεται στον ερευνητή όταν διεξέλθει μερικά μόνο από τα πολυάριθμα νοταριακά πρωτόκολλα και την επίσημη αλληλογραφία μεταξύ των εκπροσώπων της Γαληνοτάτης στην Κρήτη και των διοικητικών οργάνων στη μητρόπολη. Στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα οι μαρτυρίες για την κάθε είδους εκμετάλλευση αμπελιών (ενοικίαση, πώληση, παραχώρηση κλπ.) παρουσιάζονται αμείωτες, αν δεν αυξάνονται, μετά την έκδοση του παραπάνω διατάγματος, υποδηλώνοντας ότι η αμπελουργία στο νησί, όχι μόνο δεν παρουσιάζει οπισθοδρόμηση, αλλά, τουλάχιστον, διατηρείται στα ίδια επίπεδα. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται

³ Η μείωση εξαγωγών κρασιού που παρατηρείται κατά την περίοδο που μας απασχολεί δε σημαίνει κατ' ανάγκη μείωση της παραγωγής, όπως έχει υποστηριχθεί (Τριανταφυλλίδου, «Ξένες κυριαρχίες», ό.π.). Αφορά κυρίως την απροθυμία των εμπόρων να προσεγγίσουν τα λιμάνια της Κρήτης πρώτον γιατί ήθελαν να αποφύγουν την υπερβολική δασμολόγηση και δεύτερον λόγω της ανασφάλειας των θαλάσσιων δρόμων που δημιουργούσε η δράση πειρατών και κουρσάρων. Βλ. Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Isero Civan του 1639», *Κρητικά Χρονικά* 21 (1969), σ. 423 και Molly Green, *Κρήτη, ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, επιστ. επιμέλεια – εισαγωγή Ελένη Γκαρά, μτφρ. Ελένη Γκαρά – Θέμις Γκέκου, Αθήνα 2005 [στο εξής Green, *Κρήτη, ένας κοινός κόσμος*], σσ. 194, 197.

⁴ Κ. Γ. Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα», *Οἶνον ἱστορῶ V: Μονεμβάσιος οἶνος-Μονοβασ(ι)ά-Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008 [στο εξής Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη»], σσ. 175-156. Το ζήτημα της περιστολής της αμπελοκαλλιέργειας στα χρόνια του γενικού προνοητή Giacomo Foscarini έχει γίνει αντικείμενο σχετικής ανακοίνωσης του Κ. Γ. Τσικνάκη, με τίτλο «Μέτρα για την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα», *Πρακτικά Β' Συμποσίου ευρωπαϊκών νησιών παραγωγών κρασιού «Malvasia», Il miglior vino del mondo, Το κρητικό κρασί στις αρχαιακές πηγές της βενετοκρατίας, Γάζι-Ηράκλειο 30 Σεπτεμβρίου – 2 Οκτωβρίου 2005* (υπό δημοσίευση). Ευχαριστώ τον κ. Τσικνάκη που ευγενικά μου έδωσε το κείμενο της ανακοίνωσής του για να το συμβουλευτώ.

και από τις μαρτυρίες της αλληλογραφίας των αξιωματούχων, μιας και το διάταγμα του Foscarini δεν απαγόρευε κάτι τέτοιο. Συνεπώς, παρατηρείται μία αντιφατικότητα μεταξύ νόμου και πραγματικότητας.⁵

Με αφορμή το εγχείρημα για τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη κατά την ύστερη βενετοκρατία θα επιδιωχθεί να εξηγηθεί γιατί δεν εφαρμόστηκε τελικά το διάταγμα του 1575 κι αν εφαρμόστηκε, γιατί και πότε η Βενετία προχώρησε στην εκ νέου επαναφορά του θέματος. Ποιοι και πώς αντέδρασαν. Ποια ήταν η ανοχή της μητρόπολης απέναντι στην αντίδραση. Πώς είχαν διαμορφωθεί οι σχέσεις μεταξύ κεντρικής διοίκησης και των διάφορων κοινωνικών ομάδων την Κρήτης, αλλά και μεταξύ τους.

Από τις αναφορές (*dispacci*) και τις εκθέσεις (*relazioni*) των βενετών αξιωματούχων που υπηρέτησαν στην Κρήτη έχουν αντληθεί πληροφορίες που φωτίζουν κάθε πτυχή της προσπάθειας περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας, σε θεσμικό και πρακτικό επίπεδο. Ο κύριος όγκος του αρχαιακού υλικού αφορά την πρώτη και συστηματικότερη απόπειρα εφαρμογής των σχετικών με την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας διαταγμάτων του Foscarini, κατά το χρονικό διάστημα 1583-1584. Στην προσπάθεια αυτή συμμετείχαν οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής Giulio Garzoni και Zuanne Gritti, οι οποίοι περιόδευσαν στην κρητική ύπαιθρο από το 1581 έως το 1583, εντόπισαν τους παραβάτες και σχημάτισαν δικογραφίες εναντίον τους. Στη συνέχεια, το αποτέλεσμα της εργασίας των συνδίκων χρησιμοποιήθηκε από το γενικό προνοητή Alvisè Grimani που από τα τέλη του 1583 κλήθηκε να αποδώσει στη σιτοπαραγωγή όσα κτήματα καλλιεργούνταν παράνομα με αμπέλια.⁶ Ανάλογο εγχείρημα πραγματοποιήθηκε από τους γενικούς προνοητές Zuanne Mocenigo (1587), Girolamo Sagredo (1610) και Girolamo Trevisan (1625). Οι μαρτυρίες για τις προσπάθειες αυτές είναι περιορισμένες, ιδιαίτερα για τις δύο τελευταίες, στηρίχθηκαν όμως στα διατάγματα Foscarini και εφαρμόστηκαν στο πρότυπο που εγκαινίασε ο Grimani.

⁵ Τις ίδιες διαπιστώσεις, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, στηριγμένη σε μεγάλο μέρος των έως τώρα δημοσιευμένων πηγών, διατύπωσε και η Molly Green στο *Κρήτη ένας κοινός κόσμος*, σσ. 126-129.

⁶ Φευγαλέα αναφορά στις προσπάθειες των συνδίκων Gritti και Garzoni και του γενικού προνοητή Alvisè Grimani γίνεται στο Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σσ. 173-175.

Πριν από την παρουσίαση των στοιχείων που αφορούν αποκλειστικά τις απόπειρες να περιοριστεί η αμπελουργία στην Κρήτη, κρίθηκε σκόπιμο να προταχθεί, με συντομία στην εισαγωγή, η εξέλιξή της κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας. Επιπλέον, δίνεται το πολιτικό πλαίσιο που καθόρισε ως αναγκαία τη λύση της εκρίζωσης των αμπελιών και γίνεται συνοπτική αναφορά στην κοινωνία της υπαίθρου στην ύστερη βενετική περίοδο, προκειμένου να γίνει ευκολότερα αντιληπτή η αντίδραση στην εφαρμογή του συγκεκριμένου νόμου.

Κλείνοντας θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους με βοήθησαν στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, αντίστροφα προς το χρόνο ‘εμπλοκής’ τους. Ευχαριστώ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής και κυρίως την επίκουρη καθηγήτρια κ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, για την παρακολούθηση του κειμένου, ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος «Βυζαντινές Σπουδές» του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον κ. Κώστα Λαμπρινό, ερευνητή της Ακαδημίας Αθηνών, όχι μόνο για τις πολύτιμες παρατηρήσεις που έκανε σε μια πρώτη μορφή του κειμένου αλλά και για τις συζητήσεις και τους προβληματισμούς που μοιράστηκα μαζί του. Ανταπόκριση στις αρχειακές μου αναζητήσεις βρήκα από τη φίλη και συνάδελφο Χριστίνα Παπακώστα, ενώ η Πένυ Φιολιτάκη και η Πένυ Πετρουγάκη, όσο διάστημα βρισκόμουν μακριά από το Πανεπιστήμιο, με προθυμία μου προμήθευαν τη βιβλιογραφία που τους ζητούσα. Τέλος, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας και τη διευθύντριά του, καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου, η οποία με παρότρυνε στην αρχή της υποτροφίας μου, το 2004, να ασχοληθώ με την έρευνα γύρω από το κρασί και την αμπελουργία στην Κρήτη. Ένα ευχαριστώ δε φτάνει για να ξεπληρώσω τις εμπειρίες και τη γνώση που απέκτησα εντός και εκτός του Φλαγγινιανού.

Εισαγωγή

Αμπελοκαλλιέργεια και παραγωγή κρασιού στην Κρήτη κατά τη βενετική περίοδο

Η αμπελοκαλλιέργεια είχε αναπτυχθεί στην Κρήτη πολλούς αιώνες πριν την έλευση των Βενετών και το παραγόμενο κρασί κατά τους βυζαντινούς χρόνους ήταν από τα πιο ονομαστά στην Κωνσταντινούπολη.¹ Συγκεκριμένα για την περίοδο της βενετοκρατίας, η εξάπλωση της αμπελουργίας στην Κρήτη υπήρξε αποτέλεσμα συνδυασμού παραγόντων, όπως οι κλιματολογικές συνθήκες, η ποιότητα του εδάφους και η πολιτική στήριξης της παραγωγής κρασιού. Το κρασί, απαραίτητο συστατικό της μεσογειακής διατροφής, αλλά και είδος πολυτελείας για το δυτικό μεσαίωνα, κατά τη διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη απέκτησε ιδιαίτερη σημασία, κυρίως λόγω της εμπορευσιμότητάς του. Στο 13ο και 14ο αιώνα λόγω της καλής ποιότητας του προϊόντος η αμπελοκαλλιέργεια ενισχύθηκε από την κεντρική διοίκηση και αποτέλεσε τη βασικότερη καλλιέργεια του νησιού και στους επόμενους αιώνες.²

¹ Βλ. ενδεικτικά Κ.-Ρ. Matschke, «Cretan malmsey and the fall of Constantinople in 1453», 1453, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους*, επιστ. επιμ. Τόνια Κιουσοπούλου, Ηράκλειο 2005, σσ. 122-124 και Μαρία Γερολυμάτου, «Εισαγωγές οίνου στην Κωνσταντινούπολη από τα μέσα του 14ου μέχρι τα μέσα του 15ου αι.», *Οίνον ιστορῶ V: Μονεμβάσιος οίνος-Μονοβασ(ι)ά-Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008, σσ. 55, 61, 63-69.

² F. Thiriet, «Villes et campagnes en Crète vénitienne aux XIVe-Xve siècles», *Etudes sur la Romanie greco-vénitienne Xe-XVe siècles*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1977, XV [στο εξής Thiriet, «Villes et campagnes»], 450· X. Γάσπαρης, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αι*, Αθήνα 1994 [στο εξής Γάσπαρης, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο*], σσ. 17, 19, 24· U. Tucci, «Il commercio del vino nell'economia cretese», *Venezia e Creta, Atti del convegno internazionale di studi*, (Iraklion – Chanià, 30 settembre – 5 ottobre 1997), επιμ. Gh. Ortali, Venezia 1998 [στο εξής Tucci, «Il commercio del vino»], σσ. 188-189· M. Costantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην ανατολική Μεσόγειο», *Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου «Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα 16ος-19ος αιώνες»* (Κέρκυρα, 22-25 Μαΐου 1996), επιμ. Αλίκη Νικηφόρου, Κέρκυρα 1998 [στο εξής Costantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας»], σ. 73· Φ. Μπαρούτσος, «Per il viaggio de Ponente, Το κρητικό κρασί πέρα από το

Ανεξάρτητα από την προέλευσή της, η μαλβαζία εξαγόταν σε μεγάλες ποσότητες από την Κρήτη στην Βενετία, την Αγγλία, τη Φλάνδρα και αλλού.³ Στην πόλη του Αγίου Μάρκου πολυάριθμοι δρόμοι και στενά, όπου υπήρχαν ταβέρνες και καπηλειά που πουλούσαν κατ' αποκλειστικότητα κρητικά κρασιά, φέρουν το όνομα της μαλβαζίας, που με το πέρασμα των χρόνων ήταν δηλωτικό του κρητικού κρασιού και εν γένει του κρασιού που προερχόταν από το *Κράτος της Θάλασσας (Stato da Mar)* και ήταν εξαιρετικής ποιότητας.⁴ Η φήμη του κρασιού αυτού του τύπου έκανε τα κρητικά κρασιά περιζήτητα στις ξένες αγορές και, συνεπώς, αναγκαία την αύξηση των αμπελόφυτων εκτάσεων.

Η ζήτηση του προϊόντος ώθησε τους φεουδάρχες στην Κρήτη να επιδιώκουν την αύξηση της οινικής παραγωγής αποσκοπώντας στην εμπορία του, με αποτέλεσμα την πτώση της ποιότητας στα τελευταία χρόνια της βενετοκρατίας. Βασικό ζητούμενο των φεουδαρχών ήταν η αύξηση των κερδών τους με όσο το δυνατό μειωμένο κόστος

Γιβραλτάρ», *Επικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, 1Α' συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης* (Κάστρο Μονεμβασίας, 23-26 Ιουλίου 1998), Αθήνα 2001 [στο εξής Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί»], σ. 105· Χ. Γάσπαρης, «Παραγωγή και εμπορία κρασιού στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αι.», *Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου Οίνος Παλαιός Ηδύποτος, το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεώτερα χρόνια* (Κουνάβοι, Δήμος Ν. Καζαντζάκη 24-26 Απριλίου 1998), Ηράκλειο 2002 [στο εξής Γάσπαρης, «Παραγωγή κρασιού»], σσ. 225-227, 229, 135.

³ Την πατρότητα του ονόματος «Μαλβαζία» διεκδικεί η Μονεμβασιά και η σημερινή επαρχία Μαλεβιζίου της Κρήτης και για το λόγο αυτό έχουν συγκληθεί τέσσερα διεθνή συνέδρια τα τελευταία χρόνια και έχουν κατατεθεί οι απόψεις σε πολυάριθμα άρθρα. Στην περίπτωση που το όνομα «μαλβαζία» προέρχεται από τη Μονεμβασιά (όπως είναι το πιθανότερο), η συμβολή της Κρήτης έγκειται στο ότι με την ποσοτικά μεγαλύτερη παραγωγή του συγκεκριμένου προϊόντος ικανοποιήθηκε η ζήτηση των ξένων αγορών, βλ. Χ. Γάσπαρης, «Μαλεβίζι. Το όνομα, η αμπελοκαλλιέργεια και τα κρασιά στον 13ο και 14ο αιώνα», *Οἶνον ἱστορῶ V: Μονεμβάσιος οἶνος-Μονοβασ(ι)ά-Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008, σσ. 157-158. Για τους προορισμούς του κρασιού βλ. Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί», σ. 106.

⁴ Βλ. Δέσποινα Βλάση, «Τα εδέσματα της κρητικής κωμωδίας», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σσ. 73-74, όπου αναφέρεται ότι «στη Βενετία μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα το καπηλειό λεγόταν Malvasia», και παρατίθενται ονομασίες οδών και γεφυρών όπου υπήρχαν μαγαζιά που πωλούνταν αυτό το κρασί (*Calle della Malvasia, Sottoportego della Malvasia, Ponte della Malvasia, Campiello della Malvasia vecchia*). Για την επικράτηση του όρου malvasia στη βενετσιάνικη διάλεκτο, ως δηλωτικό για όλα τα προερχόμενα κρασιά από το *Stato da Mar*, βλ. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneto*, Βενετία 1856, λ. «malvasia».

παραγωγής.⁵ Στην πτώση της ποιότητας πρέπει ενδεχομένως να αναζητήσουμε τη σπανιότητα αναφορών στον όρο μαλβαζία την ύστερη περίοδο της βενετοκρατίας και στην επικράτηση του χαρακτηρισμού των κρητικών κρασιών ως *λογάδων* (= κρασί από διάφορες ποικιλίες σταφυλιού) ή *μοσχάτων* (= αρωματικά κρασιά).⁶

Από τη δασμολόγηση του κρασιού που παραγόταν στην Κρήτη η Γαλινοτάτη εισέπραττε σημαντικά ποσά.⁷ Από τους περίπου τριάντα διαφορετικούς δασμούς που εισέπραττε το δημόσιο ταμείο του Χάνδακα στα τέλη του 16ου αιώνα, οι έξι αφορούσαν το κρασί, και μόνο από τη *nuovissima imposta* (νεότερο δασμό του κρασιού) εισέφερε στο ταμείο το 1/6 των συνολικών εσόδων.⁸ Παράλληλα, όμως, είχε αναπτυχθεί ολόκληρο δίκτυο εργασιών γύρω από τη μεγάλη παραγωγή, δικαιολογώντας τη διατύπωση του Braudel ότι «το κρασί είναι από μόνο του ολόκληρη

⁵ Χριστίνα Αργιαντώνη, «Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας», *Τα Ιστορικά* 5 τχ. 8 (Ιούνιος 1988), 76· Ν. Γιουσουρούμ, «Από την τοπική παραγωγή στις μεγάλες αγορές», *Ιστορία του ελληνικού κρασιού, Β' τριήμερο εργασίας* (Σαντορίνη, 7-9 Σεπτεμβρίου 1990), Αθήνα 1992, σ. 17· Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί», σσ. 106, 114-115.

⁶ Για τα τέλη του 16ου και το 17ο αιώνα, στη μέχρι τώρα αρχαιική μου έρευνα, στις συμβάσεις μεταξύ φεουδαρχών και αγροτών για το φύτεμα νέων αμπελώνων, όταν καθορίζεται η ποικιλία του κλήματος που θα πρέπει να καλλιεργηθεί αυτό είναι είτε λογάδο είτε μοσχάτο –λίγες είναι οι περιπτώσεις άλλων ποικιλιών- ποτέ μαλβαζία. Επιπλέον, μόνο δύο φορές έχω εντοπίσει σαφή αναφορά στα ελληνικά σε κρασί μαλβαζία (βλ. για παράδειγμα, Τσιγκνάκης, *Il miglior vino*, κατάλογος, σ. 74), το οποίο συγγέεται στην ιταλική μετάφραση με το λευκό λογάδο κρασί, για την παρασκευή του οποίου βλ. Β. Δ. Κριμπάς, «Ο οίνος και οι ποικιλίες αμπέλου Μαλβαζία», *Τριακονταπενταετηρίδα του καθηγητού Ν. Κρητικού*, Αθήνα 1944 (στο εξής Κριμπάς, «Ο οίνος»), σσ. 135, 138-139· Β. Χ. Λογοθέτης, *Συμβολή της αμπέλου και του οίνου εις τον πολιτισμόν της Ελλάδος και της ανατολικής Μεσογείου*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 209· Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί», σσ. 107-108· για το ότι η ποικιλία ανήκει στην κατηγορία των μοσχάτων και επομένως είναι εύκολος ο χαρακτηρισμός ως μοσχάτων των κρασιών στην παραγωγή των οποίων χρησιμοποιείται και σταφύλια μαλβαζίας, βλ. Κριμπάς, «Ο οίνος», σσ. 124, 129, 131, 134 (όπου και η άποψη του Prof. Domizio Cavazza ότι δεν είναι μοσχάτη). Για τη σπανιότητα των αναφορών σε κρασί μαλβαζία και τη χρήση των όρων μοσχάτο και λογάδο στη Βενετία το 15ο αιώνα βλ. Tucci, «Il commercio del vino», σσ. 195-198.

⁷ Βλ. Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί», σσ. 106-107.

⁸ Βλ. Φ. Β. Μπαρούτσος, *Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη τον 16ο αι. Η ενοικίαση των φόρων και οι επιπτώσεις της*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Κέρκυρα 2002 [στο εξής Μπαρούτσος, *Το φορολογικό σύστημα*], σσ. 160-162, 170-177, 196-197.

βιομηχανία».⁹ Ήδη στους πρώτους αιώνες της βενετικής παρουσίας στην Κρήτη, οι μεγαλοκτηματίες προσλάμβαναν έμμισθο προσωπικό για το σκάψιμο, το κλάδεμα και τη συλλογή των σταφυλιών, ενώ για την περίοδο πριν από τον τρύγο (*βεντέμα*) προσλαμβάνονταν ειδικοί φύλακες, οι *αμπελικοί* για την αποτροπή της κλοπής των σταφυλιών. Επιπλέον είχε αναπτυχθεί ο κλάδος των βαρελοποιών για τη φύλαξη και την μεταφορά του προϊόντος ενώ για τη μετακίνηση του κρασιού από την ύπαιθρο στα λιμάνια του νησιού γίνονταν από πολύ νωρίς συμφωνίες με ομάδες (*συντροφίες*) αγωγιατών. Μέχρι τα τέλη της βενετοκρατίας στην Κρήτη, και ιδιαίτερα στον Χάνδακα, δραστηριοποιούνταν ένας μεγάλος αριθμός επαγγελματιών που δεν είχαν άμεση σχέση με την παραγωγή του κρασιού, αλλά λειτουργούσαν παράλληλα, σε ένα δευτερογενή τομέα.¹⁰ Κατά τη βενετική Σύγκλητο στα μέσα του 15ου αιώνα «το κρασί ήταν ο πλούτος και η ανάσα όλων στην Κρήτη».¹¹

Μέχρι το 15ο αιώνα η Κρήτη ήταν αυτόνομη σε παραγωγή των βασικών προϊόντων διατροφής και μάλιστα ενίσχυε με σιτηρά τις μικρότερες κτήσεις (Μεθώνη, Κορώνη, νησιά του Αιγαίου).¹² Η αύξηση των γαιών που καλύπτονταν με αμπέλια, παρά το ότι υπήρχαν σημαντικές εκτάσεις που παρέμεναν ακαλλιέργητες, γινόταν

⁹ F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, καπιταλισμός και οικονομία (XVe-XVIIIe αιώνες)*, τ. 1, Οι δομές της καθημερινής ζωής: Το δυνατό και το αδύνατο, μτφρ. Αικ. Ασδραχά, Αθήνα 1995 [στο εξής Braudel, *Υλικός πολιτισμός*, 1], σ. 528.

¹⁰ Βλ. Γάσπαρης, «Παραγωγή κρασιού», σσ. 228-229, 232-233· Μπαρούτσος, «Το κρητικό κρασί», 105. Για την ύστερη περίοδο της βενετοκρατίας, βλ. Γ. Ν. Βιολιδάκης, «Εποχιακοί εργαζόμενοι στην κρητική αμπελοκαλλιέργεια, τέλη 16ου - αρχές 17ου αιώνα», *ΙΖ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, «Τίνος εἶν' ἡ κόυπα ἢ Μονοβασιά». Παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση του κρασιού από το Αιγαίο ως την Αδριατική, 13ος-16ος αιώνας*, (Κάστρο Μονεμβασίας στις 30, 31 Μαΐου και 1 Ιουνίου 2005), υπό δημοσίευση. Ιδιαίτερα για τους βαρελοποιούς του Χάνδακα, βλ. Αγγελική Πανοπούλου, «Η συντεχνία των βαρελοποιών του Χάνδακα», «*Il miglior vino del mondo*», *Το κρητικό κρασί στις πηγές της βενετοκρατίας*, (Γάζι, 30 Σεπτεμβρίου έως τις 2 Οκτωβρίου 2005), υπό δημοσίευση.

¹¹ Βλ. Γάσπαρης, «Παραγωγή κρασιού», σ. 235.

¹² Βλ. M. Gallina, *Una società coloniale del trecento. Creta fra Venezia e Bisanzio*, Βενετία 1989, σ. 24· Τριανταφυλλίδου, «Ξένες κυριαρχίες», σσ. 198-199· Χ. Γάσπαρης, «Η ναυτιλιακή κίνηση από την Κρήτη προς την Πελοπόννησο κατά τον 14ο αιώνα», *Τα Ιστορικά* 5 τχ. 9 (Δεκέμβριος 1988), 287-288, 308.

κυρίως σε βάρος των σιτηρών.¹³ Σημαντικός λόγος ήταν ότι το εμπόριο του κρασιού δεν αποτελούσε μονοπωλιακό είδος και η διακίνησή του δεν υπαγόταν στον κρατικό έλεγχο, όπως ίσχυε για το σιτάρι.¹⁴ Άλλωστε η μητρόπολη δεν απέτρεπε την προτίμηση καλλιέργειας αμπελιών όταν παρουσιαζόταν ανεπάρκεια βασικών ειδών διατροφής στην παραγωγή της Κρήτης και συνεπώς δημιουργούνταν πρόβλημα στη διαβίωση των κατοίκων του νησιού και την προμήθεια της ίδιας. Η έλλειψη ενός προϊόντος καλυπτόταν από το πλεόνασμα που είχε κάποια άλλη κτήση της Βενετίας, τουλάχιστον μέχρι και το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα. Από τα Ιόνια νησιά και κυρίως από την Κεφαλονιά και την Κέρκυρα κατέφτανε στη Βενετία πρωτίστως λάδι και αλάτι, από την Κρήτη κρασί, τυροκομικά προϊόντα, λάδι και αλάτι και από την Κύπρο η μητρόπολη εξασφάλιζε σιτάρι. Κάθε μία από τις κτήσεις κάλυπτε με την παραγωγή της μία από τις βασικές ανάγκες της τεναγίτιδας, λειτουργώντας ως ξεχωριστός κρίκος της διατροφικής αλυσίδας του βενετικού κράτους. Επιπλέον, λόγω της πολιτικής σταθερότητας που είχε πλέον επιτευχθεί, το βενετικό κράτος μπορούσε να προμηθευτεί φτηνό σιτάρι από την οθωμανική αυτοκρατορία.¹⁵

Η λύση της εισαγωγής φτηνών σιτηρών από τουρκοκρατούμενα εδάφη είχε ακολουθηθεί με επιτυχία.¹⁶ Όμως μετά τον Γ' βενετοτουρκικό πόλεμο (1537-1540)

¹³. Βλ. Δ. Τσουγκαράκης, «Η σιτική πολιτική της Βενετίας στην Κρήτη τον 13ο-14ο αιώνα. Παραγωγή, διακίνηση και τιμές του σιταριού», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (1990) [στο εξής Τσουγκαράκης «Η σιτική πολιτική»], 344-345· Costantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας», σσ. 71-75.

¹⁴. Τριανταφυλλίδου, «Ξένες κυριαρχίες», σσ. 199-201. Για τον έλεγχο του κυκλώματος σιτάρι-αλεύρι-ψωμί, και τη μέριμνα των βενετικών αρχών της Κρήτης για την ομαλή τροφοδοσία των πόλεων με σιτηρά βλ. Αγγελική Πανοπούλου, «Παρασκευή και πώληση ψωμιού στην πόλη του Χάνδακα (16ος -17ος αι.)», *Άνθη Χαρίτων*, επιμ. † Ν. Παναγιωτάκης, Βενετία 1998, σσ. 466-468 και 480-482 και Fr. Lame, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα. Εμπόριο-Ναυτιλία-Οικονομία*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, επιστ. επιμ. Γ. Δ. Παγκράτης, Αθήνα 2007 [στο εξής Lame, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*], σσ. 433-436 και 553-557.

¹⁵. Βλ. Τριανταφυλλίδου, «Ξένες κυριαρχίες», σσ. 202-203 και Αγγελική Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα. Διοικητική, εκκλησιαστική οικονομική οργάνωση», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της Ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διεύθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993 [στο εξής Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα»], σσ. 297-299.

¹⁶. Για τη διακίνηση οθωμανικού σταριού και γενικότερα για τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ Πύλης και Βενετίας, βλ. Br. Simon, «Le blé et les rapports vénéto-ottomans au XVIe siècle», *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Λουβαίν 1983, σσ. 267-286.

γεννήθηκε ο φόβος του αποκλεισμού των οθωμανικών λιμανιών. Ο προγραμματισμός για την επάρκεια σιταριού σε μια τέτοια περίπτωση ήταν ανέφικτος αν και το συγκεκριμένο αγαθό διακινούνταν ήδη από λαθρεμπόρους σε μεγάλη κλίμακα. Η απώλεια της Κύπρου, κατά τον Δ΄ βενετοτουρκικό πόλεμο (1571), ανάγκασε τις βενετικές αρχές να επαναπροσδιορίσουν τη στάση τους απέναντι στην αμπελοκαλλιέργεια. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Κεφαλονιά την ίδια περίοδο έγιναν σημαντικές προσπάθειες για την οργάνωση της δημόσιας σιταποθήκης, γεγονός που επαναλήφθηκε στο ίδιο νησί μετά την πτώση της Κρήτης.¹⁷

Η κρητική ύπαιθρος στα τέλη του 16ου και το πρώτο μισό του 17ου αιώνα

Το σύστημα γαιοκτησίας που εφάρμοσαν οι Βενετοί στην Κρήτη το 13ο αιώνα στα πρότυπα της δυτικής φεουδαρχίας σύντομα εμφάνισε σημάδια εκφυλισμού.¹⁸ Η αλλοίωση του χαρακτήρα της φεουδαρχίας στην Κρήτη οφείλεται τόσο στην εμπειρική εφαρμογή της όσο και στο ότι οι πρώτοι Βενετοί άποικοι που κλήθηκαν να οργανώσουν την κτήση δεν είχαν στενή σχέση με τη γη αλλά κυρίως με τη θάλασσα. Σημαντική αιτία για την κατάρτιση των αρχικών φέουδων στάθηκε η άρση της απαλλοτριώσης των φεουδαρχικών γαιών, ήδη από το 14ο αιώνα, με συνέπεια τη σταδιακή διάσπαση της ιδιοκτησίας. Ένα τμήμα ή και ολόκληρο το φέουδο ήταν δυνατό να πωληθεί και να μεταβιβαστεί ως προικώο. Η κατάρτιση των φέουδων και οι εκποιήσεις γαιών, για λόγους οικονομικής δυσπραγίας των ιδιοκτητών τους, είχε στρεβλώσει το χαρακτήρα του γαιοκτητικού καθεστώτος, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να ανταποκριθούν στις στρατιωτικές και οικονομικές υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει απέναντι στη Βενετία,

¹⁷. Βλ. Despina Vlassi, «La politica annonaria di Venezia a Cefalonia: il fondaco delle Biade (sec. XVI-XVIII)», *Θησαυρίσματα* 25 (1995) [στο εξής Vlassi, «La politica anonaria»].

¹⁸. Elisabeth Santschi, *La notion de «feudum» en Crete venitienne (XIIIe – XVe siecles)*, Μοντρέ 1976 [στο εξής Santschi, *Feudum*], σσ. 52-58· Marian Malowist, «Capitalismo commerciale e agricoltura», *Storia d' Italia, Annali I*, Τορίνο 1978, σσ. 464-472· Χ. Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη (13ος - 14ος αιώνας)*, Αθήνα 1997 [στο εξής Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες*], σσ. 25-38 και 49-51.

ως αντάλλαγμα για τις γαίες που τους είχε εκχωρήσει.¹⁹ Την τελευταία περίοδο της βενετοκρατίας, γη κατείχαν όχι μόνο οι μεγαλογαιοκτήμονες (εκκλησία, δημόσιο, φεουδάρχες) αλλά και ιδιοκτήτες μικρότερων εκτάσεων, που ήταν έμποροι και βιοτέχνες και είχαν επενδύσει τα κέρδη τους σε γη, ή ακόμα και αγρότες.²⁰ Στο τέλος της βενετοκρατίας στην Κρήτη δεν ήταν λίγοι οι απόγονοι των πρώτων φεουδαρχών που μόνο το όνομά τους θύμιζε τη διαφορετικότητα της καταγωγής τους σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό.²¹

Παρόλο που οι όροι *φέουδο* και *φεουδάρχης* εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται το 17ο αιώνα, το περιεχόμενό τους είχε χάσει την αρχική του σημασία και ήταν δηλωτικοί τόσο του ιδιοκτήτη φεουδαρχικής γης όσο και του κατόχου μικρών ή μεγάλων εκτάσεων. Πλάι σε αυτούς τους όρους, στα νοταριακά κατάστιχα, απαντά ο όρος *καβαλάρης* (*cavalier*), ο οποίος εκτός από τον φεουδάρχη

¹⁹. Στ. Αλεξίου, «Το Κάστρο της Κρήτης και η ζωή του στον ΙΣΤ΄ και ΙΖ΄ αιώνα», ανάτυπο με προσθήκες από τα *Κρητικά Χρονικά* 19 (1965) [στο εξής Αλεξίου, «Το Κάστρο»], σσ. 14 - 15· Satschi, *Feudum*, σσ. 58-65· Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες*, σ. 50-51· του ίδιου, *Catastici feudorum Crete, Catasticum sexterii Dorsoduri 1227-1418*, τ. Α, Αθήνα 2004, σσ. 53-57· Αναστασία Παπαδία - Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος - 18ος αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*, Βενετία 2004 [στο εξής Παπαδία, *Αστικές κοινότητες*], σσ. 56-66 και 121-126.

²⁰. Βλ. W. Bakker - A. Van Gemert (έκδ.), *Μανόλης Βαρούχας, Νοταριακές Πράξεις, Μοναστηράκι Αμαρίου (1597 - 1613)*, Ρέθυμνο 1987 [στο εξής Βαρούχας, *Πράξεις*], σ. 7.

²¹. Ο γενικός προνοητής Beneto Moro διαφοροποιεί τους βενετούς και τους κρητικούς ευγενείς από τους φεουδάρχες, τους οποίους χαρακτηρίζει «ανθρώπους του λαού», βλ. Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της κρητικής ιστορίας*, τ. 4, (έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Benetto Moro, 1602), Ηράκλειο 1958 [στο εξής Σπανάκης, *Μνημεία* 4], σ. 81. Πρβλ. και Αλεξίου, «Το Κάστρο», 16-17· G. Grivaud - Aspasia Papadaki, «L' institution della mostra generale de la cavallerie féodale en Crète et en Cypre vénitiennes le XVIe siècle», *Studi Veneziani* 12 (1986), 165-199· Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου «Ο Χάνδακας στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα», *Παρουσία* 7 (1991) [στο εξής Ντούρου, «Ο Χάνδακας»], 27-29· Κ. Ε. Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου κατά το 16ο και 17ο αιώνα. Κοινωνικο-πολιτικά γνωρίσματα και πρακτικές εκπροσώπησης», *Θησαυρίσματα* 32 (2002) [στο εξής Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου»], 98-101.

μπορεί να προσδιορίζει οποιονδήποτε ιδιοκτήτη γης που την εκχωρεί για καλλιέργεια σε αγρότη.²²

Η έλλειψη κωδικοποίησης του συστήματος γαιοκτησίας που εφαρμόστηκε στην Κρήτη,²³ επέτρεπε στους γαιοκτήμονες να ασυδωτούν και να προσπαθούν να απομυζήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο όφελος από τους καλλιεργητές τους. Έτσι ο κάθε εκχωρητής κτημάτων καθόριζε κάθε φορά τους αγροληπτικούς όρους ανάλογα με την περίπτωση. Όπως και κατά την πρώιμη περίοδο της βενετοκρατίας στην Κρήτη, οι παραχωρήσεις των κτημάτων διακρίνονται ανάλογα με τη χρονική τους διάρκεια. Η γη δινόταν για εκμετάλλευση είτε εις το διηνεκές είτε για περιορισμένο χρονικό διάστημα.²⁴

Στην περίπτωση του διαρκούς εδαφονομίου ή γονικού (*livello perpetuo*), ο καλλιεργητής (*γονικάρης*) δεν μπορούσε να εγκαταλείψει τη γη που λάμβανε και ο γαιοκτήμονας δεν μπορούσε να τον εκδιώξει χωρίς αιτία. Ο γονικάρης ετησίως όφειλε να δίνει στον φεουδάρχη για τη γη που καλλιεργούσε ένα σταθερό ποσοστό από την

²² Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Αγροτικές σχέσεις στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου μέσα από τις πράξεις του νοταρίου Μανόλη Βαρούχα» (Περίληψη), *Της Βενετίας το Ρέθυμνο, Πρακτικά Συμποσίου*, (Ρέθυμνο, 1 – 2 Νοεμβρίου 2002), επιμ. Χρύσα Μαλτέζου - Ασπασία Παπαδάκη, Βενετία 2003, σσ. 105-107.

²³ Αντίθετα με τις υπόλοιπες κτήσεις της Γαληνοτάτης στην ανατολική Μεσόγειο, μόνο στην Κρήτη δεν εισήχθη ποτέ το δίκαιο των Ασσιζών. Βλ. Γενικά, D. Jacoby, «Les “Assises de Romanie” et le droit vénitien dans les colonies vénitienes», *Venezia e il Levante fino al secolo XV, Atti del I convegno internazionale di storia della civiltà beneziiana (Venezia, 1968), I. 1.*, Φλωρεντία 1973 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIIe au XVe siècle, Peuples, sociétés, économies, IV*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979], 351-360.

²⁴ Για τις εκχωρήσεις γαιών στην Ιταλία βλ. M. Luzzatti, «Contratti agrari e rapporti di produzione nelle campagne pisane dal XIII al XVI secolo», *Studi in memoria di Federico Melis*, τ. 1, Νάπολη 1978· A. De Maddalena, «Europa rurale (1500-1700)», *Storia Economica d'Europa*, διεύθ. C. M. Cipolla, τ. 2, Τορίνο 1979, σσ. 231-232. Για την πολιτική της Βενετίας στην Terraferma βλ. G. M. Varanini, «Proprietà fondiaria e agricoltura», *Storia di Venezia*, τ. 5 *Dalle origini alla caduta della serenissima*, Ρώμη 1996 [στο εξής Varanini, «Agricoltura»], σσ. 856-857. Για την αλλοίωση των χαρακτηριστικών των μορφών εκχώρησης της γης στην ύστερη περίοδο της βενετοκρατίας στην Κρήτη βλ. Ι. Γ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978 [στο εξής Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*], σσ. 51-52· Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα, Ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της Ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διεύθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993, σσ. 203-206.

παραγωγή, καθορισμένο αριθμό ζώων (κόττες, χοίροι) ως δώρα (*ρεγαλίες*) και φεουδαρχικό τέλος (16 σολδία). Επίσης, ήταν υποχρεωμένος για συγκεκριμένο αριθμό ημερών του χρόνου να προσφέρει άμισθη εργασία στον ιδιοκτήτη της γης (*αγγαρεία*).²⁵

Από την άλλη, η εκχώρηση κτημάτων για περιορισμένο χρονικό διάστημα, ανάλογα με τη διάρκεια της σύμβασης, διακρίνεται σε δύο κατηγορίες α) σε αυτήν της επίμορτης καλλιέργειας ή εντριτείας (*terzaria*) και β) σε αυτήν της εμφύτευσης, διάρκειας 29 χρόνων. Στην πρώτη περίπτωση ο χρόνος της παραχώρησης καθοριζόταν στη σύμβαση και κυμαινόταν συνήθως από ένα έως πέντε χρόνια. Στα *εντριτάρικα* (τριτάρικα) κτήματα, που συνήθως ήταν χωράφια κατάλληλα για σπορά, η υποχρέωση του αγρολήπτη κανονικά ήταν η απόδοση του 1/3 από το παραγόμενο προϊόν. Στα τέλη του 16ου αιώνα, οι γαιοκτήμονες εισέπρατταν, ως ενοίκιο για το καλλιεργούμενο κτήμα, ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από το *τρίτο* της παραγωγής.²⁶ Ως προς την παραχώρηση γης για 29 χρόνια ο αγρότης μπορούσε να επενδύσει σε αυτήν και να προβεί σε εγγειοβελτιωτικά έργα με μακροχρόνια οφέλη. Σε αυτή τη μορφή σύμβασης ο καλλιεργητής είχε καθορισμένες υποχρεώσεις απέναντι στον φεουδάρχη. Σε περίπτωση που ο αγρολήπτης έκανε βελτιώσεις στο κτήμα, αυξάνοντας έτσι την αξία της γης, ο εκχωρητής δεν μπορούσε να απαιτήσει αύξηση της εισφοράς. Αδυναμία της σύμβασης αποτελούσε το ότι οι καλλιεργητές μπορούσαν να εκμεταλλευτούν ενδεχόμενη αμέλεια του γαιοκτήμονα και να εγείρουν αξιώσεις για τα κτήματα που καλλιεργούσαν όταν συμπληρωνόταν το 30ο έτος καλλιέργειας. Για μεγαλύτερη ασφάλεια η σύμβαση γινόταν συνήθως για 58 χρόνια (*δισ 29*) ή για 116 χρόνια (*δισ δισ 29*) με αυτόματη ανανέωση. Ουσιαστικά το κτήμα «κατεχόταν» ισοβίως από το ίδιο

²⁵. Γιαννόπουλος, *Κρήτη*, σ. 63· Chryssa A. Maltezu, «Feudatari e contadini a Creta veneziana, Il caso di Stilo», *Rivista di Bizantinistica* 3 (1993), 305· Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες*, σσ. 132-143· Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Οι πολύχρωμες ψηφίδες των δημοσιευμένων νοταριακών εγγράφων και η επίπονη προσπάθεια της ανάπλασης του ψηφιδωτού. Συμβάσεις αγροληψίας στην Κρήτη της ύστερης βενετοκρατίας», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, εκδ. Στ. Κακλαμάνης – Α. Μαρκόπουλος – Γ. Μαυρομάτης, Ηράκλειο 2000 [στο εξής Κάσδαγλη, «Συμβάσεις αγροληψίας»], σ. 314.

²⁶. Για την εντριτεία, βλ. Γιαννόπουλος, *Κρήτη*, σσ. 51-52· Maltezu, «Feudatari e contadini», 306-307· Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες*, σσ. 150-159· Κάσδαγλη, «Συμβάσεις αγροληψίας», σ. 315.

πρόσωπο και τους κληρονόμους του και γι' αυτό συχνές ήταν οι περιπτώσεις αμφισβήτησης της ψιλής κυριότητας.²⁷

Παράλληλα με τις παραπάνω μορφές παραχώρησης γαιών, οι γαιοκτήμονες ανέθεταν την καλλιέργεια εκτάσεων σε αγρότες τους οποίους απάλλασσαν από φεουδαρχικού τύπου υποχρεώσεις. Οι επιβαρύνσεις αυτών των κτημάτων που αποκαλούνται *φραγκάτα* ή *λίμπερα*, μεταφέρονταν σε άλλα αγροτεμάχια του ίδιου φεουδάρχη και βάρυναν άλλους αγρότες. Η εκχώρηση *φραγκάτων* χωραφιών συνήθως γινόταν ως ανταμοιβή ποικίλων εκδουλεύσεων των αγροτών προς τον κύριό τους.²⁸

Στα νοταριακά πρωτόκολλα του τέλους του 16ου αιώνα έχει εντοπιστεί μία ακόμα μορφή παραχώρησης, η οποία αφορά αποκλειστικά την καλλιέργεια του αμπελιού και εντοπίζεται στην περιοχή κυρίως νοτιοανατολικά του Χάνδακα. Πρόκειται για τη σύμβαση σε «κονομιανό» που εξασφάλιζε στα συμβαλλόμενα μέρη πολλαπλά οφέλη και υιοθετήθηκε από φεουδάρχες και κατόχους γης απαλλαγμένης από φεουδαρχικά βάρη. Καθώς η συγκεκριμένη μορφή συμβολαίου αναφέρεται σε αμπέλια μη παραγωγικά και με δεδομένο ότι ένας αμπελώνας χρειάζεται περισσότερο από 5 χρόνια για να αποδώσει τους πρώτους καρπούς, οι γαιοκτήμονες αποφάσισαν, για να εξασφαλίσουν εργατικά χέρια, να παραχωρούν τα νεαρά κυρίως αμπέλια (φυτειές) με συμφέροντες όρους για τους αγρολήπτες. Η υιοθέτηση αυτής της πρακτικής πρέπει να σχετίζεται άμεσα με τις κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής, οι οποίες επέβαλλαν τον περιορισμό της αμπελουργικής ζώνης.²⁹

²⁷. Για τις εκχωρήσεις γαιών δις 29 βλ. Ν. Τσιρπανλής, *Το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439 – 17ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 177-178· Κ. Ε. Λαμπρινός, «Η λατινική επισκοπή Μυλοποτάμου. Όψεις της εκκλησιαστικής και οικονομικής οργάνωσης (16ος αιώνας)», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Περιβάλλον-Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία-Κοινωνιολογία*, τ. 6 (Βενετοκρατία-Τουρκοκρατία), επιμ. Ειρήνη Γαβριλάκη, Γιάννης Ζ. Τζιφόπουλος, Ρέθυμνο, 2006 [στο εξής Λαμπρινός, «Η λατινική επισκοπή»], σσ. 46-47 Ζ., όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Για την πρώιμη περίοδο βλ. Γάσπαρης, *Η γη και αγρότες*, σ. 130.

²⁸. Πρβλ. Βαρούχας, *Πράξεις*, σσ. 253-254, αρ. 260 (Μοναστηράκι, 17 Αυγούστου 1604)· Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες*, σ. 130· Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου», 98-99.

²⁹. Για τη σύμβαση σε «κονομιανό», βλ. Γ. Ν. Βιολιδάκης, «Παραχωρήσεις αμπελιών στην Κρήτη κατά την τάξιν των κονομιανών (τέλη 16ου-17ος αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006).

Η σκέψη για την περιστολή της αμπελουργίας στην Κρήτη ξεκίνησε κατά τις παραμονές της κατάκτησης της Κύπρου από τους οθωμανούς. Η λήξη του Δ΄ βενετοτουρκικού πολέμου, με την απώλεια της Κύπρου για τη Βενετία, ανέδειξε την Κρήτη σε προπύργιο της Γαληνοτάτης στην ανατολική Μεσόγειο. Το ενδιαφέρον της μητρόπολης για τη σημαντικότερη κτήση της πολλαπλασιάστηκε καθώς αισθάνθηκε ότι άρχιζε να κλυδωνίζεται η θαλάσσια κυριαρχία της. Στις αναφορές και τις εκθέσεις των βενετών αξιωματούχων αποτελεί κοινό τόπο η βεβαιότητα πως η Κρήτη θα ήταν ο επόμενος στόχος της οθωμανικής επεκτατικότητας. Στο εξής και μέχρι την έναρξη του κρητικού πολέμου η θωράκιση του νησιού απασχόλησε συχνά τη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου.³⁰

Ένας από τους κύριους στόχους της βενετικής πολιτικής για την περιφρούρηση του νησιού ήταν η εξασφάλιση επάρκειας σιτηρών σε ικανοποιητικές ποσότητες για τη συντήρηση του πληθυσμού, των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων. Η ως τότε πρακτική της εισαγωγής σταριού και δημητριακών από τουρκοκρατούμενα εδάφη δε θα μπορούσε να συνεχιστεί σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης με την οθωμανική αυτοκρατορία.³¹ Η λύση επομένως έπρεπε να αναζητηθεί στην ίδια την Κρήτη.

³⁰. Κατά την περίοδο αυτή δαπανήθηκαν σημαντικά ποσά για την άμυνα του νησιού· έγινε προσπάθεια προσηλυτισμού του ντόπιου στοιχείου με στόχο την αγαστή συνεργασία σε περίπτωση πολέμου· στάλθηκαν για να επιληφθούν των υποθέσεων του νησιού οι σημαντικότεροι βενετοί αξιωματούχοι στο νεοσύστατο αξίωμα του γενικού προνοητή (1568), κάποιιοι από τους οποίους αργότερα αναδείχθηκαν δόγες. Για την κοινωνία και οικονομία κατά την περίοδο μετά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο, βλ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας (1211-1669)», *Κρήτη Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. 2, επιστ. επιμ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Ηράκλειο 1988 [στο εξής Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της βενετοκρατίας»], κυρίως σσ. 135-159. Για την αρτιότερη αμυντική προστασία σε επίπεδο υποδομών, βλ. P. Morachiello «Candia. I baluardi del Regno», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986· E. Concina, «“Sostener in vigore le cose del Mare”»: Arsenali, Vascelli, Canonici», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986· Ιωάννα Στεριώτου, «Υλικό περιβάλλον, Βενετοί και δημόσια έργα στον ελληνικό χώρο», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνοισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διευθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1992, σσ. 494-508.

³¹. Για τη σιτική πολιτική όπως εφαρμόστηκε από τη Βενετία στους δύο πρώτους αιώνες της κυριαρχίας της στην Κρήτη βλ. Τσουγκαράκης, «Η σιτική πολιτική». Για το τέλος του 16ου αιώνα βλ. Αγαθ. Ξηρουχάκης, *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*, Αθήνα 1934 [στο εξής Ξηρουχάκης, *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή*], σσ. 116-120· Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σ. 69-75· Γ. Σ.

Το γιατί η βενετική πολιτική στράφηκε στο μέτρο της εκρίζωσης για την εξασφάλιση κτημάτων όπου θα προωθούνταν η σιτοκαλλιέργεια και δεν επεδίωξε την εκμετάλλευση των χέρσων εκτάσεων που υπήρχαν σε αφθονία στο νησί έγκειται κυρίως στην απροθυμία³² ή την αδυναμία των καλλιεργητών. Αν ήταν δυνατή η καλλιέργεια των χέρσων εκτάσεων, ενδεχομένως η Βενετία δε θα στρεφόταν στη λύση του περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας αλλά εξαρχής θα ανέθετε στους αγρότες την εκμετάλλευση τμήματος των χέρσων εκτάσεων για σπορά.

Από το 1558 είχε γίνει μία πρώτη εισήγηση για τη χρήση των χέρσων εκτάσεων,³³ μιας και τρία χρόνια νωρίτερα είχε απαγορευτεί από την οθωμανική αυτοκρατορία η εξαγωγή σιτηρών.³⁴ Όπως αποδεικνύεται από την επανάληψη της παραπάνω πρότασης κάθε φορά που υπήρχε ο κίνδυνος σιτοδείας, οι ανεκμετάλλευτες γαίες του νησιού συνέχισαν να μένουν ακαλλιέργητες μέχρι το τέλος της βενετοκρατίας. Πολλές φορές οι βενετοί αξιωματούχοι επεσήμαναν ότι μεγάλες εκτάσεις του νησιού παρέμεναν ακαλλιέργητες (οροπέδιο Λασιθίου, Ομαλού και πεδιάδα Μεσαράς).³⁵ Επιπλέον, λόγω του φόβου των πειρατών και των κουρσάρων οι κάτοικοι των παράκτιων περιοχών εγκατέλειπαν την ύπαιθρο, ιδιαίτερα μετά την απώλεια από τους Βενετούς του θαλάσσιου ελέγχου στην ανατολική Μεσόγειο.³⁶ Το

Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985 [στο εξής Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες*], σσ. xiv-xv· Andreina Zitelli «Candia soccorsa nella penuria estrema di biade», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986. Για το γενικότερο πρόβλημα έλλειψης σιτηρών και την αντιμετώπιση από τη Βενετία βλ. D. Sella «L'economia e finanza», *Storia di Venezia*, τ. 6, Ρώμη 1994, σ. 675.

³² Βλ. Green, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος*, σ. 126.

³³ Archivio di Stato di Venezia [στο εξής A.S.V.], *Provveditori sopra beni inculti*, reg. 4, φ. 22v (31 Δεκεμβρίου 1558) [η ίδια απόφαση περιέχεται και στο reg. 7, φφ. 44v-45r της ίδιας αρχειακής σειράς].

³⁴ Βλ. Green, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος*, σ. 124.

³⁵ Βλ. Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της κρητικής ιστορίας*, τ. 1 (έκθεση του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo, 1589), Ηράκλειο 1940 [στο εξής Σπανάκης, *Μνημεία Ι*], σ. 187· Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες*, σ. xiv.

³⁶ Στα μέσα του 16ου αιώνα στο διαμέρισμα των Χανίων παρατηρείται μετακίνηση του πληθυσμού από τις πόλεις προς την ύπαιθρο και ενδεχομένως το ίδιο συνέβαινε και στα υπόλοιπα διαμερίσματα του νησιού. Μετά την απώλεια της Κύπρου και μέχρι την έκρηξη του κρητικού πολέμου όμως παρατηρείται ερήμωση των παράκτιων περιοχών και μετακίνηση στην ενδοχώρα. Για το

πρόβλημα όξυνε περισσότερο η προτίμηση των γαιοκτημόνων για φύτευση αμπελιών, που απέδιδαν ποσοτικά περισσότερο,³⁷ και το οικονομικό όφελος ήταν για αυτούς μεγαλύτερο από αυτό των σιτηρών, αφού το κρασί είχε άμεση απορρόφηση στην εγχώρια και ξένη αγορά.³⁸

Στην επιλογή της μιας καλλιέργειας έναντι της άλλης είναι πιθανό να βοήθησαν και οι αντίξοες καιρικές και κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην Κρήτη αλλά και η ακαταλληλότητα του εδάφους σε ορισμένες περιοχές.³⁹ Οι βροχές και οι άνεμοι σε περιόδους λίγο πριν από τη συγκομιδή των σιτηρών αλλά κυρίως η *nebbia sirica* (σύρκος) καθιστούσαν την καλλιέργεια των δημητριακών μη προσοδοφόρα,⁴⁰ σε βαθμό ώστε ο χωρικός συχνά να μην εξασφαλίζει ούτε το σπόρο για

διαμέρισμα των Χανίων το 1549, βλ. Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Το διαμέρισμα των Χανίων στα μέσα του ΙΣΤ΄ αι. Η έκθεση του Ρέκτορα Χανίων A. Barbarigo (1549)», *Θησαυρίσματα* 19 (1982) [στο εξής Παπαδία, «Το διαμέρισμα των Χανίων»], 65. Για την έξαρση της πειρατείας μετά τον Δ΄ βενετοτουρκικό πόλεμο και την αντιμετώπιση από τη Γαληνοτάτη βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991, σσ. 10-13, 80-87. Βλ. ακόμη Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, ό.π., σ. 73.

³⁷ Βλ. Σπανάκης, *Μνημεία* 4, σ. 159, σημ. 113, όπου αναφέρεται η διαφορά της αποδοτικότητας των δύο καλλιεργειών, σύμφωνα με την εκτίμηση του Giacomo Foscarini. Το 1593 ο γενικός προνοητή Zuanne Mocenigo ανέφερε ότι οι χωρικοί προτιμούσαν την καλλιέργεια του αμπελιού από φόβο μήπως η τιμή των σιτηρών πέσει ακόμα περισσότερο αν παραχθούν μεγάλες ποσότητες και γιατί η τιμή του κρασιού είναι περισσότερο συμφέρουσα από αυτή του σιταριού. Βλ. A.S.V. *Collegio V (Secreta), Relazioni*, b. 79, reg. 3, φ. 63v.

³⁸ Βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σ. 72· U. Tucci, «Il commercio del vino», 189· Τσιγκάκης, *Il miglior vino*, Κατάλογος, σ. 155. Πρβλ. την άποψη του δούκα της Κρήτης Ιωάννη Σαγκρέντο στο Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του δούκα της Κρήτης Ιωάννη Σαγκρέντο (1604)», *Κρητικά Χρονικά* 3 (1949) [στο εξής Σπανάκης, «Ιωάννης Σαγκρέντο»], 523-524.

³⁹ Σε πολλές περιπτώσεις οι καλλιεργητές και οι φεουδάρχες επεσήμαναν ότι είχαν αναγκαστεί να παραβλέψουν τις εντολές σχετικά με την καλλιέργεια σιτηρών, γιατί η απόδοσή τους ήταν χαμηλή εξαιτίας της ακαταλληλότητας του εδάφους. Για να τους επιτραπεί η φύτευση κλημάτων είχαν ζητήσει από τις τοπικές αρχές να εκδοθεί σχετική άδεια βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, συνημμένη επιστολή του συμβούλου Ρεθύμνου Nicolò Simiticolo με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1584 στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584: *sonno molti delli patroni de dette vigne che pretendono haverle piantate legitimamente....* Πρβλ. U. Tucci, «Il commercio del vino», 188-189.

⁴⁰ *...le campagne ricevono grandissimi danni dai monti, per causa che le acque, che piovano portasero grandissima quantità di giare, sassi et sabbia annegano le semine, causano paludi, che*

την επόμενη χρονιά.⁴¹ Με την εκμετάλλευση των αμπελιών ο χωρικός είχε εξασφαλισμένα έσοδα, πολλαπλάσια σε σχέση με την παραγωγή σιτηρών. Επιπλέον είχε τη δυνατότητα να καλύψει καθημερινές βιοτικές αλλά και φαρμακευτικές ανάγκες.⁴² Για τη σημασία που είχε το κρασί στη διατροφή των χωρικών έκαναν ιδιαίτερη αναφορά πολλές φορές οι βενετοί αξιωματούχοι. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους το σιτάρι δεν επαρκούσε για ολόκληρο το χρόνο και οι κάτοικοι της υπαίθρου σιτίζονταν κυρίως με άγρια λαχανικά, κατανάλωναν μεγάλες ποσότητες κρασιού ενώ στο διαιτολόγιό τους το ψωμί περιλαμβανόταν σπάνια, αν όχι καθόλου.⁴³ Εξάλλου το κέρδος από το εμπόριο του κρασιού επέτρεπε στα νοικοκυριά να καλύψουν το έλλειμμα σε δημητριακά και τους επέτρεπε να βελτιώνουν τις συνθήκες της ζωής τους.⁴⁴

Η απόφαση της Βενετίας να προχωρήσει στο σχεδιασμό της αγροτικής πολιτικής με άξονα την επάρκεια σιτηρών έπρεπε να αντιμετωπίσει τις προαναφερθείσες δυσκολίες.⁴⁵ Το μεγαλύτερο πρόβλημα όμως ήταν να πείσει τους

*generano la sirica, che amazza le biave...: A.S.V., P.T.M., filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1583· ...nel principio di maggio poi cominciorno à spirar li venti dall'ostro con danno grandissimo delle campagne et delli orzi specialmente che sono il nutrimento de contadini...: A.S.V., P.T.M., filza 772, αναφορά του γενικού προνοητή Nicolò Sagredo προς τον δόγη με ημερομηνία 21 Ιουλίου 1606. Πρβλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 72-73.*

⁴¹ A.S.V., *Duca di Candia*, b. 40bis, reg. 50, φ. 19r (22 Μαρτίου 1580).

⁴² Για τη χρήση του κρασιού στη λαϊκή ιατρική με σκοπό την πρόληψη ή τη θεραπεία ασθενειών βλ. Χρύσα Ρανουτσάκη, «Ιατρικά βυζαντινά και μεταβυζαντινά κείμενα ως πηγή για τη φαρμακευτική χρήση του οίνου», *Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Οἶνος παλαιός, ἡδύποτος. Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια»* (Κουνάβοι, Δήμος Ν. Καζαντζάκη 24-26 Απριλίου 1998), Ηράκλειο 2002, σ. 221, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Εμμ. Μιλτ. Παπαδάκης, *Μορφάι του λαϊκού πολιτισμού της Κρήτης του 15ου και 16ου αιώνας, κατά τας γραμματειακάς πηγάς*, Αθήνα 1976, σ. 166.

⁴³ Βλ. Αγ. Ξηρουχάκης, *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή*, σσ. 116-117· Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σ. 71. Πρβλ. και Braudel, *Υλικός Πολιτισμός*, 1, σ. 119.

⁴⁴ *...l'oro e l'argento, che nelle case di nobeli et de cretensi non sollo era all'hora abontante mà in quelle de contadini ancora... : A.S.V., Secreta, Materie Miste Notabili, filza 147, χ. αρ. [69r-71r] αχρονολόγητο (με ένδειξη στο φ. 2v [71v]: *Inquisitori per il datio di vini per Ponente*), φ. 1v.*

⁴⁵ Για την ανάγκη αλλαγής της σιτικής πολιτικής βλ. Donatella Calabi, «Il Regno di Candia e le “fatiche” del governo civile: Le “cento città”, le popolazioni, le fabbriche pubbliche», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986, σσ. 99-100. Η Βενετία μπορούσε να χρησιμοποιήσει την πρόσφατη εμπειρία για την οργάνωση της σιτικής πολιτικής της Κεφαλονιάς το 16ο

φεουδάρχες και τους καλλιεργητές –οι οποίοι κατά κανόνα ήταν συντηρητικοί και επιφυλακτικοί σε κάθε μεταβολή- να στραφούν στην καλλιέργεια σιτηρών και κάθε είδους δημητριακών. Η βούληση της μητρόπολης για μείωση της παραγωγής κρασιού έπληττε κυρίως τις ασθενέστερες τάξεις,⁴⁶ τις οποίες όμως η Βενετία είχε ανάγκη για να τις χρησιμοποιήσει στην άμυνα και κυρίως να μην τις στρέψει εναντίον της σε περίπτωση πολέμου με την οθωμανική αυτοκρατορία.⁴⁷ Για το λόγο αυτό εγκαινίασε νέα πολιτική προσέγγισης του πολυπληθούς αγροτικού κόσμου.

Εκμεταλλεούμενη τη δυσαρέσκεια των αγροτών απέναντι στους φεουδάρχες η Γαληνοτάτη αποφάσισε να θέσει στο κέντρο της πολιτικής της τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους. Σε διοικητικό επίπεδο η Βενετία αποφάσισε το 1569 να καταργήσει τον έκτακτο προνοητή που ως τότε απέστελλε σε ειδικές περιστάσεις και να μετατρέψει το αξίωμα σε τακτικό με διάρκεια θητείας δύο έτη. Στο διάστημα της παραμονής του ο γενικός προνοητής θα γνώριζε σε βάθος τα προβλήματα του νησιού και με τις παρεμβάσεις του θα εισηγούνταν στη βενετική Σύγκλητο ολοκληρωμένες λύσεις.⁴⁸ Επιπλέον, θεσμοθετήθηκαν αυστηροί περιορισμοί στη δράση των αξιωματούχων που πλούτιζαν σε βάρος των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων και επιχειρήθηκε ο περιορισμός της ασυδοσίας των φεουδαρχών που εκμεταλλεύονταν τους καλλιεργητές των κτημάτων τους απομυζώντας τα προϊόντα του

αίωνα. Οι στόχοι της μητρόπολης και στις δύο κτήσεις ήταν κοινοί, βλ. Despina Vlasi, «La politica annonaria», 274-291.

⁴⁶ Το ότι η εκρίζωση των αμπελιών έπληττε τους χωρικούς αποτελούσε πεποιθήση και των βενετών αξιωματούχων, βλ. A.S.V., *Secreta, Materie Miste Notabili*, reg. (filza) 1, fascicolo 2, έγγραφο 1 (*Gratificar li popoli levando il spiantar delle vigne, le angarie vecchie delle fabbriche et li debiti de datij*), αναφορά του γενικού προνοητή Luca Michiel με ημερομηνία 19 Ιουνίου 1582.

⁴⁷ Γενικά για την πολιτική προσέγγισης των χωρικών και την κεντρική θέση που είχαν στην πολιτική της εποχής, βλ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της βενετοκρατίας», κυρίως 142-150. Για τα προβλήματα στην κρητική ύπαιθρο και τις αντιδράσεις των αγροτών στη βενετική πολιτική βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 49-62· Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509-1528). Η επανάσταση του Γεωργίου Γαδανολέου-Αυσογιώργη*, Αθήνα 1983 [στο εξής Παπαδία, *Αγροτικές ταραχές*], σσ. 155-156, 161-163.

⁴⁸ Για το αξίωμα του γενικού προνοητή, βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 27-31 και Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα», σσ. 282.

κόπου και της εργασίας τους.⁴⁹ Ακόμη, η μητρόπολη δια των απεσταλμένων της, έλαβε πρόνοια για την καλύτερη μεταχείριση των υπόχρεων σε αγγαρεία και την οικονομική τους αποζημίωση⁵⁰ και προχώρησε στην κατάργηση, θεωρητικά τουλάχιστον, του θεσμού της *παροικίας*.⁵¹ Μάλιστα, για την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της υπαίθρου από τους φεουδάρχες, ο γενικός προνοητής Zuanne Mocenigo είχε προτείνει τη δημιουργία επίσημων αγροτικών κοινοτήτων,⁵² ως προέκταση της μονοπρόσωπης (ή ολιγοπρόσωπης, ανάλογα με τον πληθυσμό των χωριών) εκπροσώπησης των αγροτών από τους ομότες, τους κοντόσταβλους και τους παπάδες των αγροτικών κοινωνιών.⁵³

Παρά τα μέτρα όμως που προσπάθησε να εφαρμόσει η Γαληνοτάτη, μέχρι και το τέλος της βενετοκρατίας στην Κρήτη, οι κάτοικοι της υπαίθρου ήταν αντικείμενο εκμετάλλευσης των μεγάλων γαιοκτημόνων και των τοπικών αξιωματούχων, εξακολουθούσαν να ζουν κάτω από άθλιες συνθήκες, να εξαρτώνται από τους κατόχους γης που καρπώνονταν τον κόπο τους, με την ανοχή, πολλές φορές, της τοπικής ηγεσίας.⁵⁴ Το κατώτερο κοινωνικό στρώμα της κρητικής κοινωνίας δεν απέσπασε ποτέ

⁴⁹ Για την καταπολέμηση της αυταρχικής συμπεριφοράς των βενετών αξιωματούχων και των κατόχων γης, βλ. S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, τ. 6, Βενετία 1974, σ. 347· Ντούρου, «Ο Χάνδακας», 32-37· Κ. Ε. Λαμπρινός, «Κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις σε ένα χωριό της κρητικής υπαίθρου (τέλη 16ου αι.)», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, εκδ. επιτροπή Στ. Κακλαμάνης - Αθ. Μαρκόπουλος - Γ. Μαυρομάτης, Ηράκλειο 2000, κυρίως σσ. 385-387· Κ. Γ. Τσιγκνάκης, «Ένα επεισόδιο από τη ζωή του Francesco Barozzi», *Πρακτικά Συμποσίου*, (Ρέθυμνο, 1 – 2 Νοεμβρίου 2002), επιμ. Χρύσα Μαλτέζου – Ασπασία Παπαδάκη, Βενετία 2003· ο ίδιος, «Ατασθαλίες βενετών αξιωματούχων στο διαμέρισμα της Σητείας στα τέλη του 16ου αιώνα. Η περίπτωση του ρέκτορα Zuan Antonio Diedo», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2004, κυρίως σσ. 243-245. Η οικονομική εξαχρείωση των χωρικών, οι κακώσεις σε βάρος τους από φεουδάρχες και βενετούς αξιωματούχους καθώς και οι τρόποι με τους οποίους έπρεπε να θεραπευθούν περιέχονται εκτενώς στις αναφορές του γενικού προνοητή Alvise Grimani, βλ. ενδεικτικά A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1583.

⁵⁰ Βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, «Η έκθεση του ρέκτορα Χανίων Λεονάρδου Λορεντάν (1551)», *Κρητικά Χρονικά* 24 (1982), 435-436· Παπαδία, «Το διαμέρισμα των Χανίων», 66-67.

⁵¹ Βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 49-50· Παπαδία, *Αγροτικές ταραχές*, σ. 163.

⁵² Βλ. Σπανάκης, *Μνημεία Ι*, σσ. 39-42, 50.

⁵³ Για την εκπροσώπηση των αγροτών, βλ. Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου», 101 κ.ε..

⁵⁴ Βλ. Παπαδία, *Αγροτικές ταραχές*, σσ. 160-163.

από τη μητρόπολη κοινωνικο-πολιτική κατοχύρωση, με συνέπεια την αδυναμία άμεσης διεκδίκησης των δικαιωμάτων του, μέσω των πρεσβειών. Το μέτρο των επισκέψεων (*visite*) ανώτερων βενετών αξιωματούχων στην ύπαιθρο, που στόχο είχαν να μεταδώσουν στους κατοίκους το ενδιαφέρον της μητρόπολης και την επίλυση των όποιων προβλημάτων, δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Με τη λήξη της θητείας των γενικών προνοητών ή των συνδίκων της Ανατολής, οι κάτοικοι παρέμεναν μόνοι να αντιμετωπίσουν αντιξοότητες τις οποίες δεν μπορούσαν να καταγγείλουν άμεσα, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του ντόπιου στοιχείου να τρέφει αρνητικά αισθήματα για τους κυρίαρχους Βενετούς.

Για την μη επιτυχή έκβαση της «φιλοαγροτικής» πολιτικής ευθύνεται η ίδια η μητρόπολη, η οποία, παρά το ότι εμφανίστηκε πρόθυμη να προχωρήσει σε σημαντικές καινοτομίες, που θα άλλαζαν τους κοινωνικούς συσχετισμούς, τελικά προτίμησε να διατηρήσει την υπάρχουσα κατάσταση, από φόβο, μήπως υπάρξει μελλοντικά κάποια συσπείρωση των αγροτών γύρω από κάποιο ισχυρό τοπικό παράγοντα, με απρόβλεπτες συνέπειες για την πολιτική σταθερότητα. Η αντιφατικότητα της Βενετίας καθορίστηκε και από τις αντιδράσεις των ευγενών-φεουδαρχών, γόνων βενετικών οίκων, που ενίσχυαν οικονομικά το κράτος σε κάθε δύσκολη περίπτωση,⁵⁵ και οι οποίοι δεν επεδίωκαν με κανένα τρόπο τη χειραφέτηση των καλλιεργητών τους.⁵⁶

⁵⁵. Βλ. Παπαδία, *Αστικές κοινότητες* σσ. 99-100.

⁵⁶. Αναλυτικά για την αντιφατική στάση της Βενετίας στο ζήτημα της προσέγγισης του αγροτικού πληθυσμού, βλ. Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου», 133-139.

Κεφάλαιο 1

Η πολιτική περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας μετά τον πόλεμο της Κύπρου

Μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης αναδιάρθρωσης της αγροτικής οικονομίας που επιχειρήθηκε κατά το τέλος του 16ου αιώνα, η εφαρμογή της απόφασης για τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αρχικά, με τις εντολές τους γενικού προνοητή Giacomo Foscarini, επιδιώχθηκε η στροφή στη σιτοκαλλιέργεια. Το μέτρο, σύμφωνα με τις αρχές της Κρήτης, απέβαινε σε όφελος όλου του νησιού, παρά το ότι θίγονταν κάποια ατομικά συμφέροντα. Με την επάρκεια σιτηρών, σε περίπτωση ανάγκης, ακόμα και οι ασθενέστεροι οικονομικά θα μπορούσαν να αποκτήσουν σιτάρι σε προσιτές τιμές και έτσι δε θα δημιουργούνταν κοινωνική αναστάτωση.¹

Η πολιτική για την επίτευξη εξισορρόπησης στην αγροτική παραγωγή ξεκίνησε από την πλευρά της Βενετίας αμέσως μετά την απώλεια της Κύπρου. Η σκέψη για την εκρίζωση αμπελιών προτάθηκε στη βενετική Σύγκλητο το 1573 από τον στρατιωτικό διοικητή (*governatore generale*) Latino Orsino.² Ο γενικός προνοητής Giacomo Foscarini, περιβεβλημένος με έκτακτες δικαιοδοσίες ανέλαβε μεταξύ άλλων να υλοποιήσει το φιλόδοξο πρόγραμμα που θα εξασφάλιζε τη σιτάρκεια της Κρήτης σε περιόδους κρίσης. Η τετραετής παραμονή του στην Κρήτη και η ευρεία νομοθετική του δραστηριότητα αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τα επόμενα χρόνια της βενετικής

¹ Για την πολιτική του Giacomo Foscarini βλ. Σπ. Θεοτόκης, «Ιάκωβος Φωσκαρίνης ή η Κρήτη το 1570», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 1 (1938), 186-202· Zvi Ankori, «Giacomo Foscarini e gli ebrei di Creta. Un riesame con una edizione degli “ordini” sugli ebrei», *Studi Veneziani* N.S. 9 (1985), 68-69 και 76-80. Συγκεκριμένα για τις διατάξεις που εξέδωσε ο Giacomo Foscarini σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών βλ. Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σσ. 167-168. Για τη ζωή και τη δραστηριότητα του Foscarini, βλ. R. Zago, «Giacomo Foscarini», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 49, Καταντζάρο 1997, σσ. 365-370.

² Βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 74-75 και Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σ. 162.

παρουσίας στο νησί.³ Οι αποφάσεις του συγκεκριμένου αξιωματούχου σφράγισαν και την πορεία της αμπελουργίας. Στο εξής όσοι αξιωματούχοι κλήθηκαν να προτείνουν λύσεις στο ζήτημα της ανεπάρκειας σιτηρών και την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας, χρησιμοποίησαν ως βάση τις σχετικές διατάξεις που πρώτος εξέδωσε ο Foscarini.

Η αφορμή για την έκδοση του διατάγματος περιορισμού της αμπελουργικής ζώνης δόθηκε στον Foscarini το 1574, όταν κάποιοι από τους κατοίκους του Ρεθύμνου ζήτησαν από το γενικό προνοητή, να τους επιτρέψει να ξεριζώσουν παλιά αμπέλια και στη θέση τους να σπείρουν σιτηρά για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της σιτοδείας. Καταρχήν ο προνοητής επέτρεψε την εκρίζωση ορισμένων ακατάλληλων και γερασμένων αμπελιών, προκειμένου να μην υπάρξει αθρόα μετατροπή οινάμπελων σε σπόριμα χωράφια, για μη διασαλευτεί έτσι η παραγωγή και, κατ' επέκταση, το εμπόριο του κρασιού. Ο προνοητής έχοντας επιφορτιστεί με την ευθύνη επίλυσης του συγκεκριμένου προβλήματος σε ολόκληρο το νησί, βρήκε σε αυτήν την πρόταση μια ικανοποιητική λύση, την οποία δεν περιόρισε μόνο στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου, όσο πλήθαιναν οι πληροφορίες που συγκέντρωνε από τους κατά τόπους αξιωματούχους για την ανεπάρκεια των σιτηρών.⁴ Με την έκδοση του διατάγματος, οι κάτοικοι της υπαίθρου έπρεπε να ανταποκριθούν και να ξεριζώσουν όσα αμπέλια υπέκειντο στις απαγορευτικές διατάξεις.

Σύμφωνα με το διάταγμά του στις 21 Μαρτίου 1575⁵ έπρεπε να καλλιεργηθεί σιτάρι σε κτήματα τα οποία κατά την τελευταία δεκαετία είχαν μετατραπεί σε αμπέλια και ήταν κατάλληλα για παραγωγή σιτηρών. Επίσης, είχε απαγορεύσει τη φύτευση κλημάτων σε χέρσα χωράφια, που στο ίδιο διάστημα ήταν βοσκότοποι. Τα κτήματα που

³. Σε νοταριακές πηγές οι διατάξεις του Foscarini αποκαλούνται χαρακτηριστικά «όρδενα φουσκαρένα» και η καταφυγή σε αυτά μέχρι τις παραμονές του Κρητικού Πολέμου δείχνει τη σημαντικότητα του έργου του συγκεκριμένου αξιωματούχου.

⁴. Βλ. Museo Civico Correr di Venezia, *Miscellanea Correr* LXXXII, n° 2708, φ. 16r (Χάνδακας 5 Ιανουαρίου 1575 (1574 β.έ.)), *Concession per sradicar alcuni vignali vecchi nel territorio di Rethimo per redurli à coltura de grani*. Πρβλ. Τσιγκνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σσ. 165-166.

⁵. Βλ. Τσιγκνάκης, *Il miglior vino*, Κατάλογος, σσ. 28-29, έκδοση της διαταγής του γενικού προνοητή Giacomo Foscarini της 21 Μαρτίου 1575 (*Ordine di non piantar vignali in luochi dove per diec'anni non vene siano stati*).

μπορούσαν να παραγάγουν δημητριακά έπρεπε να έχουν στο εξής αυτή και μόνο τη χρήση. Νέα κλήματα μπορούσαν να φυτευτούν μόνο σε χωράφια όπου η σπορά και η άροση δεν ήταν δυνατή, κυρίως σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές, ακόμα και αν πριν από την έκδοση του διατάγματος δεν ήταν αμπέλια. Ο παραβάτης θα έχανε τα κτήματα και η αξία τους θα μοιραζόταν στο δημόσιο ταμείο, στα δημόσια έργα (*alle fabriche*) ενώ το τρίτο μερίδιο θα αποδιδόταν στον καταγγελιοδότη.⁶ Στις 6 Ιουνίου 1575 ο ίδιος γενικός προνοητής, αντιλαμβανόμενος ότι το διάταγμά του είχε αγνοηθεί, διακήρυξε ότι ο παραβάτης θα ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει επιπλέον 10 τσεκίνια, εκτός του ότι θα έχανε το κτήμα του.⁷ Πέρα όμως από αυτό ο Foscarini δεν επιχείρησε την άμεση εφαρμογή, αλλά αρκέστηκε στην νομιμοφροσύνη των καλλιεργητών και των γαιοκτημόνων, γνωρίζοντας, πιθανόν, ότι μια βίαιη επιβολή του νόμου θα επέφερε τα αντίθετα αποτελέσματα.

Μέχρι την αναχώρηση του από την Κρήτη, ο Foscarini πρέπει να ήταν ικανοποιημένος από την εφαρμογή του διατάγματος. Αρκετοί από τους γαιοκτήμονες και τους αγρότες προχωρούσαν οικειοθελώς στην εκρίζωση αμπελιών ή τουλάχιστον πείθονταν να τα ξεριζώσουν, όταν τους γινόταν σχετική υπόδειξη.⁸

Λίγα χρόνια μετά την ολοκλήρωση της θητείας του Foscarini στην Κρήτη (1577) η Βενετία θορυβήθηκε από τις ειδήσεις που έφταναν από το νησί. Οι αμπελουργικές εκτάσεις συνέχιζαν να κυριαρχούν, ενώ η πολιτική της σιτάρκειας κινδύνευε να ακυρωθεί.⁹ Σε τακτά διαστήματα, από το 1575 που εκδόθηκε για πρώτη φορά η διαταγή για το ξερίζωμα των αμπελιών, είχαν αποσταλεί στις αρχές της Κρήτης εντολές υλοποίησης της σχετικής απόφασης. Παράλληλα οι τοπικές αρχές όφειλαν να

⁶ Αναλυτικά για τους καταγγελιοδότες βλ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Καταγγελιοδότες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη τον 14ο αι. Μία άλλη όψη της καθημερινής ζωής», *Ροδωνιά, Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, Ρέθυμνο 1994, τ. 2 Ρέθυμνο 1994 [στο εξής Μαλτέζου, «Καταγγελιοδότες»].

⁷ Βλ. Τσιγκνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σσ. 167-169.

⁸ Βλ. Τσιγκνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σ. 171.

⁹ Οι ιδιοκτήτες των κτημάτων αρχικά πειθάρχησαν στην εξαγγελία του μέτρου για την εκρίζωση αμπελιών από το Giacomo Foscarini στοχεύοντας στις υψηλές τιμές των παραγόμενων σιτηρών. Όταν όμως επιχειρήθηκε η εφαρμογή της εντολής σε μεγαλύτερη έκταση εμφανίστηκαν οι πρώτες αντιδράσεις, τις οποίες επεσήμανε ο ίδιος ο προνοητής στην έκθεση που κατέθεσε στη βενετική Σύγκλητο, βλ. Τσιγκνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη», σ. 169-171.

φροντίσουν για την εκμετάλλευση τεράστιων εκτάσεων, που έμεναν ακαλλιέργητες.¹⁰ Το 1580 οι σχετικές αποφάσεις που στάλθηκαν από τη μητρόπολη φανερώνουν τη διάθεση της απαρέγκλιτης εφαρμογής του διατάγματος. Πιο συγκεκριμένα, στις 16 Απριλίου 1580, η εντολή για την εφαρμογή των διατάξεων του Giacomo Foscarini, σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών στάλθηκε στους ρέκτορες των διαμερισμάτων του νησιού, οι οποίοι έπρεπε να ξεριζώσουν τα αμπέλια που είχαν φυτευτεί τα τελευταία 15 χρόνια σε κτήματα κατάλληλα για σπορά. Στις 29 Οκτωβρίου 1580 η Σύγκλητος απέστειλε στη διοίκηση του Χάνδακα εκ νέου εντολή με το ίδιο περιεχόμενο. Η τοπικές αρχές με τη σειρά τους δεσμεύθηκαν να ακολουθήσουν τις διαταγές.¹¹ Αλλεπάλληλα λοιπόν διατάγματα μαρτυρούν ότι οι προγενέστερες αποφάσεις δεν είχαν εφαρμοστεί. Η μόνη λύση για την επαρκή παραγωγή σιτηρών ήταν η επιτήρηση των καλλιεργειών και κυρίως η εφαρμογή του σχεδίου εκρίζωσης των αμπελιών, σε ολόκληρη την έκταση του νησιού, δυναμικά και χωρίς ταλαντεύσεις.

Λίγο πριν το τέλος της δεκαετίας του 1570, αρκετοί μεγαλοκτηματίες προσέφυγαν στην τοπική διοίκηση του Χάνδακα, προκειμένου να αποσπάσουν άδειες για την φύτευση αμπελώνων. Στο Αρχείο του Δούκα της Κρήτης έχουν εντοπιστεί 11 τέτοιες αιτήσεις, οι οποίες κατατέθηκαν από τις 4 Ιουνίου έως 9 Ιουλίου 1579 και στις 22 Μαρτίου 1580. Οι αιτήσεις κατατέθηκαν ενώ ο Δούκας, στον οποίο έπρεπε να υποβληθούν, απουσίαζε για να επισκεφθεί και να φροντίσει τα προβλήματα της υπαίθρου (*visita*). Ο αναπληρωτής δούκας, γενικός καπιτάνος Nadal Donato, ενέκρινε τις αιτήσεις, με αποτέλεσμα να δοθούν μεγάλες εκτάσεις για την καλλιέργεια του αμπελιού.¹² Το γεγονός ότι οι άδειες δεν ανακλήθηκαν από τον δούκα, Almorò

¹⁰. Ο περιορισμός της αμπελοκαλλιέργειας συνδυάζεται με την έλλειψη σιτηρών και την ύπαρξη μεγάλων ακαλλιέργητων εκτάσεων, που έπρεπε να μετατραπούν σε σιτοπαραγωγά κτήματα. Μετά την αναχώρηση του Giacomo Foscarini από την Κρήτη το 1577 οι αρχές της Κρήτης διατάχθηκαν να εφαρμόσουν απαρέγκλιτα όλες τις εντολές που είχε θεσπίσει κατά τη διάρκεια της θητείας του, βλ. A.S.V. *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 81, φ. 63r (21 Ιουλίου 1577).

¹¹. Βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 82, φφ. 119v-120r (16 Απριλίου 1580) και A.S.V., *P.T.M.*, filza 745, φφ. 2r-3r και filza 746, επιστολή της διοίκησης Χάνδακα προς τον δόγη με ημερομηνία 28 Μαρτίου 1581. Βλ. επίσης, A.S.V., *Senato Mar*, reg. 44, φ. 245v και φφ. 246v-247r (29 Οκτωβρίου 1580).

¹². Για την αντικατάσταση του δούκα από τον *capitan grande* (ή *general*), βλ. Ασπασία Παπαδάκη, *Θρησκευτικές και κοσμικές τελετές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Ρέθυμνο 1992, σ. 55.

Thierolo, μετά την επιστροφή του στον Χάνδακα, δείχνει ότι τα επιχειρήματα, πάνω στα οποία στήριζαν τα αιτήματά τους οι φεουδάρχες, έπειθαν ή αναδείκνυαν αδυναμίες του μέτρου για την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας που δεν είχαν προβλεφθεί.¹³

Οι φεουδάρχες για να αποσπάσουν την έγκριση των τοπικών αρχών και να φυτέψουν αμπέλια ακολούθησαν την πολιτική της Βενετίας και στήριζαν την επιχειρηματολογία τους στο ότι η επικείμενη εκρίζωσή τους θα μείωνε τα έσοδα των χωρικών. Παράλληλα όμως μεριμνούσαν -όπως είχαν ισχυριστεί- για το κοινό όφελος και προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα οικονομικά μέσα για να μπορέσουν να συμβάλλουν στην εφαρμογή της πολιτικής ενίσχυσης της σιτοκαλλιέργειας. Στην ουσία αποσκοπούσαν στο να αποσπάσουν την άδεια, χωρίς να σημαίνει ότι θα τηρούσαν κατά γράμμα τους όρους με τους οποίους αυτή τους δόθηκε. Κοινό τόπο σε όλες τις αιτήσεις που έχουν εντοπιστεί αποτελεί η διαβεβαίωση των φεουδαρχών ότι η αύξηση της παραγωγής κρασιού θα ήταν επωφελής για τους φεουδάρχες, τους χωρικούς αλλά και το ευρύτερο σύνολο.

Ένας από τους κυριότερους λόγους που επικαλέστηκαν ήταν ότι η σπορά σιτηρών δεν απέδιδε με αποτέλεσμα να χάνεται κάθε δυνατότητα καλλιέργειας.¹⁴ Για τη μικρή παραγωγή ευθυνόταν η ποιότητα του εδάφους, το οποίο, κατά τους ισχυρισμούς τους, ήταν ακατάλληλο για τη συγκεκριμένη καλλιέργεια (*tereni sterili et de cativa sorte, grebanosi, sassosi* κλπ.) και ότι σε πολλές από τις περιπτώσεις η παραγωγή δεν απέδιδε ούτε το σπόρο που έριχναν.¹⁵ Εκτός από το ότι έπρεπε να ανταποκριθούν στα

¹³. Για τις αιτήσεις, βλ., A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, regg. 46, 47 και b. 40bis, reg. 50. Επίσης, A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αίτηση που κατατέθηκε στο reggimento του διαμερίσματος Ρεθύμνου, η οποία σώζεται σε αντίγραφο που απέστειλε ο γενικός προνοητής Alvise Grimani συνημμένη στην αναφορά του, με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584, προς τον δόγη. Για παράδειγμα, πρβλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 1.

¹⁴. Την ακαταλληλότητα του εδάφους είχαν επικαλεστεί και αργότερα, όπως συνέβη για παράδειγμα στην περίπτωση του magnifico misser Bernardin Bon, ο οποίος στις 7 Αυγούστου 1586 είχε ζητήσει άδεια από τη Βενετία για να φυτέψει αμπέλια, με την αιτιολογία ότι η περιοχή που καλλιεργούσε σιτάρι πλημμύριζε, βλ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες*, σ. 80, αρ. 308.

¹⁵. *...per essere terreni come di sopra sterili et inutili de semenason, che se gli facemo seminare alcuna sorte di biave perdemo la fatica et la semenason istessa...* A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, reg. 47, φ. 21r (19 Ιουνίου 1579). *...non atti ne sufficienti a produr quasi la istessa semenza che se li meterano...*: A.S.V., *Duca di Candia*, b. 40bis, reg. 50, φ. 19r (22 Μαρτίου 1580). Βλ. επίσης, A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αίτηση που κατατέθηκε στο reggimento του διαμερίσματος Ρεθύμνου, συνημμένη στην

καλλιεργητικά έξοδα οι φεουδάρχες έπρεπε να καταβάλλουν το τέταρτο της παραγωγής στη δημόσια σιταποθήκη,¹⁶ με αποτέλεσμα να μην απομένει κάποιο κέρδος για να ζήσουν τις πολυπληθείς οικογένειές τους.¹⁷ Προκειμένου να μην αναγκαστούν να εγκαταλείψουν ολοκληρωτικά τις εκτάσεις που καλλιεργούσαν πρότειναν τη μετατροπή ενός μικρού τμήματος σε αμπέλια. Το κέρδος που θα αποκόμιζαν από το εμπόριο του κρασιού θα το επένδυαν στην καλλιέργεια σιτηρών και έτσι δε θα χανόταν και αυτή η έστω περιορισμένη παραγωγή σιτηρών.¹⁸

Ένα άλλο επιχείρημα που παρουσίασαν οι φεουδάρχες ήταν η ενδυνάμωση του αγροτικού δυναμικού. Γνωρίζοντας τη βενετική πολιτική, ο ευγενής του Χάνδακα

αναφορά, με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584, που απέστειλε ο γενικός προνοητής Alvise Grimani προς τον δόγη. Στις 25 Φεβρουαρίου 1581 (1580 β.έ.) ο Γιώργης Καφάτος ζήτησε την άδεια να μετατρέψει σε αμπελώνες κτήματα έκτασης 2 *mesurade* στην τοποθεσία Στολίδι (ή στο Λίδι), η γη των οποίων ήταν κακής ποιότητας και για 10 χρόνια δεν τα έσπερνε. Για να στηρίξει τον ισχυρισμό του ο Καφάτος παρουσίασε δύο μάρτυρες στον *Provveditor di Comun*, κρητικό ευγενή Matio da Chiozza: α) τον Μιχάλη Κοζύρη, του ποτέ Γιώργη από το χωριό Κυριάνα, ο οποίος βεβαίωσε ότι τα κτήματα, τα οποία καλλιεργούσε ο ίδιος πριν την οθωμανική εισβολή (1571), δεν ήταν κατάλληλα για σπορά και τα είχε επιστρέψει στον Καφάτο πριν 4 χρόνια· β) τον Γιώργη Καζύρη, του Μιχάλη, ο οποίος δήλωσε ότι για δύο χρόνια που τα είχαν σπείρει κατάφεραν μόνο να συγκεντρώσουν την εντριπεία και να τη δώσουν στον Καφάτο. Από τότε τα χωράφια δεν σπέρνονταν, γιατί ... *niuno non li vol seminar, essendo cosi tristi et inutili, che a mala pena produce la semenza...* Μετά από αυτές τις μαρτυρίες, οι αρχές του Ρεθύμνου επέτρεψαν στον Καφάτο να μετατρέψει τα κτήματα σε αμπελώνες στις 2 Μαρτίου 1581.

¹⁶. Αναφορικά με την υποχρέωση των φεουδαρχών να παραδίδουν το τέταρτο της σοδειάς στις δημόσιες σιταποθήκες, σε χαμηλότερη από την τρέχουσα τιμή, βλ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 69-74· Ντούρου, «Ο Χάνδακας», 28, 46-50· Λαμπρινός, «Η λατινική επισκοπή», σσ. 55-56.

¹⁷. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Lunardo Castrolifaca, ο οποίος είχε πολυπληθή οικογένεια και οι οικονομικές του υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος θα τον ανάγκαζαν να εγκαταλείψει τη μη επικερδή καλλιέργεια σιτηρών. Από τις 32 *bovine* ζήτησε από τις αρχές να μετατρέψει σε αμπελώνες μόνο τις 2 για να ανταποκριθεί στα έξοδα: ...*possi mantener et sustentar la spesa della guarnison et estimi et altre imposition dell' Illustrissimo Dominio...*, βλ. A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, reg. 47, φφ. 62v-63r (8 Ιουλίου 1579).

¹⁸. Στην αίτηση του Zuanne Semergo αναφέρεται: ... *ma considerando che riducendo una parte di essi in vigne poteva sentir qualche utile dal quale haveria potuto continuar à ingrassar li restanti terreni e redurli in miglior esser di quello <che> si atrovano, perche seminandoli potesse conseguir utile à suo beneficio et utile universale...*, βλ. A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, reg. 47, φφ. 36v-37r, η αίτηση και η απόφαση είναι αχρονολόγητες, έχουν καταχωρηθεί όμως μεταξύ δύο πράξεων με ημερομηνίες 19 και 22 Ιουνίου 1579.

Michel Venier προσπάθησε και πέτυχε να αποσπάσει από τον *capitan grande* άδεια για να μετατρέψει κτήματα έκτασης τριών ζευγαριών (*bovine* = 125 *opere*)¹⁹ σε αμπελώνες. Η αιτιολογία που πρόβαλε ο ενδιαφερόμενος ήταν ότι οι χωρικοί είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν μία νέα αγροτική εγκατάσταση (μετόχι) με 20 κατοικίες που είχε δημιουργήσει με δικά του έξοδα. Περίπου 800 *mesurade* (2000 *opere*) γης έμεναν ακαλλιέργητες και κινδύνευαν να αυξηθούν, γιατί δεν υπήρχε καθόλου κρασί για να εξυπηρετηθούν οι καθημερινές ανάγκες των αγροτών που είχε εγκαταστήσει εκεί. Προκειμένου να μην χαθεί η επένδυση που είχε κάνει αλλά και για να εξακολουθήσει να παράγεται σιτάρι στα κτήματά του έπρεπε να εξασφαλίσει κρασί για τους χωρικούς του.²⁰

Η εξασφάλιση κρασιού για κατανάλωση από τους χωρικούς προβλήθηκε και σε άλλες περιπτώσεις ως βασικός λόγος για τον οποίο οι φεουδάρχες ζήτησαν από τις αρχές να τους δοθεί άδεια να μετατρέψουν σε αμπελώνες ορισμένα από τα κτήματα που ως τότε παρήγαγαν σιτηρά. Η έλλειψη του κρασιού από ένα χωριό, λόγω της απόδοσης των χωραφιών στη σιτοπαραγωγή, στερούσε από τους αγρότες την πηγή των δυνάμεών τους.²¹ Έτσι, ο φεουδάρχης Michelin Mudazo από τον Χάνδακα, ζήτησε άδεια να

¹⁹. Η λ. *opera* δηλώνει την έκταση ενός χωραφιού που μπορεί να σκάψει στη διάρκεια μιας μέρας ένας εργάτης. Για τη μέτρηση των κτημάτων σε *bovine* (ζευγάρια), *measure* (μουζούρια) και *opere* (εργάτες) βλ. Εμμ. Μιλτ. Παπαδάκης, «Συμβολή στη μελέτη της γεωργίας και της αμπελουργίας τη Κρήτης στο 15ο και 16ο αιώνα», *Κρητολογία* 4 (1977), 14, 19 και Μαριάννα Κολυβά-Καραλέκα, Ερρ. Μοάτσος, «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher* 22 (1983), 393-394. Κατά το τέλος του 16ου αιώνα οι αντιστοιχίες μεταξύ αυτών των μονάδων μέτρησης ήταν: 1 *mesurada* = 5 *opere* (5,8 στο Ρέθυμνο) και 1 *campo italiano* ή *padovano* = 4 *mesurade* (Χανιά), 3 *mesurade* (Ρέθυμνο), 2 *mesurade* (Χάνδακας και Σητεία). ...*opere et mesurade ridotte à campi, secondo l'uso di cadauno di questi territorij...*: A.S.V., P.T.M., filza 751, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584.

²⁰. A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, reg. 47, φ. 10r-v (15 Ιουνίου 1579).

²¹. ...*per il piantare si farà benefitio notabile à questi contadinj, perche per tre mesi che continui et più che dura l frutto delle vigne, incominciando di luglio per tutto settembre, si nutrivano, come facevano di continuo con pochissimo consumo di pane et la maggior parte senza mangiar altro cibo...et con quella durano benissimo alle fatiche dopo videmiate le vigne non sarà contadino per povero che sia, che non incanevi qualche parte di vino, co'l quale si sostenterà per altri tre mesi, mangiando fichi, herbe et carobe et co'l beber vino reprimeranno in gran parte il nocumento che senza mangiar pane questa forte di cibo gli suol apportare...*: A.S.V., P.T.M., filza 749, αναφορά του γενικού

μετατρέψει 300 *opere* σε αμπελώνες στην περιοχή της Μεσαράς και στο χωριό Πεζά γιατί οι χωρικοί αναγκάζονταν να πληρώνουν ακριβά το κρασί τους καθημερινά.²² Από την άλλη, ο Francesco Zen, επιδεικνύοντας πρωτοφανές ενδιαφέρον για τους χωρικούς του από το χωριό Έμπαρο, ζήτησε να φυτέψει αμπέλια για να μην αναγκάζονται καθημερινά να πηγαίνουν στα διπλανά χωριά για να πιούν λίγο κρασί. Με τον τρόπο αυτό θέλησε να κερδίσει την εύνοιά τους και να τους στρέψει στην εκμετάλλευση των χέρσων εκτάσεων,²³ που λόγω των διαταγμάτων θα αποδίδονταν στη σιτοκαλλιέργεια.

Οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής (1581-1583)

Το 1581 είχαν σταλεί στην Κρήτη οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής Zuanne Gritti και Giulio Garzoni και μία από τις κύριες υποχρεώσεις τους ήταν ο

προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584. Η επιθυμία για κατανάλωση κρασιού, με στόχο την απομάκρυνση από τα προβλήματα της καθημερινότητας, βοηθούσε τους χωρικούς να αντιμετωπίσουν τις κακουχίες από τη σκληρή εργασία, όπως δηλώνεται και στην κωμωδία «Κατζούρμπος» του Γεωργίου Χορτάτση:

*... νὰ πάρουσι τὰ μέλη τους δύναμη, νὰ βαστοῦσι
τὰ κόπους καὶ τὰ λογισμοὺς ὅπου τὰ τυραννοῦσι...
...γιαῦτος κι ἐγὼ ἔχα πεθυμιὰ σήμερα νὰ ἔχα χάρη
σ' ἓνα βουτσὶ νὰ βρῖσκουμιον γὴ πούρι σὲ πιθάρι.*

Λ. Πολίτης, *Ποιητική ανθολογία*, τ. 3 (Κρητική ποίηση), Αθήνα 1989, σσ. 81-82.

²². *...non essendo in essi loci e casali miei vignoli che possino al uso necessario loro prendere tanto vino che gli possi bastare per il che sono sforzati per aquistar tal vito necessario di rendere tanta maggior parte di quello aquistarano giornalmente...: A.S.V., Duca di Candia, b. 39bis-40, reg. 46, φ. 271r (4 Ιουνίου 1579).*

²³. *...per beneficio et commodità si di me Francesco, come delli habitenti de ditto casale dove se patisco assai de vino per essere casale grande et li vini pochissimi, che à mala basta l'uva per mangiare non che per far vino per esser come di sopra gran numero de persone in esso casale; et li puoveri sono sforzati volendo berre una inghistera di vino andar in altri casali con il qual augumento potranno attendere à coltivare et bonificare il resto delli terreni inculti, essistenti sotto la jurisdiction del sudetto casale che rendera poi à maggior beneffitio de ogni uno...: A.S.V., Duca di Candia, b. 39bis-40, reg. 47, φφ. 10r-v (15 Ιουνίου 1579), φφ. 71v-72r (9 Ιουλίου 1579). Για τη λ. *inghistera* βλ. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneto*, Βενετία 1856, σ. 343: μονάδα μέτρησης για τη λιανική πώληση του κρασιού που αντιστοιχεί με μία κανάτα (boccale) Βενετίας.*

έλεγχος της πορείας της σιτικής πολιτικής. Η έλευση των συνδίκων σήμανε τη βούληση της μητρόπολης για οριστική επιβολή του μέτρου σε ολόκληρο το νησί.²⁴ Για το σκοπό αυτό περιόδευσαν στην ύπαιθρο του νησιού και συνέταξαν δικογραφίες (*processi*)²⁵ για κάθε μορφή παράβασης, μεταξύ των οποίων και για όσους παρά τις εντολές του Foscarini φύτευαν αμπέλια, λινάρι και βαμβάκι σε χωράφια που ήταν κατάλληλα για σπορά.²⁶ Προηγουμένως οι σύνδικοι είχαν εξαγγείλει ότι πρόθεσή τους ήταν να εφαρμοστούν στο ακέραιο οι σχετικές με την εκρίζωση διατάξεις που είχε εκδώσει ο Giacomo Foscarini.²⁷

Στα *processi* που συνέταξαν οι σύνδικοι, εκτός από τα στοιχεία του καταγγελλόμενου περιέχεται το όνομα της τοποθεσίας του αμπελιού και η έκτασή του. Επίσης, καταγράφεται αν ήταν προϊόν διαπίστωσης των συνδίκων ή καταγγελίας. Η τελευταία περίπτωση ήταν αναγκαία καθώς αν ο καταγγελλόμενος κρινόταν ένοχος, το

²⁴. Σχετικά με την εκλογή και τις υποχρεώσεις των συνδίκων της Ανατολής βλ. Αγαθ. Ξηρουχάκης, *Η βεντοκρατούμενη Ανατολή*, σσ. 12, 285-287.

²⁵. Τα *processi* που είχαν συντάξει οι σύνδικοι έχουν εντοπιστεί και είναι συγκεντρωμένα σε συνεπτυγμένη μορφή (*raspe*) από το γενικό προνοητή Alvise Grimani, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749. Οι δικογραφίες των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας έχουν συναφθεί στην αναφορά με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583 [στο εξής «*Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας*»] και οι δικογραφίες του Ρεθύμνου στην αναφορά με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) [στο εξής «*Δικογραφίες Ρεθύμνου*»] που είχε αποστείλει ο γενικός προνοητής στον δόγη. Οι δικογραφίες του διαμερίσματος Ρεθύμνου απόκεινται επίσης στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας στη σειρά *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, bb. 496 και 497. Οι υποθέσεις έχουν συνεχόμενο αύξοντα αριθμό στις δύο θήκες και 15 αφορούν την εκρίζωση αμπελιών (οι υπ' αρ. 21, 22, 23, 26, 28, 31, 35, 38, 41, 48, 72, 73, 81, 82, 84, [85]). Οι υπ' αριθ. 26 και 84 δεν έχουν συμπεριληφθεί στις *raspe* του Grimani ενώ η υπ' αριθμ. 31 δικογραφία σώζεται αποσπασματικά στο συνημμένο αντίγραφο της αναφοράς της 26ης Ιανουαρίου 1584. Οι δικογραφίες του διαμερίσματος Χανίων σε *raspe* απόκεινται στο A.S.V., *Sindici Inquisitori in Terra Ferma e Levante*, b. 67, reg. 4 [στο εξής *Δικογραφίες Χανίων*]. Βλ. και Παράρτημα Πινάκων, Πίνακες 1α-γ.

²⁶. Τα στοιχεία για τον περιορισμό της καλλιέργειας λιναριού, ελιών και βαμβακιού είναι περιορισμένα, μιας και ο λόγος που αντέγραψε τις δικογραφίες ο Grimani ήταν για τον περιορισμό του αμπελιού. Να σημειωθεί ότι κατά την τελευταία εικοσαετία του 16ου αιώνα η τιμή του βαμβακιού βρισκόταν σε διαρκή άνοδο, βλ. Lame, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σσ. 422-423 και 560.

²⁷. Βλ. A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 496, *Sindacato Gritti-Garzoni, liber Inquisitionum 1582*, φφ. 2r-v (Φεβρουάριος 1582, *Contra quelli <che> hanno piantate vigne in luoghi prohibiti*).

1/3 της ποινής που θα του επιβαλλόταν έπρεπε να καταβληθεί στον πληροφοριοδότη.²⁸ Ακόμα καταγράφεται αν ο ιδιοκτήτης προσήλθε για να αποδείξει ότι ο αμπελώνας του εξαιρούνταν από τις διατάξεις Foscarini.²⁹ Τέλος, περιέχεται η τελική απόφαση των συνδίκων, αν δηλαδή ο αμπελώνας έπρεπε να ξεριζωθεί ή όχι. Οι ελάχιστες περιπτώσεις που δεν αποφασίστηκε η εκρίζωση αμπελιών αφορούν αμπελώνες, που, λόγω θανάτου του ιδιοκτήτη τους, παρουσίαζαν κάποιο κληρονομικό πρόβλημα και έπρεπε πρώτα να αποφανθεί επ' αυτού ο τοπικός ρέκτορας.³⁰ Στην περίπτωση που ο ιδιοκτήτης δεν είχε καταφέρει να δικαιολογήσει επαρκώς την επιλογή φύτευσης κλημάτων σε κτήμα κατάλληλο για σπορά ή δεν είχε παρουσιαστεί καθόλου, οι σύνδικοι αποφάσιζαν την εκρίζωση του αμπελιού και την επιβολή προστίμου, σύμφωνα με το διάταγμα του Giacomo Foscarini.³¹ Μεταξύ των δικογραφιών οι σύνδικοι επανεξέτασαν και τις περιπτώσεις όσων είχαν προσκομίσει αθωωτική απόφαση των τοπικών αρχών, που είχε εκδοθεί μετά από προηγούμενη καταγγελία.³²

Από την πλευρά τους οι εναγόμενοι προσπαθούσαν με μάρτυρες να αποδείξουν ότι το κτήμα δεν είχε χρησιμοποιηθεί, τουλάχιστον κατά την τελευταία δεκαετία, για σπορά ή ότι δεν ήταν ποτέ προορισμένο για καλλιέργεια σιτηρών και επομένως δεν έπρεπε να ξεριζωθεί. Η πλειονότητα επικαλέστηκε την ακαταλληλότητα παραγωγής σιτηρών, λόγω της κακής ποιότητας του εδάφους.³³ Δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις όσων θεώρησαν ότι δεν καταπατούσαν το νόμο, μιας και είχαν διαπιστώσει ότι η γη δεν ανταπέδιδε στους καλλιεργητές το μόχθο και τα χρήματα που είχαν

²⁸. Βλ. Μαλτέζου, «Καταγγελιοδότες», 300-301.

²⁹. Βλ. για παράδειγμα A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 497, δικογραφία αρ. 72. Πρβλ. *Δικογραφίες Ρεθύμνου*, αρ. [10] και Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 2.

³⁰. Από το σύνολο των δικογραφιών οι περιπτώσεις στις οποίες έπρεπε να γνωμοδοτήσει ο ρέκτορας εντοπίζονται στο διαμέρισμα των Χανίων. Πρόκειται για τους κληρονόμους του Menego Ferarese και του Giorgio Grimani από το χωριό Άγιοι Απόστολοι, καθώς και τους κληρονόμους του Costanti Magliariti, που κατοικούσε σε ένα από τα χωριά Περβολάκια ή Περβολάκια Απάνω. Βλ. *Δικογραφίες Χανίων*, φφ. 14r-v, δικογραφία αρ. [38] και 34r, δικογραφία αρ. [90]. Βλ. επίσης, Παράρτημα Πινάκων, Πίνακας 1α και Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 6.

³¹. Βλ. για παράδειγμα, Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 3.

³². Βλ. για παράδειγμα, Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 4.

³³. Βλ. ενδεικτικά *Δικογραφίες Ρεθύμνου* [αρ. 35]: *ma non si hà mai quel luogo seminato, ma era pieno di brusche* (βλ. και A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 496, αρ. 35). Πρβλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 5.

επενδύσει στη σπορά.³⁴ Κάποιοι υποστήριζαν ότι είχαν πέσει θύματα συκοφαντίας και υποστήριζαν ότι δεν είχαν προχωρήσει σε πλήρη αναμπέλωση αλλά στην ανανέωση κάποιων κλημάτων.³⁵ Άλλοι υπερασπίστηκαν τον κόπο τους και τα χρήματα που είχαν δαπανήσει εκμεταλλευόμενοι ένα αδύνατο σημείο των διατάξεων Foscarini. Υποστήριζαν ότι είχαν προσπαθήσει να αυξήσουν την παραγωγή κρασιού φυτεύοντας νέα κλήματα όχι στο σύνολο του κτήματος αλλά στα λεγόμενα «γυράμπελα» ...*perche di detti girambeli l'ordine non proibisce...*³⁶ Επιπλέον υπήρξαν καλλιεργητές που θεώρησαν ότι δεν έπρεπε να καλλιεργήσουν σιτηρά σε κάποιο κτήμα που περιβαλλόταν από παλαιότερα αμπέλια.³⁷ Τέλος, κάποιοι φεουδάρχες προσκόμισαν έγκριση των τοπικών αρχών (δούκα, ρεκτόρων, *capitan grande*, γενικού προνοητή κλπ.), η οποία τους χορηγήθηκε μετά από σχετικό τους αίτημα για την φύτευση αμπελιών. Οι περισσότερες από τις άδειες αυτές είχαν χορηγηθεί μετά την αποχώρηση του Giacomo Foscarini και πριν την έλευση των Garzoni και Gritti.³⁸

³⁴. Βλ. *Δικογραφίες Ρεθύμνου* [αρ. 13: *che non era possibile di poter produr ... non credendo di far contra l'ordine*] (βλ. επίσης A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 497, αρ. 82).

³⁵. Βλ. *Δικογραφίες Ρεθύμνου* [αρ. 13 και 14] (βλ. και A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 497, αρ. 82 και [85] αντίστοιχα).

³⁶. Για την προβολή ως αιτιολογίας της φύτευσης αμπελιών σε γυράμπελα βλ. A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, bb. 497, αρ. 72, 81, 82, 84 και [85]. Εκτός από τη δικογραφία αρ. 84 βλ. και *Δικογραφίες Ρεθύμνου* (αρ. 10, 12, 13, 14). Το γυράμπελο δεν απαγορευόταν να φυτευτεί, συνηθιζόταν όμως να μένει ένα τμήμα αφύτευτο γύρω από τα κλήματα για να διευκολύνεται ο τρύγος, βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 5.

³⁷. ...*in mezo alcune vigne vecchie che è impossibile potere seminar, dovendo condur li animali per arare per l'vigne vecchie, il che facendo causeriano danno all'impianto vecchio maggiore del utile, che potessimo avere da quel di seminato.*: A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αναφορά του συμβούλου Χανίων Loredano προς τον γενικό προνοητή, συνημμένη στην αναφορά με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584 του Alvise Grimani προς τον δόγη.

³⁸. Η αναφορά στις άδειες αυτές είχε γίνει με το όνομα του αξιωματούχου που τις είχε χορηγήσει καθώς και την ημερομηνία έκδοσης για τον ευκολότερο εντοπισμό τους στην καγκελαρία από τους ενδιαφερόμενους. Στις δικογραφίες του διαμερίσματος των Χανίων κανένας εναγόμενος δεν προσκόμισε άδεια κάποιου αξιωματούχου, αντίθετα με τα υπόλοιπα 3 διαμερίσματα. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 1, 6, 7, 9, 15, 18-22, 29, 31, 34, 36, 41, 44, 50] και *Δικογραφίες Ρεθύμνου* [αρ. 6, 15]. Για τις δύο περιπτώσεις του διαμερίσματος Ρεθύμνου, βλ. επίσης A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 496, αρ. 35 και 28 αντίστοιχα. Βλ. και πιο πάνω, σχετικά με τις αιτήσεις των φεουδάρχων προς τον αναπληρωτή Δούκα το 1579-1580.

Οι φεουδάρχες ακολούθησαν την ίδια πολιτική κάθε φορά που έπρεπε να προασπίσουν τις αμπελοφυτείες τους. Η αντίδρασή τους στον περιορισμό της αμπελουργικής ζώνης παρουσιαζόταν με το ένδυμα της υπεράσπισης των φτωχών χωρικών. Οι σύνδικοι όμως, θεωρώντας τη στάση των φεουδαρχών προσπονητή,³⁹ δεν αναγνώρισαν καμία άδεια γιατί δεν είχαν εκδοθεί από τις αρμόδιες αρχές και για το λόγο αυτό δεν έκαναν διάκριση μεταξύ χωρικών ή ευγενών που διέθεταν τέτοιου είδους έγκριση.⁴⁰ Έτσι ακύρωσαν την άδεια του *capitan grande* που είχαν προσκομίσει 15 κάτοικοι του χωριού Πετροκεφάλι και οι οποίοι διέθεταν αμπελώνες έκτασης 1 έως 8 *opere* ο κάθε ένας.⁴¹ Παρόμοια ακύρωσαν και την άδεια που είχε ο ευγενής Zuanne Zen, λεγόμενος Raudi,⁴² για 200 *opere* αμπελιών, που είχε φυτέψει μετά από έγκριση

³⁹. Οι Σύνδικοι, αναφερόμενοι στα αιτήματα των ευγενών-φεουδαρχών τα χαρακτηρίζουν *...piena de finti interessi de contadini, parendo che questi siano li accettabili da magistrati...* Βλ. A.S.V., P.T.M., filza 748, επιστολή που απέστειλαν από τα Χανιά οι σύνδικοι της Ανατολής, Zuanne Gritti και Giulio Garzoni, στον δόγη με ημερομηνία 20 Μαΐου 1583.

⁴⁰. Οι χωρικοί δε διέθεταν άδειες μόνο των τοπικών αρχών. Για να υπερασπιστούν την επιλογή τους να καλλιεργήσουν αμπέλια επικαλέστηκαν τη σύμφωνη γνώμη του φεουδάρχη ή την προϋπόθεση μετατροπής σε αμπελώνα ενός κτήματος κατά την παραχώρηση από τον ιδιοκτήτη, βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 54, στο χωριό Glià (Ελιά) 11 χωρικοί είχαν άδεια *concessa à ser Eftigio Paleologo, loro cavalier* που δεν έλαβαν υπ' όψιν τους οι σύνδικοι] και A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 496, αρ. 38: στο χωριό Άδελε ο Ιωάννης και ο Παύλος Simitecolo είχαν ζητήσει άδεια από τον *καβαλάρη* Geronimo da Chioza (βλ. και *Δικογραφίες Ρεθύμνου* [αρ. 7]). Πρβλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ.αρ. 4.

⁴¹. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 22]. Οι κάτοικοι του χωριού Πετροκεφάλι δεν είναι η μόνη περίπτωση χωρικών που είχαν ζητήσει συλλογικά έγκριση των αρχών για να φυτέψουν αμπέλια. Αντίστοιχη άδεια είχαν αποσπάσει και 14 κάτοικοι του χωριού Αμαριανό από τον *capitan grande* στις 26 Οκτωβρίου 1580. Παρόμοιες άδειες είχαν απορριφθεί και για την πλευρά των φεουδαρχών, οι οποίοι δε στόχευαν πάντα στην εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων, όπως λ.χ. συνέβη στην περίπτωση του *misser Nicolò Demezo* από τον Χάνδακα που είχε λάβει άδεια από τον *capitano* να φυτέψει κλήματα σε χωράφι 3 *opere*. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 36].

⁴². Ο Zuanne Zeno, λεγόμενος Ραβδής, το 1589 είχε εκφωνήσει, ως εκπρόσωπος των ευγενών του Χάνδακα, μία ομιλία προς τον απερχόμενο (κατά την πρώτη θητεία του) γενικό προνοητή Zuanne Mocenigo, βλ. Στ. Κακλαμάνης, «Ειδήσεις για την πνευματική ζωή στον Χάνδακα από το 16ο βιβλίο της «*Historia Candiana*» του Ανδρέα Κορνάρου», *Παιδεία και Πολιτισμός στην Κρήτη, Βυζάντιο-Βενετοκρατία. Μελέτες αφιερωμένες στον Θεοχάρη Δετοράκη*, επιμ. Ι. Βάσσης, Στ. Κακλαμάνης, Μαρίνα Λουκάκη, Ηράκλειο 2008 [στο εξής Κακλαμάνης, «*Historia Candiana*»], σ. 145.

της διοίκησης του Χάνδακα.⁴³ Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση του Μανώλη Βλαστού, λεγόμενου Σπανού, από το χωριό Απάνω Βάθεια, του οποίου η συνολική έκταση των αμπελιών που έπρεπε να ξεριζωθεί ήταν 400 *opere*.⁴⁴ Οι παραβάτες με τις μικρές και μεγάλες εκτάσεις ξεριζωτέων αμπελιών όφειλαν να προχωρήσουν στην καταστροφή τους.

Με βάση τα ποσοτικά στοιχεία που αντλούνται από τις δικογραφίες φαίνεται ότι οι περισσότεροι από όσους είχαν καταγγελλθεί έπρεπε να ξεριζώσουν μεγάλες εκτάσεις. Η μεγαλύτερη παραβατικότητα εντοπίζεται στο δυτικότερο και στο κεντρικό τμήμα του νησιού, είναι έντονη στην περιοχή του Ρεθύμνου, ενώ στο ανατολικό άκρο είναι μηδαμινή. Αν ληφθεί υπόψιν όμως η διοικητική διαίρεση και η μορφολογία του εδάφους, τότε μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα ποσοστά των παραβατών παρουσιάζουν αυξητική τάση από τα ανατολικά προς τα δυτικά του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, στο διαμέρισμα των Χανίων κλήθηκαν για να απολογηθούν πλέον των 650 ατόμων, σε 104 ατομικές και συλλογικές δικογραφίες, στο Ρέθυμνο 63 άτομα, σε 15 δικογραφίες, και στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας 176 ιδιοκτήτες και καλλιεργητές αμπελιών, σε 55 δικογραφίες. Να σημειωθεί ότι οι κατηγορούμενοι από το διαμέρισμα της Σητείας ήταν ελάχιστοι.⁴⁵

Η έκταση του διαμερίσματος του Χάνδακα και οι πεδιάδες δικαιολογούν το πλήθος των παραβατών αλλά και το μέγεθος των αμπελιών που έπρεπε να ξεριζωθούν. Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψιν ότι το συγκεκριμένο διαμέρισμα αποτελούσε τη μεγαλύτερη διοικητική μονάδα στο νησί, με έκταση σχεδόν ίση με τα δύο δυτικά

⁴³. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 33].

⁴⁴. Ο Μανώλης Βλαστός μαζί με τα αδέρφια του είχε λάβε άδεια από τον *capitan grande* Nadal Donado στις 19 Ιουνίου 1579 να μετατρέψει σε αμπελώνες χωράφια έκτασης 3 *bovine* (= 375 *opere*) στο χωριό Απάνω Βάθεια, καθώς ήταν ασύμφορη η καλλιέργειά τους με σιτηρά, βλ. A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40, reg. 47, φ. 21r. Σύμφωνα με τις εξηγήσεις που έδωσε στους συνδίκους κάποια από αυτά ήταν παλαιά αμπέλια που αναμπέλωσε και κάποια ήταν νέα χωράφια. Οι σύνδικοι ακύρωσαν την άδεια και αποφάσισαν ότι έπρεπε να ξεριζωθούν όλα τα αμπέλια του Βλαστού, βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας*, [αρ. 50].

⁴⁵. Στις δικογραφίες έχει καταγραφεί μόνο η περίπτωση του *misser Nicolò Mudazo*, από τις Μάλες Ιεράπετρας. Στην τελική αναφορά του προϊσταμένου του δημόσιου ταμείου του Χάνδακα για την εκρίζωση των αμπελιών στο κεντροανατολικό τμήμα του νησιού, για την Σητεία και την Ιεράπετρα αναφέρεται ότι οι εκτάσεις που είχαν χαρακτηριστεί εκριζωτέες από τους συνδίκους και εξεταστές ήταν συνολικά 290 *opere*. Βλ. Παράρτημα Πινάκων, Πίνακα 1γ και Πίνακα 3.

διαμερίσματα. Το διαμέρισμα του Ρεθύμνου, λόγω της μικρής του έκτασης, της μορφολογίας του εδάφους αλλά και της προθυμίας των κατοίκων να ξεριζώσουν τα αμπέλια τους (από την εποχή του Foscarini ήδη), εμφανίζεται περισσότερο πειθαρχημένο. Απεναντίας όσο απομακρυνόμαστε προς τα δυτικά από τον Χάνδακα, την έδρα της τοπικής διοίκησης, η παραβατικότητα είναι εντονότερη. Οι εναγόμενοι του διαμερίσματος Χανίων είναι σχεδόν τριπλάσιοι από το σύνολο των εναγομένων του υπόλοιπου νησιού, ενώ οι μεγάλες αμπελόφυτες εκτάσεις εντοπίζονται συχνότερα στα ανατολικά του Χάνδακα.

Σε ολόκληρο το νησί οι περισσότεροι από όσους κλήθηκαν σε απολογία είχαν αμπέλια έκτασης 2 έως και 6 *opere*, ενώ δεν έλειπαν καλλιεργητές με λίγο μεγαλύτερης έκτασης αμπελιών. Οι ιδιοκτήτες μεγάλων αμπελώνων είναι η μειοψηφία.⁴⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους περίπου 650 ιδιοκτήτες αμπελιών που κλήθηκαν από τους συνδίκους σε απολογία στο διαμέρισμα των Χανίων αθώωθηκε το 20%.⁴⁷ Από τις συνολικά 63 περιπτώσεις καλλιεργητών και ιδιοκτητών αμπελιών που εξέτασαν οι σύνδικοι στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου αθώωθηκαν οι 14⁴⁸ ενώ από τους 176 παραβάτες στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας μόνο 19 πρόσωπα αιτιολόγησαν πειστικά την φύτευση αμπελιών και απαλλάχθηκαν από την υποχρέωση να καταστρέψουν τους αμπελώνες τους.⁴⁹

Με επιστολή τους στις 28 Δεκεμβρίου 1582 οι σύνδικοι είχαν ενημερώσει τις βενετικές αρχές ότι είχε σχεδόν ολοκληρωθεί για το διαμέρισμα του Ρεθύμνου η διαδικασία της σύνταξης των δικογραφιών και ότι σκόπευαν να προχωρήσουν στην εκρίζωση των αμπελιών παρά την αντίθετη γνώμη που είχαν οι φεουδάρχες.⁵⁰ Την ίδια

⁴⁶. Στην περιοχή του Χάνδακα 4 φεουδάρχες είχαν ξεριζωτέους αμπελώνες έκτασης 50 *opere*, ενώ από ένας ήταν κάτοχος αμπελιών υπό εκρίζωση συνολικής έκτασης 60, 70, 150, 200 και 400 *opere*. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας* [αρ. 30, 13, 7, 33 και 50 αντίστοιχα]. Για τα ποσοτικά στοιχεία που εξάγονται από τις δικογραφίες, βλ. Παράρτημα Πινάκων, Πίνακας 2.

⁴⁷. Βλ. *Δικογραφίες Χανίων*.

⁴⁸. Βλ. *Δικογραφίες Ρεθύμνου* και A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, bb. 496-497, δικογραφίες αρ. 26 και 84.

⁴⁹. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας*.

⁵⁰. Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 747, αναφορά των συνδίκων της Ανατολής προς τον δόγη με ημερομηνία 28 Δεκεμβρίου 1582. Στις 22 Ιανουαρίου 1583 (1582 β.έ.) οι σύνδικοι ενημέρωναν τη Βενετία ότι είχε ολοκληρωθεί και η διαδικασία της απολογίας όσων είχαν κατηγορηθεί για παράβαση των εντολών και είχαν φυτεύσει αμπέλια, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αντίγραφο αναφοράς των

πρόθεση εξέφρασαν στις 20 Μαΐου 1583 και για την περιοχή των Χανίων.⁵¹ Για την περιοχή της Σητείας και του Χάνδακα οι σύνδικοι απέστειλαν τον προϊστάμενο του δημοσίου ταμείου (*camerlengo*) του Χάνδακα Vettor Garzoni για να εντοπίσει τους παραβάτες και να προχωρήσει στην αντίστοιχη διαδικασία. Το έργο του Garzoni θα βοηθούσε ο νοτάριος των συνδίκων Mattio Spanopulo, ενώ ο καπετάνιος των στρατιωτών Paolo Spada και οι εκπρόσωποι των χωριών όφειλαν να τους παράσχουν κάθε βοήθεια για την ολοκλήρωση της αποστολής τους.⁵²

Την προσπάθεια αυτή επιχείρησαν να σταματήσουν οι ευγενείς με πρεσβεία που είχαν στείλει στη μητρόπολη τον Απρίλιο του 1583. Το 14ο αίτημα που υπέβαλαν στη βενετική γερουσία αφορούσε την ακύρωση της απόφασης για την εκρίζωση των αμπελιών.⁵³ Με την απάντησή της η Σύγκλητος επιχείρησε να δικαιολογήσει την ορθότητα της απόφασης του Giacomo Foscarini αλλά και την αντίδραση που αυτή προκάλεσε. Για τη Βενετία η εξασφάλιση επάρκειας σιτηρών ήταν πρότιστης σημασίας

συνδίκων με ημερομηνία 22 Ιανουαρίου 1583 (1582 β.έ.) συνημμένη σε αναφορά του γενικού προνοητή με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583.

⁵¹. ...*dispiacendoci molto vedere una legge negletta, et sperandoche dal castigo, se ben picciolo, alli disobedienti si levasse l'ordine del disobedire, ma non potemo far più...*: A.S.V., P.T.M., filza 748, αναφορά των συνδίκων προς τη Βενετία από τα Χανιά με ημερομηνία 20 Μαΐου 1583. Οι σύνδικοι είχαν λάβει την εντολή εντοπισμού και την σύνταξη των δικογραφιών με επιστολές της συγκλήτου που τους εστάλησαν στις 7 Σεπτεμβρίου και 28 Οκτωβρίου 1581, βλ. A.S.V., P.T.M., filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583.

⁵². Για την *commissione* του *camerlengo* Vettor Garzoni, βλ. A.S.V., P.T.M., filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583, στην οποία έχει συναφθεί η εντολή της 22ας Ιανουαρίου 1583 (1582 β.έ.) που είχαν συντάξει οι σύνδικοι της ανατολής προς τον Vettor Garzoni. Στην ίδια αναφορά έχει συναφθεί και η εντολή που εξέδωσε για τον ίδιο αξιωματούχο ο γενικός προνοητής με ημερομηνία 4 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) [η δέσμη έχει διαταραχθεί]. Συμπληρωματικά, ο γενικός προνοητής εξέδωσε στις 17 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) εκ νέου την εντολή, η οποία είναι συνημμένη στην από 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) αναφορά του προς τον δόγη. Στη δεύτερη εντολή περιέχονται αναλυτικότερα, σε σχέση με την πρώτη, οι υποχρεώσεις προς τους αξιωματούχους που θα συνόδευαν τον *camerlengo*. Βλ. και στο επόμενο κεφάλαιο.

⁵³. Για το αίτημα, βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 7. Βλ. επίσης περίληψη στο Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες*, σ. 70, αρ. 255 (24 Απριλίου 1583). Για τις σχετικές αποφάσεις της βενετικής Συγκλήτου βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 46, φ. 90r (13 Οκτωβρίου 1583), ο γενικός προνοητής ενημερώθηκε από τη Σύγκλητο ότι δεν έχει ληφθεί απόφαση σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών, καθώς αναμενόταν η κρητική αντιπροσωπεία για να εκθέσει τα αιτήματά της.

και όχι η βλάβη των φεουδαρχών και ευγενών, όπως αυτοί ισχυρίζονταν.⁵⁴ Σε πρόταση, που τελικά καταψηφίστηκε, η Σύγκλητος προσπάθησε να εξασφαλίσει τη συνεργασία των ευγενών στην πολιτική απόφαση για στροφή από την αμπελοκαλλιέργεια στη σιτοκαλλιέργεια, τονίζοντας το όφελος που θα είχαν τόσο οι ίδιοι, όσο και η μητρόπολη.⁵⁵

Ήταν η πρώτη φορά που η Σύγκλητος, έπρεπε να απευθυνθεί άμεσα στους εκπροσώπους της επαρχιακής ελίτ σχετικά με την απόφαση για τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας. Ως τότε, τις όποιες αντιδράσεις εισέπρατταν και μετέδιδαν στη μητρόπολη οι τοπικοί αξιωματούχοι. Στη συγκεκριμένη στιγμή η Βενετία δίστασε να ταχθεί κατά των ευγενών, απορρίπτοντας το αίτημά τους, και για το λόγο αυτό τους ζητούσε να υπομείνουν μία οικονομική ζημία, που στόχο είχε τη διαιώνιση της βενετικής παρουσίας στην Κρήτη και άρα των ίδιων και των περιουσιών τους. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρόταση δεν ψηφίστηκε σήμαινε ότι οι εντολές έπρεπε να εφαρμοστούν, όμως και μόνη η διατύπωσή της αποδεικνύει ότι ένα μέρος από τα μέλη της Συγκλήτου δεν υπολόγιζε μόνο στη συνεργασία των αγροτών αλλά και στην ανώτερη κοινωνικά τάξη του νησιού.

Παράλληλα οι ευγενείς *et altri interessati in vigne* αγωνίστηκαν προς την ίδια κατεύθυνση σε τοπικό επίπεδο. Στις 4 Μαΐου 1583 κατέθεσαν αίτηση στις αρχές του Χάνδακα με την οποία ζητούσαν την αναβολή της εκτέλεσης της απόφασης, μέχρι την άφιξη του νέου γενικού προνοητή Alvise Grimani και την επιστροφή της πρεσβείας με την οριστική απόφαση της Συγκλήτου.⁵⁶ Συνεπείς στις θέσεις τους οι εκπρόσωποι των ευγενών χρησιμοποίησαν τα ίδια επιχειρήματα με αυτά της πρεσβείας.⁵⁷ Επιπλέον

⁵⁴. Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 9.

⁵⁵. Βλ., A.S.V., *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 84, φφ. 89v-90r (22 Νοεμβρίου 1583). Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν 38 ψήφοι υπέρ και 41 κατά.

⁵⁶. Ο γενικός προνοητής, μόλις ειδοποιήθηκε από τη διοίκηση του Χάνδακα, ζήτησε να μην προχωρήσει η άμεση εφαρμογή της απόφασης, αλλά να τον περιμένουν για να επιληφθεί προσωπικά, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 748, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 6 Μαΐου 1583.

⁵⁷. Για τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν στην τοπική και την κεντρική διοίκηση, βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 7 και 8. Η συνέπεια των ευγενών εξάλλου αποδεικνύεται και στο τρίτο αίτημα της πρεσβείας του έτους 1583, με το οποίο επεδίωκαν να απαλλαγούν από την υποχρέωση να παραδίδουν σιτηρά στις σιταποθήκες. Όπως στην προσπάθεια για να αποφευχθεί η εκρίζωση των αμπελιών, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, χρησιμοποιήθηκαν τα επιχειρήματα της κακής απόδοσης, της

υποστήριζαν ότι η άμυνα βασίζεται στην πίστη των υπηκόων προς τον ηγεμόνα τους.⁵⁸ Με την εκρίζωση των αμπελιών οι χωρικοί, οι οποίοι, σύμφωνα με τους ευγενείς, αποσκοπούσαν μόνο σε ό,τι τους εξασφάλιζε άμεσο όφελος, θα δημιουργούσαν αναστάτωση και δε θα ήταν πλέον πρόθυμοι να συνεργαστούν με τη μητρόπολη για την άμυνα του νησιού.⁵⁹

Τη θέση των φεουδαρχών ενίσχυαν οι πληροφορίες που πρόσφατα είχε αποστείλει στη μητρόπολη ο προκάτοχος του Grimani, γενικός προνοητής Luca Michiel. Στις 19 Ιουνίου 1582, ο Michiel, είχε πληροφορήσει τη Βενετία ότι η οικονομική εξαχρείωση μεγάλου αριθμού αγροτών ήταν τέτοια που πολλοί, αδυνατώντας να αποπληρώσουν τα χρέη τους, είχαν αναγκαστεί να εκποιήσουν τα λιγιστά τους υπάρχοντα και να αναζητήσουν καταφύγιο σε οθωμανοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου. Κατά την εκτίμηση του προνοητή, η προοπτική εκρίζωσης των αμπελιών θα ωθούσε ακόμα περισσότερους να εγκαταλείψουν την Κρήτη και για το λόγο αυτό έπρεπε να ληφθεί μέριμνα για τα προβλήματα των αγροτών, γενικότερα.⁶⁰

κακής ποιότητας του εδάφους, της μη προσοδοφόρου καλλιέργειας εν γένει. Το κείμενο της πρεσβείας, σε αντίγραφο, απόκειται στο A.S.V., *Duca di Candia*, b. 6, reg. 62 (ex 67), φφ. 107v-134v, το τρίτο αίτημα περιέχεται στα φφ. 112r-v.

⁵⁸. Την ίδια θέση ασπαζόταν και ο κατοπινός γενικός προνοητής Alvise Grimani, βλ. Στ. Ξανθουδίδης, *Η ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα 1939, σ. 151.

⁵⁹. Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 8. Παρά το ότι οι ευγενείς με την αίτησή τους αυτή προσπάθησαν να εμφανιστούν ως υπερασπιστές των φτωχών καλλιεργητών –ακολουθώντας τη βενετική πολιτική- οι σύνδικοι της Ανατολής επέμειναν στη στάση τους και επιχείρησαν να πείσουν τη Σύγκλητο να μην παρασυρθεί: *...piena de finti interessi de contadini...: A.S.V., P.T.M., filza 748, αναφορά των συνδικών της Ανατολής με ημερομηνία 20 Μαΐου 1583.*

⁶⁰. Βλ. A.S.V., *Materie Miste Notabili*, filza 147, έγγρ. αρ. 1 (19 Ιουνίου 1582). Οι απόψεις των αγροτών, σχετικά με τη δυσμενή θέση στην οποία είχαν περιέλθει και την αναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων, απηχούνται σε ανώνυμη επιστολή του 1574, βλ. Ελένη Αγγελομάτη-Γσουγκαράκη, «Η κοινωνική συνείδηση ενός Κρητικού του 1574», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), κυρίως 125-129 και 139-140.

Κεφάλαιο 2

Η προσπάθεια εκρίζωσης από τον γενικό προνοητή Alvisè Grimani (1583-1584)

Προπαρασκευαστικό στάδιο

Με την άφιξη του Alvisè Grimani στην Κρήτη, στα μέσα του έτους 1583,¹ οι φεουδάρχες συνέχισαν να ασκούν πιέσεις για να μην εφαρμοστεί η απόφαση εκρίζωσης των αμπελιών. Ο προνοητής, κατανοώντας ότι τα αιτήματά τους ήταν δίκαια και κυρίως διαβλέποντας ότι θα επιβαρυνόταν περισσότερο η θέση των χωρικών, ενημέρωσε τη Βενετία. Συνοψίζοντας τις παρακλήσεις όσων θίγονταν από την επιβολή του μέτρου για τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας, ο προνοητής ζήτησε από τη μητρόπολη να αποσαφηνίσει τις ισχύουσες εντολές. Σε σχετική αναφορά του προς τη μητρόπολη επαναδιατύπωσε τους περιορισμούς που έθεταν οι εντολές Foscarini, ζητώντας να επικυρωθεί η ορθότητά τους. Επιπλέον πρότεινε την καταγραφή των ακατάλληλων για

¹ Ο Alvisè Grimani, εξελέγη στο αξίωμα του γενικού προνοητή Κρήτης στις 11 Δεκεμβρίου 1583, έφτασε στα Χανιά το Μάιο του 1583 και παρέμεινε στο νησί έως το Νοέμβριο του 1585. Η εκλογή του Grimani οφείλεται στην προηγούμενη άρνηση του Marc'Antonio Barbaro να αναλάβει το ίδιο αξίωμα. Για το λόγο αυτό η εντολή (*commisio*) του Grimani είναι αυτή που είχε καταρτιστεί για τον Barbaro. Για την άφιξη του Grimani βλ., A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1583. Πρβλ. Κ. Γ. Τσιγκάκης, «Η αρχαιολογική έρευνα του Onorio Belli στην Κρήτη (Με βάση ένα άγνωστο κείμενό του)», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Χανιά 1991, σ. 587 υποσημείωση 59· Κακλαμάνης, «*Historia Candiana*», σ. 205. Για την εντολή του Grimani, βλ. A.S.V., *Senato Secreta Deliberazioni*, reg. 83, φ. 153r (15 Ιανουαρίου 1582 (1583 β.έ.)). Για την εκλογή (25 Ιουνίου 1582) και την εντολή του Marc'Antonio Barbaro, βλ. A.S.V., *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 83, φ. 94r και φφ. 101v-105v, αντίστοιχα. Για την άρνηση του Marc'Antonio Barbaro να αναλάβει το αξίωμα του γενικού προνοητή Κρήτης, βλ. Ελένη Τσουραπά, «Βενετοί αξιωματούχοι στην Κρήτη: από τη δημόσια στην καθημερινή ζωή (16ος-17ος αι.)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006), 200-201. Για τις υποχρεώσεις, τους περιορισμούς και το περιεχόμενο των εντολών των ανώτερων βενετών αξιωματούχων που απέστειλε η Βενετία στην Κρήτη, βλ. Χρύσα Α. Μαλτέζου (έκδ.), *ire debeas in rettoem Canea. Η εντολή του δόγη Βενετίας προς τον ρέκτορα Χανίων 1589*, Βενετία 2002 [στο εξής Μαλτέζου, *Η εντολή του δόγη Βενετίας*], σσ. 11-37.

σπορά κτημάτων και των χέρσων χωραφιών, που δεν επρόκειτο να δοθούν για σπορά ποτέ (...*et Dio voglia che mai si seminino...*), ώστε να επιτραπεί η φύτευση αμπελιών στο μέλλον.²

Η άποψη του Grimani ότι οι εντολές σχετικά με τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας έρχονταν τροποποιήσεων και αποσαφηνίσεων δημιουργήθηκε από τη μελέτη των δικογραφιών που είχαν καταρτίσει οι σύνδικοι Garzoni και Gritti. Είχε διαπιστώσει ότι πολλοί είχαν απαλλαγεί, παρόλο που είχαν φυτέψει αμπέλια σε πεδινές και ορεινές περιοχές, ενώ άλλοι που είχαν φυτέψει κλήματα σε παρόμοιες θέσεις είχαν υποχρεωθεί να τα ξεριζώσουν. Επίσης, γνώριζε ότι οι χωρικοί θα αντιδρούσαν σε μία προσπάθεια υλοποίησης των σχετικών διαταγμάτων.

Παρόλο που οι καλλιεργητές εμφανίζονταν πρόθυμοι να υπακούσουν στο νόμο και να ξεριζώσουν τα αμπέλια που ήταν σε χωράφια κατάλληλα για σπορά, τελικά προέβλεπαν σθεναρή αντίσταση γιατί, ερμηνεύοντας λανθασμένα το διάταγμα Foscari, υποστήριζαν ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν αμπέλια σε άλλα κτήματα και να αντικαταστήσουν τις εκριζωτέες εκτάσεις. Πιστεύοντας ότι οι εντολές απαγόρευαν εξολοκλήρου τη δημιουργία νέων αμπελιών προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις επικερδείς τους καλλιέργειες, αγνοώντας εσκεμμένα τις εντολές, αφού καλύπτονταν από τις σχετικές διατάξεις.³

Κύριο παράπονο των κατόχων αμπελώνων ήταν ότι χανόταν κόπος και χρήματα καθώς επίσης ότι δεν ήξεραν σε ποιες ακριβώς εκτάσεις μπορούσαν πλέον να καλλιεργήσουν αμπέλια. Υποστήριζαν ότι όλες οι εκτάσεις μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην παραγωγή σιτηρών, αφού, ακόμα κι αν τα χωράφια δεν μπορούσαν να αρωθούν, μπορούσαν να σκαφτούν με τσαπιά και να γίνουν κατάλληλα για σπορά. Όσα πάλι μέρη ήταν βοσκοτόπια, σύμφωνα με τη διαταγή του Giacomo Foscari, δεν επιτρεπόταν να αλλάξουν χρήση.

² A.S.V., P.T.M., filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

³ Πολλοί που είχαν ξεριζώσει αμπέλια μετά την έκδοση της εντολής Foscari και καλλιεργούσαν σιτάρι βλέποντας ότι τους ξεριζώναν τα αμπέλια που είχαν φυτέψει για να αντικαταστήσουν εκείνα τα κτήματα, εγκατέλειπαν τη σπορά και εκ νέου ξαναφύτευαν κλήματα. Σε αυτή την περίπτωση καλύπτονταν από το νόμο, αφού επιτρεπόταν η ανανέωση των αμπελιών που υπήρχαν κατά τη διάρκεια της έκδοσης των εντολών του Foscari.

Για μία ακόμα φορά οι φεουδάρχες εμφανίστηκαν ως προασπιστές των συμφερόντων των αγροτών και τα επιχειρήματά τους δε διέφεραν από εκείνα που είχαν χρησιμοποιήσει για να αποσπάσουν άδειες καλλιέργειας αμπελιών από τις τοπικές αρχές της Κρήτης. Επιπλέον, ζήτησαν να απελευθερωθεί τμήμα των βοσκοτόπων και να μην επεκτείνουν τις αμπελοφυτείες τους σε χέρσα εδάφη, τα οποία δε μπορούσαν να μετατραπούν σε αμπελώνες γιατί ήταν παντελώς ακατάλληλα για κάθε καλλιέργεια. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγαν όσοι ήθελαν να ασχοληθούν με την αμπελουργία, σύμφωνα με την ερμηνεία που εκείνοι έδιναν στις απαγορευτικές διατάξεις, ήταν ότι απαγορευόταν εντελώς η συγκεκριμένη καλλιέργεια.⁴

Ο Grimani ζήτησε από τη μητρόπολη μία απόφαση που θα ανακούφιζε τον αγροτικό κόσμο (...*per gran consolatione per la contadinanza...*), η οποία παράλληλα θα είχε διττό όφελος. Θα εξασφάλιζε την ευνοϊκή διάθεση των υπηκόων για τη Βενετία και θα ενίσχυε την παραγωγή σιτηρών. Επιθυμία του προνοητή ήταν να αποφευχθούν στο μέλλον παρόμοιες εντάσεις στις σχέσεις αρχών και αρχομένων και όχι η άμεση ισχύς ή η κατάργηση νόμων, αφού στο μεταξύ είχε ενημερωθεί από τη μητρόπολη για τη βούλησή της να περιοριστεί η αμπελουργία και ο ίδιος είχε προχωρήσει στην οργάνωση της επιχείρησης για την εκρίζωση των αμπελιών.⁵

Η απόφαση που εξέδωσε η βενετική Σύγκλητος στις 22 Νοεμβρίου 1583 και στάλθηκε στον προνοητή με επιστολή της ίδιας ημέρας⁶ δεν ικανοποιούσε το αίτημα της πρεσβείας των ευγενών, να μην περισταλεί δηλαδή η αμπελοκαλλιέργεια, ούτε δικαίωνε τις πιέσεις που είχαν ασκηθεί και συνέχιζαν να ασκούν στους αξιωματούχους της Κρήτης. Ο Alvise Grimani εντελλόταν να εφαρμόσει τις σχετικές διατάξεις,⁷ όπως

⁴ A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

⁵ A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

⁶ A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583.

⁷ Εκτός από την επιστολή της 22ας Νοεμβρίου 1583, η Βενετία είχε αποφασίσει στις 11 Μαρτίου 1583 να δώσει εντολή στον Grimani να εξασφαλίσει τη σιτάρκεια του νησιού, βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 46, φφ. 29r-v (11 Μαρτίου 1583): ... *vi commettemo, co'l Senato, che ... debbiat procurar, che da essi habitanti siano fatte le semene con ogni diligentia, affine che, se ne venga à conseguir quel frutto che si desidera, con beneficio universale de tutto il Regno preditto.*

οριζόταν και στην εντολή διορισμού του (*commissione*)⁸ στο αξίωμα του γενικού προνοητή Κρήτης, και να μην αδιαφορήσει όπως είχαν κάνει οι προκάτοχοί του.⁹ Ο Grimani, που έλαβε την επιστολή στα Χανιά, υποσχέθηκε ότι θα την υλοποιήσει, σε αντίθεση με τους προκατόχους του και τις αρχές του νησιού, που επέδειξαν ανοχή. Σε επιστολή του με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583 κοινοποίησε στη Σύγκλητο την αφοσίωση με την οποία θα εργαζόταν καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα οργάνωνε την όλη επιχείρηση.¹⁰

Στη συνέχεια, ο Grimani κάλεσε το μεγαλύτερο μέρος των ευγενών και των *cittadini* («αστών»)¹¹ για να τους γνωστοποιήσει ότι οι επιλογές τις μητρόπολης απέβλεπαν σε όφελος όλων των υπηκόων και όχι μεμονωμένων τάξεων. Επίσης, εξήγησε το πόσο αναγκαίο ήταν να ληφθεί πρόνοια για την εξασφάλιση σιτηρών, όσο οι περιστάσεις το επέτρεπαν και όχι τη στιγμή που θα παρουσιαζόταν ανάγκη. Τροχοπέδη σε αυτή την προσπάθεια ήταν η εκτεταμένη αμπελοκαλλιέργεια και για το λόγο αυτό τους ζήτησε να επιδείξουν, «όπως πάντα», την πίστη τους στις αρχές και να προχωρήσουν στην εκρίζωση των κλημάτων.¹²

⁸ Για την εντολή (*commissione*) με τις υποχρεώσεις του γενικού προνοητή Alvisè Grimani, βλ. πιο πάνω, σημ. 1. Επίσης, A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1583, όπου πληροφορεί για την ύπαρξη γενικότερου προβλήματος στον αγροτικό τομέα της Κρήτης και ότι το επισιτιστικό ζήτημα είναι ένα μέρος του.

⁹ Εξάλλου, με απόφαση της 11ης Μαρτίου 1583 η βενετική Σύγκλητος υπενθύμιζε στον γενικό προνοητή την υποχρέωσή του να μεριμνήσει για τη συγκέντρωση όσο το δυνατόν μεγαλύτερης ποσότητας δημητριακών και την προώθηση της σιτοκαλλιέργειας σε εδάφη πρόσφορα και όχι άγονα, όπως έκαναν μέχρι τότε οι χωρικοί. Βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 46, φ. 29r-v.

¹⁰ A.S.V., *P.T.M.*, filza 748, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 6 Μαΐου 1583.

¹¹ Για τους κατοίκους των πόλεων και τη χρήση του όρου «cittadino», ως χαρακτηρισμό του μεσαιώου κοινωνικού στρώματος της κρητικής κοινωνίας, βλ. Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «“Cittadini” και κάτοικοι πόλεων. Κοινωνική διαστρωμάτωση στα βενετοκρατούμενα Χανιά (μέσα 16ου-17ου αι.)», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας «Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος» (Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984)*, τ. Α', Αθήνα 1985, σσ. 60-63.

¹² ... *le vigne erano causa importantissima diminuire l'augumento delle biave...*: A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583.

Ο σχεδιασμός της επιχείρησης από τον γενικό προνοητή

Για το σχεδιασμό της επιχείρησης ο Grimani ανέφερε ότι θα χρησιμοποιούσε τις δικογραφίες που είχαν ήδη καταρτίσει οι σύνδικοι της Ανατολής Garzoni και Gritti. Επιπλέον ο Grimani προέκρινε ένα δεύτερο έλεγχο ανά διαμέρισμα για την ανακάλυψη όσων είχαν νεόφυτους αμπελώνες, καθώς είχε την πεποίθηση ότι οι παραβάτες ήταν περισσότεροι από όσους είχαν ήδη εντοπιστεί. Παράλληλα αύξησε το χρόνο που έπρεπε να έχει φυτευτεί ένα αμπέλι σε ακαλλιέργητο τμήμα γης από 10 χρόνια που είχε ορίσει ο Foscarini σε 15, συνυπολογίζοντας δηλαδή και ένα μέρος από το χρονικό διάστημα που είχε μεσολαβήσει από την πρώτη έκδοση των σχετικών διατάξεων.¹³

Ο γενικός προνοητής εντόπισε στις τοπικές γραμματείες τις δικογραφίες που είχαν συντάξει οι σύνδικοι και ανέθεσε στους αξιωματούχους που επέλεξε για κάθε διαμέρισμα να επιβάλλουν τις ποινές που είχαν οριστεί.¹⁴ Ο Grimani έδωσε χρονικό περιθώριο 20 ημερών σε όσους είχε επιβληθεί από τους συνδίκους ποινή εκρίζωσης, για να προχωρήσουν οικειοθελώς στην εφαρμογή της. Σε διαφορετική περίπτωση, το ξερίζωμα του αμπελιού θα το αναλάμβαναν οι αρχές, με οικονομική επιβάρυνση του παραβάτη και με την επιβολή προστίμου ύψους 5 υπέρπυρων για κάθε εργάτη (*opera*) αμπελιού.¹⁵ Στο ίδιο χρονικό διάστημα όφειλαν να ξεριζώσουν τα αμπέλια τους και όσοι είχαν διαλάβει της έρευνας των συνδίκων, προκειμένου να βοηθήσουν στο όλο έργο και να αποφύγουν την καταβολή χρηματικού προστίμου.

Επειδή ο Grimani έπρεπε να μεταβεί στο διαμέρισμα των Χανίων για την επίβλεψη της κατασκευής του φρουρίου της Γραμβούσας,¹⁶ ανέθεσε την υλοποίηση του σχεδίου σε αξιωματούχους των διαμερισμάτων. Ο Grimani κατάρτισε κοινή εντολή

¹³. Ο αποκλεισμός της φύτευσης κλημάτων σε κτήματα που για 15 χρόνια δεν ήταν αμπέλια είχε προταθεί στη διοίκηση της Κρήτης και τους ρέκτορες από τη βενετική Σύγκλητο το 1580, βλ. A.S.V., *Senato Secreta Deliberaioni*, reg. 82, φφ. 119v-120r (16 Απριλίου 1580).

¹⁴. Ο Alvise Grimani πληροφόρησε την κεντρική διοίκηση για την ανεύρεση των δικογραφιών των συνδίκων με τις αναφορές της 26ης Δεκεμβρίου 1583, 26ης Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) και 24ης Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.), βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749.

¹⁵. Βλ. *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας και Δικογραφίες Ρεθύμνου*.

¹⁶. Για την επίβλεψη του φρουρίου της Γραμβούσας από το γενικό προνοητή Alvise Grimani βλ. G. Gerola, *Monumenti veneti nell isola di Creta*, τ. 1β, Βενετία 1906, σσ. 614-618 και Κακλαμάνης, «*Historia Candiana*», σ. 205.

(*commissione*) για τους αξιωματούχους που επέλεξε (*esecutori*, εκτελεστές), ορίζοντας αυστηρά τις υποχρεώσεις και τις απολαβές τους. Για το διαμέρισμα του Χάνδακα και της Σητείας ορίστηκε ο Vettor Garzoni, ένας από τους τρεις ταμίες (*camerlengo*) του διαμερίσματος, ο οποίος διέθετε πολύτιμη εμπειρία γιατί είχε εργαστεί κατά το παρελθόν με τους συνδίκους, όταν εκείνοι είχαν περιοδεύσει στην κρητική ύπαιθρο.¹⁷ Για τα διαμερίσματα των Χανίων και του Ρεθύμνου ορίστηκαν οι σύμβουλοι των ρεκτόρων (*consiglieri*), Giacomo Loredano¹⁸ και Nicolò Semitecolo¹⁹ αντίστοιχα.

Κάθε εκτελεστής έπρεπε να συνοδεύεται από ένα γραμματέα ή νοτάριο και από ένα μηχανικό οι οποίοι θα κατέγραφαν με λεπτομέρεια τα στοιχεία του ιδιοκτήτη και της έκτασης του αμπελιού που είχε ξεριζωθεί. Τα στοιχεία έπρεπε να καταχωρηθούν σε ειδικά κατάστιχα ανά χωριό και ανά καστελλανία και μετά την ολοκλήρωση της επιχείρησης θα έπρεπε να παραδοθούν στον γενικό προνοητή.²⁰ Συγκεκριμένα τον

¹⁷. Μετά από εντολή του γενικού προνοητή με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου 1583 ο Vettor Garzoni όφειλε να παρουσιαστεί προσκομίζοντας τις δικογραφίες που είχε στην κατοχή του. Οι υποχρεώσεις του *camerlengo* Vettor Garzoni περιέχονται στην *commissione* που συνέταξε ο γενικός προνοητής Alvise Grimani, ο οποίος στηρίχθηκε σε αντίστοιχο έγγραφο που είχαν εκδώσει οι σύνδικοι της Ανατολής για τον ίδιο αξιωματούχο. Ο προνοητής επέφερε τροποποιήσεις και συμπληρώσεις στο κείμενο της πρώτης *commissione* του Garzoni (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10) και στο ίδιο έγγραφο συμπεριέλαβε τις υποχρεώσεις και των λοιπών αξιωματούχων που θα τον συνόδευαν στην περιοδεία του στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορές του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνίες 26 Δεκεμβρίου 1583 και 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.) και τα συνημμένα σε αυτές έγγραφα. Για το αξίωμα του *camerlengo* του Χάνδακα βλ. Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά το 16ο και 17ο αιώνα», *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986), 103.

¹⁸. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

¹⁹. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

²⁰. Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749 τις συνημμένες εντολές του Vettor Garzoni στις αναφορές του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνίες 26 Δεκεμβρίου 1583 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10) και 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.). Για την τήρηση του αρχείου υπεύθυνος ήταν ο *massaro di libri*, βλ. Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», 100-101, 112. Οι αξιωματούχοι που έφταναν στην Κρήτη είχαν υποχρέωση από τις *commisioni* τους να τηρούν ιδιαίτερα κατάστιχα, όπου θα καταχώριζαν τα έσοδα από τις επιβαλλόμενες ποινές για να είναι αποτελεσματικότερος ο έλεγχος, βλ. Μαλτέζου, *Η εντολή του δόγη Βενετίας*, σσ. 116-117 άρθρο αρ. 113.

camerlengo Vettor Garzoni θα συνόδευαν ο μηχανικός Zuanne Fava με τον γραμματέα του Andrea Reali και ο νοτάριος Mattio Spanopulo.²¹ Στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου τον σύμβουλο Semitecolo θα συνόδευαν ο νοτάριος Pietro Moralli, ο καταστιχωτής Zorzi Mocenigo και ο contestabile Pietro di Bianeli. Στο διαμέρισμα των Χανίων, εκτός από το σύμβουλο Loredano θα περιόδευαν ο Alvisè Amaltheo ως γραμματέας, ο καταστιχωτής Hieronymo Muazzo και ο contestabile Iseppo Castello.²²

Ο μισθός των *εκτελεστών* θα καταβαλλόταν από το δημόσιο ταμείο και από τη χρηματική επιβάρυνση που θα είχαν όσοι δεν ξερίζωσαν τους αμπελώνες τους οικειοθελώς. Για κάθε μέρα που θα παρέμεναν στην ύπαιθρο οι *εκτελεστές* θα αποζημιώνονταν με τρία τσεκίγια, τα δύο από τα οποία θα κατέβαλε το δημόσιο ταμείο και το τρίτο θα προερχόταν από τις επιβαλλόμενες χρηματικές ποινές. Η αποζημίωση των συνοδών των *εκτελεστών* θα καταβαλλόταν από το δημόσιο ταμείο και ορίστηκε σε μισό τσεκίγι για κάθε ημέρα. Ο μηχανικός που συνόδευε τον *camerlengo* Garzoni θα λάμβανε επιπλέον 6 lire για κάθε ημέρα.²³

Ο προνοητής έδινε το δικαίωμα στους *εκτελεστές* να ζητήσουν τη συνδρομή των φρουράρχων (*castellani*), των αρχηγών των στρατιωτών, των καπιτάνων κατά των κλεπτών (*capitani contra fures*) και κυρίως των εκπροσώπων των χωριών (*contestabili*,

²¹ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749 τις συνημμένες εντολές του Vettor Garzoni στις αναφορές του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνίες 26 Δεκεμβρίου 1583 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10) και 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

²² A.S.V., *P.T.M.*, filza 751, αναφορά του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584.

²³ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749 τις συνημμένες εντολές του Vettor Garzoni στις αναφορές του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνίες 26 Δεκεμβρίου 1583 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10) και 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.). Κάθε δουκάτο υπολογίστηκε προς 3 lire και 1 gazzeta και κάθε lira προς 10 gazzete. Για το συνολικό κόστος της επιχείρησης βλ. και A.S.V., *P.T.M.*, filza 751, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584, όπου έχει συναφθεί αναλυτική κατάσταση εξόδων για κάθε διαμέρισμα. Η αποζημίωση για το διαμέρισμα των Χανίων υπολογίστηκε σε 450 δουκάτα, 3 lire και 12 soldi, για το Ρέθυμνο σε 468 δουκάτα και 3 lire. Στο συνολικό υπολογισμό τους κόστους της επιχείρησης στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας που έφτανε τα 1300 δουκάτα, 5 lire και 28 soldi υπολογίστηκαν επιπλέον και τα έξοδα μετακίνησης, συντήρησης μεταφορικών ζώων, υπηρετή και σαλπικτή καθώς και έξοδα αλληλογραφίας. Αντίγραφο της αναφοράς του Grimani της 1ης Οκτωβρίου 1584 σώζεται και στη Biblioteca del Museo Civico Correr di Venezia, *Morosini-Grimani*, reg. 304, φφ. 80r-85v.

omoti, giurati, ιερείς, *capitani delle ville*), οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να συμβάλλουν στην διευκόλυνση του έργου τους.²⁴ Οι *εκτελεστές* θα δέχονταν εντολές μόνο από το γενικό προνοητή και από κανένα άλλο ανώτερο βενετό αξιωματούχο (δούκα ή ρέκτορες).

Η αποστολή των *εκτελεστών* θα άρχιζε στα τέλη Ιανουαρίου 1584, με την εκπνοή δηλαδή της κοινοποίησης που είχε εκδώσει ο γενικός προνοητής σε όλες τις πόλεις και τα χωριά του νησιού.²⁵ Κάθε *εκτελεστής* θα λάμβανε τις δικογραφίες του διαμερίσματος της ευθύνης του από τις τοπικές γραμματείες, όπου είχαν κατατεθεί από τους συνδίκους Gritti και Garzoni, καθώς και αντίγραφα όλων των συναφών εντολών που είχαν εκδοθεί από τις βενετικές αρχές, για να τις χρησιμοποιήσουν στην αντιμετώπιση κάθε μορφής αντίδρασης. Υποχρέωση των *εκτελεστών* ήταν να διερευνήσουν αν οι δικογραφίες κάλυπταν όλες τις περιπτώσεις. Αν κάτι είχε διαφύγει της προσοχής των συνδίκων είχαν το δικαίωμα να συντάξουν νέες δικογραφίες, κατά το πρότυπο των παλαιότερων, και να προχωρήσουν στην άμεση εφαρμογή των εντολών.²⁶

Με επιστολή του προνοητή της 12 Μαΐου 1584 προς το σύμβουλο Χανίων Giacomo Loredan οι *εκτελεστές*, οι οποίοι είχαν ζητήσει σχετικές διευκρινίσεις, όφειλαν να μην προχωρήσουν στην εκρίζωση αμπελιών έκτασης από 1 έως 3 *opere*, τα οποία

²⁴ Για το αξίωμα του καστελλάνου βλ. Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», 109-110· Monique O'Connell, «The Castellan in Local Administration in Fifteenth Century Venetian Crete», *Θησαυρίσματα* 33 (2003). Για τους *capitani contra fures*, βλ. Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», σ. 109. Για τους εκπροσώπους των χωριών και την υποχρέωσή τους να συμβάλλουν στην επιτυχία του έργου των βενετών αξιωματούχων, βλ. Κ. Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου», κυρίως 115-116.

²⁵ A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, κοινοποίηση προς όσους είχαν παραβεί τις εντολές Foscarini με την οποία οι παραβάτες όφειλαν να ξεριζώσουν οικειοθελώς τα αμπέλια τους εντός 20 ημερών από τη δημοσίευσή της. Στον Χάνδακα κοινοποιήθηκε στις 30 Δεκεμβρίου 1583 και αμέσως στάλθηκαν αντίγραφα στις καστελλανίες και τα χωριά. Η ανακοίνωση είναι συνημμένη στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583. Στην *commissione* του Vettor Garzoni, ο Grimani δίνει επιπλέον 10 ημέρες στους παραβάτες να προχωρήσουν στην υλοποίηση των εντολών, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, συνημμένη στην αναφορά του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

²⁶ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749 τις συνημμένες εντολές του Vettor Garzoni στις αναφορές του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνίες 26 Δεκεμβρίου 1583 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10) και 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

ανήκαν σε φτωχούς μικροκαλλιεργητές.²⁷ Με την ολοκλήρωση της διαδικασίας κάθε εκτελεστής θα ανέφερε στον προνοητή τη συνολική έκταση των αμπελιών που ξεριζώθηκαν στο διαμέρισμα της ευθύνης του, υπολογισμένα σε *mesurada* ή *campi italiani* (ή *padovani*).²⁸

Οι απεσταλμένοι αξιωματούχοι, σύμφωνα με την εντολή του Vettor Garzoni, έπρεπε να προαναγγέλλουν την άφιξή τους σε κάθε χωριό, ώστε οι ιδιοκτήτες παράνομων αμπελιών να έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία οικειοθελώς πριν από την άφιξη της αποστολής. Με στόχο την ελαχιστοποίηση της διάρκειας της επιχείρησης οι αρχές στόχευαν στην ανταπόκριση των χωρικών λόγω του φόβου της επιβολής προστίμου. Σε περίπτωση που οι κατηγορούμενοι είχαν ξεριζώσει μόνοι τους τα αμπέλια όφειλαν μόνο να δηλώσουν τα στοιχεία τους και την έκταση του αμπελιού στο ειδικό κατάστιχο.

Η υποψία του γενικού προνοητή ήταν ότι πολλοί θα προσπαθούσαν να εξαπατήσουν τους εκτελεστές και αντί να ξεριζώσουν το κλήμα θα έκοβαν μόνο το τμήμα που βρισκόταν πάνω από την επιφάνεια της γης. Οι αξιωματούχοι όφειλαν να κάνουν επιτόπια επίσκεψη στα αμπέλια όσων είχαν προχωρήσει οικειοθελώς στο ξεριζωμά τους και να βεβαιωθούν ότι αυτά δεν είχαν απλά κοπεί πολύ χαμηλά.²⁹ Αν οι

²⁷ Βλ. A.S.V., P.T.M., filza 750, επιστολή του συμβούλου Χανίων Giacomo Loredan με ημερομηνία 20 Μαΐου 1584 συνημμένη στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Μαΐου 1584. Οι χωρικοί στην προσπάθειά τους να προκαλέσουν τον οίκτο των εκτελεστών παρουσιάζονταν ενώπιόν τους με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους. Παραστατική είναι η εικόνα που παραδίδει στην επιστολή του προς τον γενικό προνοητή ο σύμβουλος Χανίων: *...poi sopra li lochi che hò convenuto far sradicare sono venuti il marito, moglie, tre, quattro et più figlioli loro piangendo et maledicendo...non sapendo più come maritar le loro figliole...*: βλ. A.S.V., P.T.M., filza 750, αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584 στην οποία έχει συναρθεί η επιστολή του συμβούλου Χανίων Giacomo Loredano, με ημερομηνία 25 Μαρτίου 1584.

²⁸ Ο Grimani είχε ζητήσει τη χρήση αυτών των μονάδων μέτρησης για να γίνει πιο κατανοητή η έκταση των εδαφών που θα είχαν ξεριζωθεί. Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 10. Με βάση τα στοιχεία που μελετήθηκαν, οι μονάδες αυτές παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις στα διαμερίσματα του νησιού. Στα Χανιά 5 *opere* = 1 *mesurada* και 4 *mesurade* = 1 *campo*. Στο Ρέθυμνο 5,8 *opere* = 1 *mesurada* και 3 *mesurade* = 1 *campo*. Στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας 1 *campo* = 2 *mesurade* και 5 *opere* = 1 *mesurada*.

²⁹ *...hò aggiunto nella commissione di detto clarissimo camerlengo, che debba vedere che quelli, che hanno sradicato voluntariamente l'habbino fatto in modo che non possi più pulular ne nascere vite...*: A.S.V., 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 26

κατηγορούμενοι είχαν αδιαφορήσει, οι *εκτελεστές* προχωρούσαν στην εκτέλεση της εντολής με οικονομική επιβάρυνση των παραβατών. Επιπλέον, αν διαπιστωνόταν ότι και άλλα αμπελία έπρεπε να ξεριζωθούν, προχωρούσαν στη σύνταξη δικογραφίας, καλούσαν τον ιδιοκτήτη για να απολογηθεί και αν δεν επιτύγχανε να αποδείξει ότι ο αμπελώνας του εξαιρούνταν από τις διατάξεις, οι *εκτελεστές* προχωρούσαν στην άμεση υλοποίηση της απόφασης. Οι απεσταλμένοι αξιωματούχοι έπρεπε να ζητούν την άμεση σπορά των εκτάσεων, με την ολοκλήρωση της διαδικασίας εκρίζωσης.

Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης ο Grimani κλήθηκε να δώσει διευκρινήσεις στους *εκτελεστές* για προβλήματα που παρουσιάστηκαν. Ο προνοητής κοινοποιούσε την απόφασή του και στους υπεύθυνους των άλλων διαμερισμάτων για να προλάβει παρόμοια ερωτήματα, να εξοικονομηθεί χρόνος και να διέπεται η όλη διαδικασία από τους ίδιους κανόνες.

Οι *εκτελεστές* σύμφωνα με την εντολή τους δεν μπορούσαν να εισπράξουν κανένα απολύτως χρηματικό ποσό.³⁰ Η αποστολή τους σταματούσε με την καταγραφή όλων όσων όφειλαν να καταβάλουν χρηματικό πρόστιμο, η είσπραξη του οποίου κατ' αποκλειστικότητα είχε ανατεθεί από τις αρχές στο δημόσιο ταμείο κάθε διαμερίσματος. Οι ιδιοκτήτες αμπελιών που ξεριζώθηκαν με την παρέμβαση των *εκτελεστών* όφειλαν να καταβάλουν στο δημόσιο ταμείο σε διάστημα ενός μήνα τα έξοδα εκρίζωσης, τα έξοδα για τη σύνταξη της δικογραφίας και επιπλέον το πρόστιμο των 5 υπέρπυρων ανά *opera* αμπελιού που είχε ξεριζωθεί.³¹ Από την εντολή αυτή εξαιρούνταν όλοι όσοι είχαν προχωρήσει οικειοθελώς στην καταστροφή όσων αμπελιών τους υπόκειντο στις απαγορευτικές διατάξεις.

Δεκεμβρίου 1584. Τελικά η υποψία του προνοητή Grimani επιβεβαιώθηκε, αφού ο διάδοχός του Mocenigo χαρακτηριστικά αναφέρει: *...fussero sradicate, le quali ò sono state rinovate ò hanno ributtato da nuovo, per esser state solamente tagliate sopra la terra...*, βλ. Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 18.

³⁰. Σύμφωνα με την εντολή του ρέκτορα Χανίων Piero Francesco Malipiero, οι υπάλληλοι δεν επιτρεπόταν να λαμβάνουν οποιοδήποτε χρηματικό ποσό πέρα από το μισθό τους, βλ. Μαλτέζου, *Η εντολή του δόγη Βενετίας*, σσ. 113-114 αρ. 127. Τα οικονομικά θέματα κατ' αποκλειστικότητα διαχειριζόταν το δημόσιο ταμείο, βλ. Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και ελληνική πραγματικότητα», σ. 286.

³¹. Αν οι καταγγελλόμενοι δεν κατέβαλλαν εντός της διορίας το χρηματικό πρόστιμο στο δημόσιο ταμείο, την είσπραξή του θα αναλάμβαναν οι ταμίες, με επιπλέον οικονομική επιβάρυνση 10 gazzete για κάθε lira επί του ποσού που όφειλαν. Βλ. ενδεικτικά *Δικογραφίες Χάνδακα και Σητείας*, δικογραφία αρ. [13] και *Δικογραφίες Ρεθύμνου*, δικογραφίες αρ. [2].

Από παρανόηση, ο *consigliere* των Χανίων είχε απαιτήσει από αγρότες να του καταβάλουν το ποσό των 5 υπέρπυρων, παρόλο που τα αμπέλια είχαν ήδη ξεριζωθεί από τους ίδιους. Με εντολή του ο Grimani διασαφήνισε το ζήτημα και απαίτησε την επιστροφή των χρημάτων στους δικαιούχους, ενώ ενημέρωσε σχετικά και τους *εκτελεστές* των άλλων διαμερισμάτων. Η όξυνση των σχέσεων αρχών και αρχομένων μπορούσε να επιφέρει δυσάρεστες συνέπειες, αν διαμαρτύρονταν όλοι εκείνοι που από φόβο ή πίστη τήρησαν την εντολή και παράλληλα αναγκάζονταν να πληρώσουν, παρά την εξαγγελία.³²

Στις 15 Μαρτίου 1584 ο Simatecolo από το χωριό Κυριάνα είχε αναφέρει ότι πολλοί ήταν εκείνοι που επιχείρησαν να καλλιεργήσουν σιτηρά αλλά η ποιότητα της γης δεν ήταν κατάλληλη για σπορά. Για το λόγο αυτό είχαν ζητήσει τη συγκατάθεσή του ρέκτορα για να καλλιεργήσουν ξανά αμπέλια στα ίδια εδάφη. Ο *εκτελεστής*, για να αποφύγει κάποιο λάθος (...*per non cascar in qualche errore...*), είχε ζητήσει από τον Grimani να του αποσαφηνίσει αν θα έπρεπε να ξεριζωθούν αυτοί οι αμπελώνες. Η απάντηση που έλαβε από τον προϊστάμενό του απλά ανέφερε ότι η εντολή ήταν σαφής και έπρεπε να ξεριζωθούν όλα τα αμπέλια που είχαν φυτευτεί κατά τα προηγούμενα 15 χρόνια. Ακολουθώντας το παράδειγμα των συνδίκων Garzoni και Gritti, ο γενικός προνοητής διέταξε τον *εκτελεστή* Ρεθύμνου Nicolò Simatecolo να μη λαμβάνει υπ' όψιν του τις γνωμοδοτήσεις των τοπικών αρχών που επέτρεπαν την φύτευση αμπελιών.³³

Οι *εκτελεστές* των Χανίων και του Ρεθύμνου ανέφεραν στον προνοητή την αντίδραση των φτωχών καλλιεργητών που το μόνο που είχαν για να ζήσουν ήταν μικροί αμπελώνες έκτασης από 1 έως και 3 *opere*, από τις οποίες μετά βίας εξασφάλιζαν τα προς το ζην. Η απώλεια ενός μικρού αμπελώνα εξαφάνιζε τη δυνατότητα της συντήρησης της πολυπληθούς οικογένειας ή απομάκρυνε τη δυνατότητα

³² A.S.V., *P.T.M.*, filza 750 εντολή με ημερομηνία 16 Μαρτίου 1584 που απέστειλε ο γενικός προνοητής στους εκτελεστές των διαμερισμάτων Χανίων, Ρεθύμνου, Χάνδακα και Σητείας συνημμένη στην αναφορά του προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584. Στην ίδια αναφορά έχει συναφθεί και η απάντηση του *consigliere* Giacomo Loredano των Χανίων (18 Μαρτίου 1584), με την οποία ενημερώνει το γενικό προνοητή ότι έχει ήδη αρχίσει η επιστροφή των χρημάτων από τον *contestabile* που τον συνόδευε. Πρβλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 11.

³³ A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, επιστολή του Nicolò Simatecolo προς τον γενικό προνοητή με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1584, συνημμένη στην αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584.

αποκατάστασης των θηλυκών μελών της.³⁴ Οι χωρικοί απειλούσαν, λέγοντας ότι είχαν χάσει την πίστη τους και εκστόμιζαν βρισιές κατά της Βενετίας, ενώ παράλληλα επικαλούνταν την έλευση των Τούρκων.³⁵ Θορυβημένος ο προνοητής συνέστησε στους τρεις εκτελεστές να μην προχωρούν στην εκρίζωση μικρών αμπελώνων αυτής της έκτασης, όσων χωρικών βρίσκονταν σε εξαθλιωμένη οικονομική κατάσταση, μέχρι την οριστική απάντηση της Γαλινοτάτης. Όφειλαν όμως να καταγράψουν και αυτές τις περιπτώσεις στα κατάστιχα που τηρούσαν, ώστε να μπορούν εύκολα να τα εντοπίσουν στο μέλλον.³⁶ Για να δικαιολογήσει την απόφασή του αυτή εξέθεσε αναλυτικά στον δόγη την κακή κατάσταση των αγροτών και εισηγήθηκε ότι θα έπρεπε η Βενετία να επιδείξει ελαστικότητα για τις συγκεκριμένες περιπτώσεις. Προσέθεσε δε ότι έτσι θα έπαυε προσωρινά ο θόρυβος και οι χωρικοί θα συνέχιζαν να εμπιστεύονται τη μητρόπολη.³⁷

^{34.} *...cava il tuor del corpo à qualli tali et mandi à remengo quelle tante misere creature, che non sono poche...: A.S.V., P.T.M., filza 750, επιστολή του εκτελεστή Ρεθύμνου Nicolò Simatecolo με ημερομηνία 28 Μαρτίου 1584 προς τον προνοητή, συνημμένη στην αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584· ...venivano li patroni di esse vigne, con la moglie et figlioli, straciandosi la carne della faccia, piangendo et gridando che facevano grandissima compassione...: A.S.V., P.T.M., filza 751, αναφορά του συμβούλου Χανίων Loredano προς τον Alvise Grimani με ημερομηνία 24 Ιουνίου 1584, συνημμένη στην αναφορά του γενικού προνοητή προς τον δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584.*

^{35.} *... piangendo et maledicendo se stessi, et qualche è peggio, biastemando il nome di Nostre Signorie, chiamando spesse volte il turco, che loro si offeriano à lui...: A.S.V., P.T.M., filza 750, επιστολή του εκτελεστή Χανίων Giacomo Loredano με ημερομηνία 25 Μαρτίου 1584 προς τον γενικό προνοητή, συνημμένη στην αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584.*

^{36.} A.S.V., P.T.M., filza 750, αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584 και συνημμένη εντολή του γενικού προνοητή προς τον *consigliere* Χανίων Loredano της 28 Μαρτίου 1584. Η εντολή κοινοποιήθηκε και στους υπόλοιπους εκτελεστές.

^{37.} *...può alterar gl'animi di sudditi di Vostra Serenità della buona mente dei qualli la né hà tanto bisogno... con questa spero si possano al quanto mitigare li rumori che nascono...: A.S.V., P.T.M., filza 750, αναφορά του γενικού προνοητή προς τον δόγη με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1584 και συνημμένη στην ίδια αναφορά απάντηση του Grimani προς τον εκτελεστή Χανίων, με ημερομηνία 28 Μαρτίου 1584.*

Τα αποτελέσματα της επιχείρησης

Με την ολοκλήρωση της επιχείρησης κάθε ένας *εκτελεστής* υπέβαλλε στον γενικό προνοητή μια έκθεση με τη δραστηριότητά του.³⁸ Σε κάθε μία από αυτές αναφέρεται το χρονικό διάστημα που χρειάστηκε κάθε επιτετραμμένος αξιωματούχος για να περιοδεύσει στην ύπαιθρο του διαμερίσματος της ευθύνης του, το σύνολο των αμπελιών που εκριζώθηκαν, καθώς επίσης και τις εκτάσεις που κρίθηκε σκόπιμο, όχι πάντα κατόπιν συνεννόησης με τον προνοητή, να μην εκριζωθούν. Οι *εκτελεστές* στο σύνολο των εκτάσεων που ξερίζωσαν δε συνυπολόγισαν τους αμπελώνες έκτασης 1-3 *opere* των φτωχών χωρικών.³⁹ Τις αναφορές των εντεταλμένων αξιωματούχων συνόδευε η βεβαίωση ότι τα στοιχεία ήταν ακριβή από τον υπεύθυνο για τη σύνταξη του καταστίχου κάθε διαμερίσματος.

Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού είχε υπακούσει στις εντολές. Οι *εκτελεστές* ανέφεραν στον Grimani ότι πολλοί ήταν εκείνοι που είχαν προχωρήσει στην εφαρμογή της απόφασης των συνδίκων. Σε όλο το νησί δεν έλειψαν οι περιπτώσεις χωρικών, οι οποίοι προχώρησαν οικειοθελώς στην εκρίζωση αμπελιών γιατί φοβήθηκαν ότι οι *εκτελεστές* θα τους ανακάλυπταν και θα τους επέβαλαν πρόστιμο.

³⁸. Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 751, οι αναφορές των τριών εκτελεστών είναι συνημμένες στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584 με την οποία συνοψίζει τα αποτελέσματα της επιχείρησης εκρίζωσης των αμπελιών και υποβάλλει κατάσταση των εξόδων. Ο εκτελεστής Χανίων Giacomo Loredan υπέβαλλε την αναφορά του στις 24 Ιουνίου 1584 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 12)· ο εκτελεστής Ρεθύμνου Nicolò Simiticolo στις 25 Αυγούστου 1584 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 13) και ο υπεύθυνος για τα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας Vettor Garzoni στις 20 Σεπτεμβρίου 1584 (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 14).

³⁹. Για τις εκτάσεις αμπελιών έκτασης 1-3 *opere* που δεν ξεριζώθηκαν βλ. Παράρτημα Πινάκων, Πίνακα 3. Ο Giacomo Loredan, σε αναφορά του προς τον γενικό προνοητή, παραθέτει κατάλογο με ονόματα 169 αγροτών που διαθέτουν αμπέλια έκτασης 1-3 *opere* σε 40 χωριά της καστελλανίας Κισσάμου, βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αναφορά προς τον γενικό προνοητή Alvisè Grimani από τον εκτελεστή Χανίων Loredano της 28 Μαρτίου 1584, συνημμένη στην αναφορά του γενικού προνοητή προς τον δόγη, της 30 Μαρτίου 1584. Ο εκτελεστής Ρεθύμνου Nicolò Simiticolo δίνει τη συνολική έκταση των αμπελιών μικρής έκτασης, στην τελική αναφορά του για την εκρίζωση στο διαμέρισμα της ευθύνης του, με ημερομηνία 25 Αυγούστου 1584. Το ίδιο, αλλά με στοιχεία για κάθε Καστελλανία χωριστά, κάνει ο Vettor Garzoni για το διαμέρισμα του Χάνδακα Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 751, αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584, συνημμένα με ημερομηνίες 25 Αυγούστου 1584 και 20 Σεπτεμβρίου 1584, αντίστοιχα.

Στο διαμέρισμα των Χανίων για το διάστημα των 99 ημερών που διήρκεσε η αποστολή του Giacomo Loredano ξεριζώθηκαν 2483 *opere* αμπελιών, τα οποία ανήκαν σε 398 οικογένειες. Ο *εκτελεστής* προχώρησε απαρέγκλιτα στην τήρηση του νόμου, αδιαφορώντας για το αν ο ιδιοκτήτης ήταν πλούσιος ή φτωχός, σύμφωνα με τις εντολές που είχε λάβει. Μόνο σε μία περίπτωση ο Loredano δεν υπηρέτησε συνειδητά το καθήκον του. Ενώ ετοιμαζόταν για να προχωρήσει στην εκρίζωση ενός αμπελιού που ανήκε στη μονή του Αγίου Γεωργίου, εμφανίστηκε κλαίγοντας ένας μοναχός κρατώντας μία εικόνα της Παναγίας, την οποία τοποθέτησε στη μέση του αμπελώνα. Ο καλόγερος ζήτησε να μην ξεριζωθεί το αμπέλι γιατί δεν ανήκε στον ίδιο αλλά στην Παναγία, όπως είπε.⁴⁰

Στην αναφορά του για την πορεία της επιχείρησης εκρίζωσης, ο *εκτελεστής* συμπλήρωσε ότι τα εδάφη που απελευθερώθηκαν δε μπορούσαν να είναι αποδοτικά για την καλλιέργεια σιτηρών. Για τον Loredano το πρόβλημα ήταν οι ολιγάριθμοι και απρόθυμοι χωρικοί και όχι η έλλειψη γόνιμων εδαφών (*non vi è gente da governarli, et quelli che vi sono amano più tosto il riposo che la fatica*). Επεσήμανε ακόμα την αντίδραση των χωρικών που, αν και μετά από την εντολή Foscari είχαν διαλέξει να ξεριζώσουν κάποια από τα αμπέλια τους (που δεν υπόκειντο στις απαγορευτικές διατάξεις) και να τα σπείρουν, αργότερα επαναπροσδιόρισαν τη στάση τους και επανέφεραν τα κτήματά τους στην πρώτη καλλιέργεια. Στις περιπτώσεις αυτές, σύμφωνα με το σχετικό διάταγμα, τα συγκεκριμένα χωράφια έπρεπε να δοθούν στη σιτοπαραγωγή, γιατί κατά τα τελευταία 15 χρόνια είχαν καλλιεργηθεί με σιτηρά. Όμως, επειδή η αλλαγή στην καλλιέργεια είχε γίνει οικειοθελώς, οι κάτοχοί τους μπορούσαν να φυτέψουν κλήματα. Τέλος, στην αναφορά του πληροφορεί τον προνοητή ότι τα αμπέλια έκτασης 1-3 *opere* που παρέμειναν στο διαμέρισμα των Χανίων συνολικά καλύπτουν έκταση 23 *campi* και 12 *opere*, από τα οποία μόνο τα 4 *campi* ήταν κατάλληλα για σιτοκαλλιέργεια. Ο Giacomo Loredano κλείνει την αναφορά του

⁴⁰ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, επιστολή του Giacomo Loredano της 20ης Μαΐου 1584 προς γενικό προνοητή, συνημμένη στην αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Μαΐου 1584. Η ταύτιση της μονής είναι δύσκολη μιας και στην καστελλανία Αποκορώνου υπήρχαν 11 μονές αφιερωμένες στον Άγιο Γεώργιο. Από αυτές μόνο μία ήταν αφιερωμένη και στη Θεοτόκο και βρισκόταν στο Γαβαλοχώρι, βλ. Μαρία Χαιρέτη, «Η απογραφή των ναών και των μονών της περιοχής Χανίων του έτους 1637», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 36 (1968), 359, αρ. 178.

τονίζοντας ότι οι κάτοχοι αυτών των μικρών αμπελώνων ήταν ευγνώμονες στη Βενετία για αυτή την ευεργεσία.⁴¹

Για το διαμέρισμα του Ρεθύμνου, ο σύμβουλος Nicolò Simiticolo, ο οποίος περιόδευσε στην ύπαιθρο 103 ημέρες, από τις 8 Μαρτίου έως τις 18 Ιουνίου 1584, ανέφερε ότι η συνολική έκταση που εκρίζωσε έφτανε τις 1213 $\frac{3}{4}$ *opere*. Οι εκτάσεις των αμπελιών των μικροκαλλιεργητών όμως ήταν 1998 $\frac{3}{4}$ *opere*. Και στο διαμέρισμα αυτό ο γηγενής πληθυσμός ήταν ευνοϊκά διακείμενος απέναντι στην Βενετία για την χάρη που έδειξε στους φτωχούς, εξαιρώντας από την εκρίζωση τους μικρούς αμπελώνες. Ο Simiticolo κλείνει την αναφορά του με το ότι τα κατάστιχα με όλα τα στοιχεία που συγκέντρωσε είναι έτοιμα για να παραδοθούν στον γενικό προνοητή.⁴²

Για τα διαμερίσματα του Χάνδακα και της Σητείας ο Vettor Garzoni παρέδωσε λεπτομερέστατη αναφορά με πολύτιμα στοιχεία, σε σχέση με τις αναφορές των δύο άλλων.⁴³ Κατέγραψε αναλυτικά και ανά καστελλανία τις εκτάσεις που είχαν χαρακτηριστεί ξεριζωτές από τους συνδίκους της Ανατολής, καθώς και το πόσες από αυτές είχαν εκριζωθεί πριν την επίσκεψή του και πόσες παρουσία του. Επίσης, ακολουθώντας τις εντολές που είχε λάβει, ο Garzoni προχώρησε στην αναζήτηση και άλλων αμπελώνων που έπρεπε να ξεριζωθούν, τις οποίες και συμπεριέλαβε στο συνολικό αριθμό των αμπελώνων που παρέδωσε στη σιτοκαλλιέργεια. Συνολικά σε διάστημα 188 ημερών στα δύο διαμερίσματα ξεριζώθηκαν αμπέλια έκτασης 5310 *opere*, σύμφωνα με την καταγραφή που έκανε ο εκτελεστής για κάθε καστελλανία.⁴⁴

⁴¹. Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 12.

⁴². Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 13.

⁴³. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εκτελεστές των Χανίων και του Ρεθύμνου σε τακτά διαστήματα είχαν ενημερώσει από την ύπαιθρο των διαμερισμάτων τους τον γενικό προνοητή με επιστολές τους, στις οποίες ζητούσαν διευκρινήσεις για κάποια προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν. Επομένως, στις τελικές τους εκθέσεις αρκέστηκαν στο να συνοψίσουν τα σημεία που ενδιέφεραν άμεσα τη διοίκηση. Αντίθετα, ο Vettor Garzoni φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια της απουσίας του από το Χάνδακα δεν απασχόλησε το γενικό προνοητή.

⁴⁴. Ο Vettor Garzoni στην αναφορά του αναφέρει ως συνολική έκταση αμπελώνων που ξεριζώθηκαν 6325 *opere*. Όμως το άθροισμα των εκτάσεων που αναφέρει αναλυτικά για κάθε καστελλανία υπολείπεται 743 *opere*. Στη δήλωσή του ο μηχανικός Zuanne Fava, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τον υπολογισμό των εκτάσεων και την κατάρτιση του καταστήχου, συμφωνεί με τον προϊστάμενό του, βλ. A.S.V., P.T.M., filza 751, αναφορά του ταμεία Χάνδακα Vettor Garzoni με ημερομηνία 11 (*primo settembre 1584, secondo l'antiquo calendario*) Σεπτεμβρίου 1584 (με

Κατά την περιοδεία του ο Garzoni αποφάσισε να παρακάμψει την καστελλανία Πεδιάδος και να προχωρήσει ανατολικά, προς το Μεραμπέλο, την Ιεράπετρα και τη Σητεία, γνωρίζοντας ότι η έκταση που έπρεπε να ξεριζώσει, βάσει των δικογραφιών, στη γεμάτη από αμπέλια Πεδιάδα, ήταν μεγάλη και γιατί είχε την υποψία ότι και ο ίδιος θα ανακάλυπτε μεγάλο αριθμό αμπελώνων εκτός διατάξεων. Φοβούμενος ότι η αντίδραση του κόσμου θα ήταν μεγάλη, μιας και πλησίαζε η εποχή της βεντέμας, προτίμησε να κινηθεί ανατολικά και να κλείσει την επιχείρηση επιστρέφοντας όταν θα είχε λήξει η περίοδος του τρύγου. Στα δύο διαμερίσματα της ευθύνης του ο Garzoni δεν προχώρησε στην εκρίζωση 581 *opere* αμπελιών έκτασης 1-3 *opere*, κυρίως μικρών μοναστηριών και φτωχών χωρικών, και κατέγραψε αναλυτικά για κάθε καστελλανία τις εκτάσεις που χάρισε.⁴⁵

Στην έκθεσή του ο Garzoni αναφέρεται και σε μία παρατυπία. Είχε δεχτεί να μην ξεριζώσει νεαρά αμπέλια, όπως προβλεπόταν στις διατάξεις, στη γη των οποίων η σπορά θα είχε περιορισμένη απόδοση και να τα αντικαταστήσει με άλλα, παλιότερα αλλά ίσης έκτασης, στο χώμα των οποίων τα σιτηρά θα ευδοκιμούσαν. Οι νέοι αμπελώνες αυτοί είχαν φυτευτεί εντός της προηγούμενης 15ετίας και βρίσκονταν σε απόσταση από τις πόλεις. Για να δώσει τη συγκατάθεσή του ο Garzoni είχε θέσει ως προϋπόθεση, για κάθε ένα που ενδιαφερόταν να εξαιρέσει κάποιο νέο αμπελώνα, να παρουσιάσει μάρτυρες που θα πιστοποιούσαν ότι πράγματι το υπό εκρίζωση παλιό αμπέλι ήταν κατάλληλο για σπορά και το νέο ακατάλληλο. Ο Vettor Garzoni στόχευε με την απόφασή του αυτή να εξασφαλίσει σπόριμα και αποδοτικά χωράφια, σύμφωνα με την εντολή της Συγκλήτου και παράλληλα την ευγνωμοσύνη των χωρικών.⁴⁶ Η δέσμευση όμως του Grimani απέναντι στη Σύγκλητο ήταν αταλάντευτη. Παρόλο που ο Garzoni προχώρησε σε αυτή τη ρύθμιση και ξερίζωσε εκτάσεις που δεν υπόκειντο στις διατάξεις, ο Alvise Grimani εξέδωσε εντολή στις 5 Σεπτεμβρίου 1584 με την οποία καταργούσε τη ρύθμιση του Garzoni και απαιτούσε την αυστηρή τήρηση των εντολών. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1584 ο μηχανικός Zuanne Fava, που είχε συνοδεύσει τον Garzoni

συμπλήρωση στις 20 του ίδιου μήνα) προς τον γενικό προνοητή, πιστοποιημένη από το μηχανικό Zuanne Fava, συνημμένη στην αναφορά του Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Πρβλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 14.

⁴⁵ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 14.

⁴⁶ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 14.

στην ύπαιθρο, ενημέρωσε τον γενικό προνοητή ότι είχαν ξεριζωθεί τα αμπέλια που αυτοβούλως είχε εξαιρέσει ο εκτελεστής.⁴⁷

Μαζί με τη συγκεντρωτική έκθεσή του, ο Grimani απέστειλε συνημμένο το σύνολο των εξόδων της όλης επιχείρησης, με βάση το χρόνο που αυτή διήρκεσε σε κάθε διαμέρισμα.⁴⁸ Συνολικά από το Φεβρουάριο έως το Σεπτέμβριο του 1584 είχαν ξεριζωθεί περίπου 10000 *opere*⁴⁹ αμπελιών σε ολόκληρη την Κρήτη. Επίσης είχαν χαρακτηριστεί εκριζωτέα σε όλο το νησί αμπέλια συνολικής έκτασης 3052 *opere* (1440 *mesurade* ή 185 *campi italiani*), τα οποία λόγω της μικρής έκτασης και της φτώχειας των ιδιοκτητών τους είχαν απλά καταγραφεί και δεν καταστράφηκαν.

Το κόστος της επιχείρησης άγγιζε τα 2748 βενετικά δουκάτα, το μεγαλύτερο μέρος από τα οποία θα κατέβαλε στους αξιωματούχους το δημόσιο ταμείο. Από τα χρήματα αυτά μόνο τα 690 δουκάτα προέρχονταν από τις ποινές που βάρυναν όσους δε συνεργάστηκαν ή δεν προχώρησαν οικειοθελώς στην εφαρμογή των εντολών, μετά την κοινοποίησή τους από το γενικό προνοητή.⁵⁰

Από τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί φαίνεται ότι στο διαμέρισμα του Χάνδακα με την πεδιάδα της Μεσαράς και τις πεδινές εκτάσεις της καστελλανίας Πεδιάδος εντοπίστηκαν οι μισές εκτάσεις από το σύνολο των ξεριζωμένων αμπελιών του νησιού. Οι επιφορτισμένοι από τον Grimani αξιωματούχοι εντόπισαν εξίσου μεγάλες εκτάσεις με τους συνδίκους που έπρεπε να ξεριζωθούν. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι οι σύνδικοι είχαν πιο στενό χρονικό πλαίσιο (10 χρόνια) εντός του οποίου θα έπρεπε να έχει φυτευτεί ένα αμπέλι, ενώ οι εκτελεστές είχαν μία πενταετία επιπλέον. Αξιοσημείωτο είναι ότι από το σύνολο των μικρών αμπελιών (1-3 *opere*) μόνο το 1/5 ανήκε στο κατεξοχήν οινοπαραγωγό διαμέρισμα του Χάνδακα. Παρατηρείται ακόμα μία αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ των διαμερισμάτων Ρεθύμνου και Χανίων. Ενώ στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου η μικρή ιδιοκτησία «έσωσε»

⁴⁷. Βλ. Παράρτημα Έγγράφων, έγγρ. αρ. 15.

⁴⁸. Βλ. Παράρτημα Έγγράφων, έγγρ. αρ. 16.

⁴⁹. Ο εκτελεστής των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας Vettor Garzoni, ενώ παραθέτει αναλυτικά στοιχεία για κάθε καστελλανία, στον τελικό υπολογισμό της έκτασης που απελευθέρωσε από αμπέλια στα δύο διαμερίσματα δίνει ένα αριθμό κατά 200 περίπου *opere* περισσότερο. Βλ. Παράρτημα Πινάκων, Πίνακα 3.

⁵⁰. Βλ. A.S.V., P.T.M., filza 751, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584.

αμπελόφυτες εκτάσεις 104 *campi*, στα Χανιά τα αμπέλια περιορισμένης έκτασης δε φτάνουν ούτε στο 1/5 αυτού του αριθμού. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι από όλη την επιχείρηση «απελευθερώθηκαν» 826 *campi* γης για σπορά, καθόλου αμελητέα έκταση σε σχέση με αυτή του οροπεδίου Λασιθίου, που υπολογίστηκε από τον ίδιο το Grimani σε περίπου 3000 *campi* και του Ομαλού στα 1500 *campi*.

Η συγκεκριμένη επιχείρηση εκρίζωσης των αμπελιών δεν ολοκληρώθηκε μόνο επιτυχώς αλλά είχε και δυσάρεστες όψεις για τη Βενετία. Η αναστάτωση που προκαλούσε η παρέμβαση του κράτους στην επιλογή των καλλιεργειών δεν κόπασε με την καλή πρόθεση που επέδειξαν οι αρχές απαλλάσσοντας τους μικρούς αμπελώνες από την άμεση εκρίζωση. Καθ' όλη τη διάρκεια της εφαρμογής του νόμου οι επιτετραμμένοι αξιωματούχοι βίωσαν ένα αρνητικό κλίμα από την πλευρά των υπηκόων, το οποίο ήταν εντονότερο στα δύο δυτικά διαμερίσματα του νησιού.⁵¹ Στις 20 Μαΐου 1584 ο Giacomo Loredan είχε πληροφορήσει το γενικό προνοητή ότι στα Χανιά το κλίμα ήταν αρνητικό για τη Βενετία, όπως φαίνεται στη συνέχεια. Στις 22 ημέρες που είχε περιδεύσει στην καστελλανία Αποκορώνου διαπίστωσε ότι κανείς δεν είχε υλοποιήσει τις αποφάσεις των συνδίκων επιδεικνύοντας πρωτοφανή απείθεια. Στην προσπάθεια του Loredan να ξεριζώσει τα αμπέλια δε βρήκε κανένα εργάτη πρόθυμο να συνεργαστεί και για το λόγο αυτό εξανάγκασε κάποιους με τη βία να τον ακολουθήσουν. Οι κάτοικοι αντέδρασαν στην ψυχρή παρέμβαση του κράτους που δεν υπολόγιζε τη δεινή τους θέση. Ισχυρίστηκαν ότι το σημαντικό για τη διατροφή τους κρασί σπάνιζε στην περιοχή και ότι μετά την εκρίζωση των αμπελιών τους, τα οποία φύτεψαν από ανάγκη, θα γινόταν ακόμα περισσότερο δυσεύρετο. Οι χωρικοί εξαπέλυαν κατάρες εναντίον του Loredano και δήλωναν ότι οι Τούρκοι δε θα έκαναν τίποτα χειρότερο από αυτό που επιχείρησαν οι Βενετοί. Η εκρίζωση των αμπελιών αποτελούσε

⁵¹ Με βάση τα στοιχεία που έχουν μελετηθεί, στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας η μόνη αντίδραση ήταν η μη οικειοθελής εφαρμογή των αποφάσεων που είχαν εκδώσει οι σύνδικοι από ένα μεγάλο ποσοστό όσων είχαν κριθεί ένοχοι. Στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου προστίθεται η έμμεση φραστική απειλή για προτίμηση ενός άλλου κυρίαρχου, προκειμένου να αποσπαστεί όμως η συγκατάθεση και να μην ξεριζωθούν οι μικροί αμπελώνες. Στο διαμέρισμα των Χανίων, οι χωρικοί με την άρνησή τους να εργαστούν στο ξερίζωμα των αμπελιών έδειξαν και εμπράκτως την αντίδρασή τους.

αφορμή για επανάσταση κατά της Βενετίας (*et di più dicono che questa eradicatione viene fatta per darli occasione di ribellare*).⁵²

Για τον Grimani, που προβληματίστηκε πολύ για το πώς θα βελτιώνει τις συνθήκες ζωής των αγροτών επιδιώκοντας να εξασφαλίσει τη συμπάθειά τους για τη Βενετία, η απειλή μιας επανάστασης και η έκφραση αντιβενετικών συνθημάτων δυναμίτιζαν την όλη προσπάθειά του. Αισθανόμενος το βάρος της αποστολής που του είχε ανατεθεί βρισκόταν σε δύσκολη θέση και έπρεπε να διαλέξει μεταξύ της υλοποίησης των εντολών που έλαβε και της προσέγγισης του αγροτικού πληθυσμού (*da una parte preme il bisogno delle biave, dall'altra non importi manco il conservar l'amor dei popoli*).⁵³ Ως προς το ζήτημα της εκρίζωσης των αμπελιών εργάστηκε συνειδητά και απαρέγκλιτα μέχρι το τέλος, όπως είχε δεσμευτεί ότι θα έπραττε. Με τη γνώση που είχε αποκτήσει εισηγήθηκε στη μητρόπολη τρόπους για να αποφευχθούν στο μέλλον παρόμοιες καταστάσεις. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Κρήτη ο γενικός προνοητής είχε καταρτίσει πλήρες πρόγραμμα για την ανανέωση του αγροτικού τομέα, θέτοντας στο κέντρο των μεταρρυθμίσεών του τη βελτίωση της θέσης των αγροτών.

⁵² A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, επιστολή του εκτελεστή Giacomo Loredano με ημερομηνία 20 Μαΐου 1584 προς τον προνοητή συνημμένη στην αναφορά του Alvise Gimani προς τον δόγη με ημερομηνία 23 Μαΐου 1584. Για τους Βενετούς, το ενδεχόμενο αποσκίρτησης του ορθόδοξου πληθυσμού σήμαινε την άμεση απώλεια της κτήσης. Εξάλλου ήδη το 1571 είχε αποφευχθεί μία επαναστατική κίνηση πριν λάβει μεγάλη έκταση, η οποία εκδηλώθηκε στην περιοχή του Ρεθύμνου με την εμφάνιση τουρκικών δυνάμεων, βλ. Σπ. Θεοτόκης, «Η Κρήτη το 1570», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1933), 313-337. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη*, σσ. 117-139 και Μαλιτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της βενετοκρατίας», σσ. 128-129.

⁵³ A.S.V., *P.T.M.*, filza 749, αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς τον δόγη με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1584 (1583 β.έ.).

Κεφάλαιο 3

Προσπάθειες περιστολής της αμπελοκαλλιέργειας μετά τον Grimani

Γενικός προνοητής Zuanne Mocenigo

Παρά το σχεδιασμό και την αταλάντευτη πίστη του Alvise Grimani στην εκτέλεση των εντολών που είχε λάβει, ο διάδοχός του Zuanne Mocenigo, το 1587 κιόλας, αναφέρει ότι οι σχετικές με την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας διατάξεις δεν τηρούνταν. Στην προσπάθειά του να περιφρουρήσει το έργο που είχε επιτελέσει ο προκάτοχός του, το 1586 είχε αναθέσει στους καστελλάνους να συλλέξουν τα στοιχεία των παραβατών (στοιχεία ιδιοκτήτη, έκταση, τοποθεσία και σύνορα αμπελιού) με τη βοήθεια των εκπροσώπων των χωριών (*giurati delli casali, ò altri più pratici*).¹ Πολλά από τα αμπέλια που είχαν ξεριζωθεί από τον Grimani² είχαν ήδη φυτευτεί ξανά και για αυτό ο Mocenigo σκόπευε να απολύσει διάταγμα με το οποίο θα καλούσε σε απολογία τους παραβάτες.

Μετά από τη μελέτη των στοιχείων που συγκέντρωσε από τους καστελλάνους ο προνοητής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κατά την τελευταία δεκαετία είχαν φυτευτεί 8500 *opere* με αμπέλια, έκταση λίγο μικρότερη από εκείνη που είχε καταφέρει να ξεριζώσει ο Grimani. Για το Mocenigo έπρεπε να περιοριστεί αυτός ο ραγδαίος ρυθμός αύξησης των νέων αμπελιών. Αντιλήφθηκε επίσης ότι το μεγαλύτερο μέρος είχε φυτευτεί από χωρικούς σε κτήματα έκτασης 3-6 *opere* για τα οποία κατέβαλλαν ετήσιο ενοίκιο στους φεουδάρχες. Με βάση τους όρους με τους οποίους είχαν αναλάβει την εκμετάλλευση η καλλιέργεια σιτηρών δεν επέτρεπε στους καλλιεργητές να

¹ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 17.

² Όπως αναφέρει ο προνοητής, άλλα αμπέλια είχαν φυτευτεί εκ νέου και άλλα με το πέρασμα του χρόνου έκαναν νέους βλαστούς, αφού είχε κοπεί μόνο το τμήμα των κλημάτων που βρισκόταν πάνω από την επιφάνεια της γης.

ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και γι' αυτό επέλεξαν να φυτέψουν αμπέλια.³

Όπως συνέβη στην περίπτωση του προνοητή Grimani έτσι και τώρα οι αγρότες διαμαρτυρήθηκαν, γεγονός που φόβιζε τον Mocenigo ότι θα κλόνιζε την πίστη τους στη Βενετία.⁴ Η εκρίζωση θα άρχιζε μετά την προσεχή *βεντέμα*, αφού απείχε λίγο διάστημα ακόμα, μιας και οι χωρικοί είχαν ήδη επενδύσει εργασία και χρήματα.⁵ Ο Mocenigo προέκρινε τη λύση της εκρίζωσης, στο πρότυπο της προσπάθειας του Grimani, για τους αμπελώνες όσων είχαν κατηγορηθεί και δεν απέδειξαν ότι έπρεπε να απαλλαγούν.⁶ Η οικονομική επιβάρυνση για το ξερίζωμα θα βάρυνε τους ιδιοκτήτες των αμπελώνων.⁷ Ο γενικός προνοητής διέταξε τους συμβούλους των διαμερισμάτων Χανίων και Ρεθύμνου και τον ταμεία του Χάνδακα, που ορίστηκε υπεύθυνος και για το διαμέρισμα Σητείας, να προχωρήσουν στο ξερίζωμα των αμπελιών το Σεπτέμβριο του 1587.⁸

Για να βεβαιωθεί ότι στο εξής οι νόμοι δε θα καταπατούνταν, ο Mocenigo σύστησε σειρά μέτρων, τα οποία είχε αποστείλει στη μητρόπολη για να επικυρωθούν από τη βενετική Σύγκλητο. Απαγορεύτηκε η μερική ή ολική αναμπελώση καθώς και η φύτευση καινούριων αμπελιών. Νέοι αμπελώνες μπορούσαν να φυτευτούν μόνο σε κτήματα που δεν ήταν υποκείμενα στις διατάξεις Foscarini, με την προϋπόθεση ότι ο ενδιαφερόμενος θα εξασφάλιζε σχετική άδεια, μόνο από τον κατά καιρούς γενικό προνοητή. Σε περίπτωση απουσίας του θα μπορούσε να δοθεί άδεια από τις τοπικές αρχές. Όποιος ενδιαφερόταν να αναμπελώσει ένα παλιό αμπελώνα, όφειλε να παρουσιάσει τρεις αξιόπιστους μάρτυρες από το χωριό, οι οποίοι θα πιστοποιούσαν ότι ήταν ακατάλληλο για την καλλιέργεια σιτηρών και ότι κατά την τελευταία δεκαετία στο ίδιο κτήμα ήταν φυτεμένα κλήματα.

Η έγκριση θα έπρεπε να καταγραφεί σε ειδικό κατάστιχο, το οποίο θα διατηρούσε ο ρέκτορας, προκειμένου να είναι ευκολότερος ο έλεγχος από τους μεταγενέστερους προνοητές. Ο ενδιαφερόμενος όφειλε να καταβάλει δύο υπέρπυρα για

³ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 18.

⁴ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 18.

⁵ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 18.

⁶ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 18.

⁷ Βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 19.

⁸ A.S.V., P.T.M., filza 753, αναφορά του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς τον δόγη με ημερομηνία 28 Σεπτεμβρίου 1587.

την αίτηση και ένα υπέρπυρο για την καταχώρηση της άδειας στο κατάστιχο. Σε περίπτωση που κάποιος προχωρούσε στην δημιουργία ενός νέου αμπελιού, χωρίς να έχει εξασφαλίσει την απαιτούμενη άδεια, θα κωπηλατούσε σιδηροδέσμιος στις γαλέρες για 18 μήνες. Με την ίδια ποινή θα τιμωρούνταν και όσοι εν γνώση τους εργάστηκαν σε ένα αμπελώνα, για τον οποίο δεν υπήρχε άδεια φύτευσης, την οποία έπρεπε να ζητήσουν να δουν πριν την έναρξη της εργασίας.

Επιπτώσεις θα είχαν, επίσης, οι εκπρόσωποι των χωρικών (παπάδες, *giurati*), οι οποίοι όφειλαν να ενημερώνουν τον προνοητή όταν κάποιος συγχωριανός τους σκόπευε να αναμπελώσει ή να δημιουργήσει ένα καινούριο αμπέλι. Η ειδοποίηση έπρεπε να καταγράφεται στο ειδικό κατάστιχο μαζί με τα στοιχεία του καλλιεργητή και του αμπελιού. Σε διαφορετική περίπτωση προβλεπόταν ως ποινή η εξορία ή η υπηρεσία στις γαλέρες, ανάλογα με την ηλικία των εκπροσώπων των χωριών. Από την πλευρά τους οι φεουδάρχες δεν είχαν δικαίωμα να επιτρέπουν τη φύτευση αμπελιών, όπως συνέβαινε κατά το παρελθόν. Για κάθε ένα αμπελώνα που δεν είχε έγκριση, κάθε φεουδάρχης θα επιβαρυνόταν με 200 βενετικά δουκάτα, τα οποία ορίστηκε ότι θα προορίζονταν για τα νεώρια της Βενετίας.

Τα παραπάνω μέτρα έπρεπε να κοινοποιηθούν σε όλους τους καστελλάνους, οι οποίοι με τη σειρά τους όφειλαν να τα προωθήσουν σε όλα τα χωριά της περιφέρειάς τους μεταφρασμένα στα ελληνικά. Οι φρούραρχοι έπρεπε να μεριμνούν για την κοινοποίησή τους κάθε χρόνο, την εποχή που φυτεύονται τα αμπέλια, την πρώτη Κυριακή του Μαρτίου και του Απριλίου. Η συγκεκριμένη διάταξη θα περιλαμβανόταν στο εξής στις εντολές (*commissioni*) των καστελλάνων. Αν επιδείκνυαν αδιαφορία το πρόστιμο θα ήταν 300 υπέρπυρα, που θα μοιραζόταν στον καταγγελιοδότη, στα δημόσια έργα του διαμερίσματος και σε όσους θα διεξήγαν την έρευνα. Οι γραμματείς των καστελλάνων όφειλαν να τους υπενθυμίζουν το καθήκον να κοινοποιούν τις παραπάνω διατάξεις, αλλιώς θα έχαναν τη θέση τους και θα βαρύνονταν με πρόστιμο 100 υπέρπυρα. Την ίδια υποχρέωση θα είχαν και οι εκπρόσωποι των χωριών.⁹

Όμως, παρά τη μέριμνα που επέδειξε ο Zuanne Mocenigo, το 1606 ο γενικός προνοητής Nicolò Sagredo αναφέρει ότι το διαμέρισμα του Χάνδακα ήταν γεμάτο με

⁹ Για όλα τα παραπάνω μέτρα που είχε λάβει ο Mocenigo, βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 19.

αμπέλια.¹⁰ Μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα και με τη μεσολάβηση της μεγάλης επιδημίας πανώλης, οι αρχές δε στράφηκαν εναντίον της καλλιέργειας του αμπελιού. Συγκεκριμένα, στην έκθεση που κατέθεσε στη βενετική Σύγκλητο στις 5 Ιουνίου 1598 ο γενικός προνοητής Nicolò Donado δεν προέκρινε τη λύση της εκρίζωσης των αμπελιών, αλλά την προσωρινή αναστολή της σχετικής απόφασης, υπό τις δεδομένες συνθήκες, εννοώντας τις συνέπειες του λοιμού. Παραδέχτηκε ότι συνεχώς καταστρατηγείται το διάταγμα του Giacomo Foscarini, όμως πρότεινε την επιβολή προστίμου σε όσους είχαν παραβεί την εντολή. Οι κάτοχοι παράνομων αμπελώνων θα έπρεπε να προσέλθουν στις τοπικές διοικήσεις, να δηλώσουν τις εκτάσεις που υπόκειντο στην απαγορευτική διάταξη και να καταβάλουν ένα υπέρπυρο για κάθε *opera* αμπελιού. Με τον τρόπο αυτό η αρχές θα γνώριζαν τις εκτάσεις που θα έπρεπε να ξεριζωθούν μελλοντικά, όταν η κατάσταση θα είχε βελτιωθεί. Ως μέτρο πίεσης των ιδιοκτητών αυτών των αμπελιών, σε περίπτωση που δεν προσερχόταν για να τα δηλώσουν, ο Donado πρότεινε τη δήμευσή των κτημάτων.¹¹

Γενικοί προνοητές Girolamo Capello και Girolamo Trevisan

Το 1610 ο προνοητής Girolamo Capello εξέφρασε την άποψη ότι η προσπάθεια που κατέβαλλε ο Grimani θυσιάστηκε στο βωμό των ιδιωτικών συμφερόντων.¹² Ο προνοητής έδωσε εντολή να εκριζωθούν οικειοθελώς και πάλι τα κλήματα που είχαν φυτευτεί την τελευταία διετία μέσα σε διάστημα ενός μήνα. Σε διαφορετική περίπτωση θα αναλάμβαναν δημόσιοι λειτουργοί που θα ενεργούσαν όπως και στις προηγούμενες απόπειρες εφαρμογής του μέτρου. Ο Capello ο οποίος είχε

¹⁰ *...è stato ripieno quel territorio tanto di vigne da particolari contra li ordeni ... et quel che è peggio che non si può sperar fertilità di stagione che sia di haver mai tanto formento che suplica al bisogno cosa d'havere sopra gran consideratione...: A.S.V., P.T.M., filza 772, αναφορά του γενικού προνοητή Nicolò Sagredo προς τον δόγη με ημερομηνία 21 Ιουνίου 1606.*

¹¹ Βλ. A.S.V., *Collegio V (Secreta), Relazioni*, b. 79, reg. 4, φ. 29v.

¹² *...tuttavia non è stato posto freno all' inobedienti, che hanno per loro oggetto l'utile proprio, et non l'universale sostantione et beneficio del Regno...: A.S.V., P.T.M., filza 775, αναφορά του γενικού προνοητή Girolamo Capello προς τον δόγη με ημερομηνία 5 Απριλίου 1610.*

διαπιστώσει στο διαμέρισμα των Χανίων εκτεταμένη ελαιοκαλλιέργεια σε βάρος της σιτοπαραγωγής είχε συμπεριλάβει στη διαδικασία εκρίζωσης και τις ελιές.¹³

Ο λιμός που εκδηλώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1620 κινητοποίησε τις αρχές. Στις 2 Αυγούστου 1623 ο γενικός προνοητής Girolamo Trevisan είχε ενημερώσει τις αρχές ότι είχαν αυξηθεί τα κρούσματα θανάτου από πείνα. Με την αφορμή αυτή η βενετική Σύγκλητος κίνησε για άλλη μια φορά τη διαδικασία εκρίζωσης των αμπελιών. Στο νησί υπήρχαν εδάφη κατάλληλα για σπορά, αρκούσε μόνο να ελευθερωθούν από άλλες καλλιέργειες. Η διαδικασία έπρεπε να προχωρήσει σε συνεργασία του προνοητή με το δούκα και τον καπετάνο, σύμφωνα με τις διατάξεις που ήδη υπήρχαν. Ο Trevisan προσπάθησε παράλληλα με την εφαρμογή του μέτρου για τα αμπέλια να περιορίσει και την καλλιέργεια βαμβακιού, η οποία είχε αυξηθεί σε κτήματα κατάλληλα για σπορά.¹⁴

Ο Trevisan προχώρησε στην απαγόρευση της φύτευσης νέων αμπελιών και το 1625 διατάχθηκε να προχωρήσει στην εκρίζωση όλων εκείνων των αμπελώνων που είχαν φυτευτεί στην τελευταία εξαετία. Η Σύγκλητος, μέσω του γενικού προνοητή, αποφάσισε να απαγορεύσει την αναμπέλωση σε κτήματα που απαγορευόταν η αμπελοκαλλιέργεια. Το σκεπτικό της απόφασης στηριζόταν στο ότι μετά από 25 χρόνια τα κλήματα θα είχαν ήδη παλιώσει και θα είχαν χάσει την αποδοτικότητά τους και άρα οι αγρότες σταδιακά θα εγκατέλειπαν την καλλιέργεια αμπελιών και θα απέδιδαν τη γη στη σιτοκαλλιέργεια. Με τον τρόπο αυτό το δημόσιο ταμείο δε θα επιβαρυνόταν με τα έξοδα μιας νέας εκρίζωσης.¹⁵

Οι προσπάθειες για την εξασφάλιση σιτάρκειας στην Κρήτη συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, μέχρι τις παραμονές του πολέμου. Ο γενικός προνοητής Lorenzo Contarini στην έκθεσή του, που κατέθεσε στη βενετική Σύγκλητο το 1636, ανέφερε ότι τα παραγόμενα σιτηρά εξακολουθούσαν να μην καλύπτουν τις ανάγκες των κατοίκων.¹⁶ Στο διάταγμα της 7ης Αυγούστου 1637, που εξέδωσε η βενετική Σύγκλητος για τον

¹³ A.S.V., P.T.M., filza 775, αναφορά του γενικού προνοητή Girolamo Capello προς τον δόγη με ημερομηνία 5 Απριλίου 1610.

¹⁴ ...*che li terreni di quel Regno sono fertilissimi et renderiano le raccolte non meno abbondanti et moltificatem che in ogni altra parte della Grecia, quando fussero coltivati et seminati, restaria solamente che quelli che sono buoni et atti per le semene non fussero in altro occupati...*: A.S.V., Senato, Secreta, Deliberazioni, reg. 122, φφ. 332r-333r (23 Νοεμβρίου 1623).

¹⁵ A.S.V., Senato, Secreta, Deliberazioni, reg. 124, φ. 204v (12 Αυγούστου 1625).

¹⁶ Βλ. A.S.V., Collegio V (Secreta), Relazioni, b. 80, reg. 5, φ. 32r.

νεοεκλεγμένο γενικό προνοητή Giuseppe Civran και τους συνδίκους της Ανατολής Marco Contarini, Pietro Cornaro και Giovanni Capello, τονίζοταν για μια ακόμα φορά η μέριμνα που έπρεπε να δείξουν για την παραγωγή σιτηρών. Οι αξιωματούχοι της Κρήτης εντέλλονταν να μεριμνήσουν για την αποφυγή της μονοκαλλιέργειας του αμπελιού, που ήταν σε βάρος της σιτικής πολιτικής. Η σχετική εντολή εκδόθηκε για να μη μετατραπεί ξανά η Κρήτη σε ένα απέραντο αμπελώνα, όπως συνέβαινε την ίδια περίοδο στη Ζάκυνθο.¹⁷

¹⁷. Βλ. A.S.V., *Senato Mar*, reg. 95, φ. 168r-v (7 Αυγούστου 1637). Όπως αναφέρεται, στη Ζάκυνθο: *...hanno piantato terreni ad uso di uve passe et vini, privando l'isola dal beneficio della semina di biave, tanto necessaria....* Ο Προνοητής Κρήτης εντελλόταν *...vi metterete regola tale, che dicertirà ogni inconveniente e simili pregiudici....*

Επίλογος - Συμπεράσματα

Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η καλλιέργεια του αμπελιού περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό μετά την πρώτη έκδοση σχετικών διαταγμάτων από τον γενικό προνοητή Giacomo Foscarini στα μέσα της δεκαετίας του 1570. Όμως, αρκετοί εκπρόσωποι της Γαληνοτάτης στις αναφορές και τις εκθέσεις που υπέβαλαν στη βενετική Σύγκλητο μετά την ολοκλήρωση της θητείας τους στην Κρήτη επεσήμαναν με σαφήνεια ότι το μέτρο περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας δεν εφαρμοζόταν, με συνέπεια τη διαρκή έλλειψη σιτηρών στο νησί.¹ Αν κάποιος από τους αξιωματούχους αυτούς είχαν καταφέρει μετά το πέρας της θητείας τους να εξασφαλίσουν ικανοποιητικές ποσότητες σιτηρών στις δημόσιες σιταποθήκες, από αγορά και όχι από την εντόπια παραγωγή, το δηλώνουν με υπερηφάνεια στις εκθέσεις τους, καταδεικνύοντας το βαθμό δυσκολίας που είχε το συγκεκριμένο εγχείρημα.²

Από τη στιγμή που η Γαληνοτάτη στράφηκε στην οριοθέτηση της αμπελουργίας για την εξεύρεση λύσης στο πρόβλημα της σιτάρκειας, μέχρι τις παραμονές του κρητικού πολέμου είχε επιχειρήσει να υλοποιήσει τη συγκεκριμένη πολιτική απόφαση πέντε φορές και απέτυχε σε όλες. Για τη Βενετία κάθε επιχείρηση εκρίζωσης αμπελιών στην Κρήτη είχε υπαγορευτεί από τις εκάστοτε συνθήκες. Μετά τη λήξη του τέταρτου βενετοτουρκικού πολέμου, όταν η απώλεια της Κύπρου ήταν ακόμα νωπή, η εξασφάλιση σιτηρών στηρίχθηκε στη μετατροπή των ήδη καλλιεργημένων εδαφών σε σιτοπαραγωγές μονάδες. Η οχύρωση του Βασιλείου με

¹ Από την εποχή αμέσως μετά την εκτεταμένη επιχείρηση περιορισμού της αμπελουργίας στην Κρήτη από το γενικό προνοητή Alvise Grimani, το 1583-1584, σώζονται αρκετές εκθέσεις γενικών προνοητών, δουκών, ρεκτόρων και γενικών καπετάνων, μέρος των οποίων έχει δημοσιευτεί, και καλύπτουν το διάστημα 1589-1639. Σε όλες γίνεται λόγος για τη μειωμένη παραγωγή σιτηρών και στις περισσότερες ως αιτία προβάλλεται η εκτεταμένη αμπελοκαλλιέργεια. Βλ. ενδεικτικά τις δημοσιευμένες εκθέσεις, Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία 1*, σσ. 184-186· ο ίδιος, *Μνημεία 4*, σ. 158-159· ο ίδιος, «Ιωάννης Σαγκρέντο», 530· ο ίδιος, «Η έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Isero Civan του 1639», *Κρητικά Χρονικά* 21 (1969), 412-413· Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τα Χανιά στα τέλη του ΙΣΤ΄ αιώνα. Η έκθεση του Προβλεπτή B. Dolfin (1598)» *Δωδώνη* 2 (1973) [στο εξής Πλουμίδης, «B. Dolfin»], 83. Βλ. και Green, *Κρήτη ένας κοινός κόσμος*, σσ. 126-129.

² Βλ. Σπανάκης, «Ιωάννης Σαγκρέντο», 530-531 και Πλουμίδης, «B. Dolfin», 83.

αμυντικές υποδομές αλλά και με την απαραίτητη εξασφάλιση ειδών πρώτης ανάγκης αποτελούσε μέγιστη προτεραιότητα. Της προσπάθειας του Grimani και των συνδίκων εξεταστών της Ανατολής είχε προηγηθεί το 1580-1582 επιδημία λοιμού στα Χανιά με θύματα κυρίως από το ασθενέστερο οικονομικά στρώμα.³ Την πρώτη δεκαετία του 17ου αιώνα, μετά τη μείωση του πληθυσμού από την πανώλη των ετών 1592-1594, το ανθρώπινο δυναμικό είχε αρχίσει να αυξάνεται παράλληλα με τις ανάγκες του. Την ίδια περίοδο η Βενετία, λόγω του «interdetto», είχε ανοιχτό πολεμικό μέτωπο στην Ιταλία⁴ και επομένως ο γενικός προνοητής Girolamo Capello έπρεπε να μεριμνήσει για τον περιορισμό των εξόδων εισαγωγής ειδών πρώτης ανάγκης. Τέλος, στις αρχές της δεκαετίας του 1620 ο γενικός προνοητής Girolamo Trevisan βρέθηκε αντιμέτωπος με το λιμό⁵ και έπρεπε να λάβει μέτρα για την επιβίωση του πληθυσμού, με συνέπεια να προχωρήσει για τελευταία φορά στην εκρίζωση αμπελιών.

Λαμβάνοντας ως βάση την προσπάθεια περιορισμού της αμπελοργιάς που οργανώθηκε επί των ημερών του γενικού προνοητή Alvise Grimani, στο πρότυπο της οποίας στηρίχθηκαν και οι επόμενες, γίνεται αντιληπτή η βούληση της κεντρικής εξουσίας να υλοποιήσει ένα πλήρες πρόγραμμα που θα καθιστούσε την Κρήτη σε μεγάλο βαθμό αυτάρκη σε σιτηρά.

Για να αποφευχθούν οι έντονες αντιδράσεις, οι γενικοί προνοητές προσπάθησαν να εφαρμόσουν τις εντολές που είχαν λάβει σε εποχή που τα αμπέλια δεν είχαν αρχίσει να δίνουν τους νέους καρπούς. Η οργάνωση και η εποπτεία κάθε επιχείρησης ανήκε αποκλειστικά στον ανώτερο βενετό αξιωματούχο στο νησί, τον εκάστοτε γενικό προνοητή. Η αξιοποίηση της εργασίας που είχε γίνει από

³ Βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, «Δανιήλ Φουρλάνος (1550 ci.-1592). Ένας λησμονημένος λόγιος του Ρέθυμνου», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς κρητολογικού συνεδρίου* (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), τ. Β (*Βυζαντινοί και μέσοι χρόνοι*), Αθήνα 1974, 189, 201-202· Κ. Π. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου 14ος-19ος αιώνας*, Ηράκλειο 1995, σσ. 348-355.

⁴ Συνοπτικά για το *interdetto* και τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά Διονυσία Γ. Γιαλαμά, «Εκκλησιαστικές και κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις στο Ρέθυμνο στα τελευταία χρόνια του ΙΣΤ' αιώνα», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Χανιά 1991, σ. 108· Κ. Λαμπρινός, «Καθολικοί και ορθόδοξοι στο Ρέθυμνο στα χρόνια της αρχιερατείας του επισκόπου Giulio Carrara (1582-1589)», *Θησαυρίσματα* 25 (1995), κυρίως 259-265· Κακλαμάνης, «*Historia Candiana*», σσ. 152-153 και Lame, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, σσ. 553-557.

⁵ A.S.V., P.T.M., filza 783, αναφορά του γενικού προνοητή Marc'Antonio Venier προς τον δόγη με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1621.

προγενέστερους αξιωματούχους δημιουργούσε τη βάση πάνω στην οποία θα στηρίζονταν οι απεσταλμένοι σε κάθε διαμέρισμα κατά την αυτοψία που ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν σε κάθε χωριό. Οι υπεύθυνοι για την υλοποίηση του εγχειρήματος ενημέρωναν σε τακτά διαστήματα τον προϊστάμενό τους, από τον οποίο ζητούσαν διευκρινήσεις, ανάλογα με την κατάσταση.

Ως προς την τήρηση των εντολών για την εκρίζωση των αμπελιών παρατηρείται ότι οι εντεταλμένοι αξιωματούχοι, αλλά και οι γενικοί προνοητές, επέδειξαν ελαστικότητα κατά την εφαρμογή τους. Οι απεσταλμένοι του γενικού προνοητή Alvise Grimani στα διαμερίσματα, με βάση το παράδειγμα του υπεύθυνου για τα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας, που διαθέτουμε αναλυτικά στοιχεία, ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις του έργου που τους ανατέθηκε. Ο Vettor Garzoni, στην αυτοψία που διενήργησε ανακάλυψε αμπέλια ίσης έκτασης με αυτά που είχαν χαρακτηρίσει ξεριζωτέα οι σύνδικοι-εξεταστές Garzoni και Gritti. Οι «εκτελεστές» έδειξαν ευαισθησία, αιτούμενοι να μην ξεριζωθούν τα μικρά αμπέλια των φτωχών καλλιεργητών, στηριζόμενοι στην πολιτική προσέγγισης του ντόπιου στοιχείου. Παρόλα αυτά δεν κατόρθωσαν να καθησυχάσουν τους αγρότες.

Με βάση τα στοιχεία των δικογραφιών και τις πληροφορίες των υπεύθυνων για την εκρίζωση σε κάθε διαμέρισμα, φαίνεται ότι οι χωρικοί διέθεταν αμπέλια περιορισμένης έκτασης, ενώ οι συγκριτικά μεμονωμένες περιπτώσεις όσων κατείχαν μεγάλους αμπελώνες εντοπίζονται κυρίως στην ύπαιθρο του Χάνδακα, όπου υπάρχουν πεδινές και εύφορες εκτάσεις. Αριθμητικά και αναλογικά με την έκταση της διοικητικής περιφέρειας, στα Χανιά η παραβατικότητα ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη από το σύνολο του υπόλοιπου νησιού. Απεναντίας, περισσότερο πειθαρχημένος στις εντολές εμφανίζεται ο κόσμος της Σητείας και του Ρεθύμνου.

Αναφορικά με την άρνηση υλοποίησης των εντολών, οικειοθελώς ή με την παρουσία των κλιμακίων για την εκρίζωση, παρατηρείται κλιμάκωση στην αντίδραση των αγροτών που κυμαίνεται από την άρνηση της εφαρμογής του νόμου έως την απειλή για επανάσταση. Αξίζει να αναφερθεί ότι περισσότερο οργισμένοι παρουσιάζονται οι Χανιώτες και λιγότερο οι κάτοικοι στην ανατολική πλευρά του νησιού. Πρόκειται για τις δύο περιοχές του νησιού που όντας απομακρυσμένες από το κέντρο, αισθάνονταν στον ίδιο βαθμό την απουσία του, αλλά επέλεξαν διαφορετικές μορφές αντιμετώπισης

των προβλημάτων τους. Οι μεν αμφισβητώντας κάθε μορφή παρεμβολής και οι δε καταδεικνύοντας νομιμοφροσύνη για να μην προκαλέσουν μεγαλύτερη παρέμβαση.

Τα αποτελέσματα κάθε προσπάθειας περιορισμού της εκτεταμένης αμπελοκαλλιέργειας δεν ήταν ενθαρρυντικά. Οι αξιωματούχοι που είχε ορίσει ο Grimani για κάθε διαμέρισμα παραδέχονταν ότι μεγάλο ποσοστό των εκριζωμένων εκτάσεων ήταν ακατάλληλα για σπορά ενώ παράλληλα υποδείκνυαν καταλληλότερα εδάφη όπου θα έπρεπε να σπαρθούν σιτηρά. Ίσως πρόσκαιρα οι προνοητές ένιωθαν ότι είχαν πετύχει στην αποστολή τους και εξέφραζαν την ικανοποίησή τους, όμως στην πράξη οι ενέργειές τους ήταν χωρίς αποτέλεσμα.

Η αποτυχία έγκειται στη συνεχή έλλειψη σιτηρών και κυρίως στο ότι οι κάτοικοι της Κρήτης, όλων των κοινωνικών ομάδων, αισθάνθηκαν ότι αγνοούνταν από τη μητρόπολη και αντέδρασαν στην προσπάθεια εκρίζωσης των αμπελιών τους. Σε επίπεδο πρεσβειών, διαμαρτυριών σε τοπικούς αξιωματούχους, ύβρεων και απειλών, γαιοκτήμονες και μικροκαλλιεργητές ενώθηκαν για να προασπίσουν τα συμφέροντά τους. Οι φτωχοί καλλιεργητές, όταν καταφέρονταν εναντίον της βενετικής αρχής, ακύρωναν μία από τις σημαντικότερες επιδιώξεις της μητρόπολης: τη συνεργασία του πολυπληθούς ντόπιου στοιχείου σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης. Οι ίδιοι, αποποιούμενοι την ευθύνη της καλλιέργειας αμπελιών, τόνιζαν σε αρκετές από τις απολογίες τους ότι η επιλογή της καλλιέργειας είχε γίνει από τον ιδιοκτήτη του κτήματος, και συνεπώς η Βενετία έπρεπε να αντιπαρατεθεί με την τοπική ελίτ των γαιοκτημόνων, η οποία αποτελούσε πηγή οικονομικής ενίσχυσης της μητρόπολης σε έκτακτες περιπτώσεις.⁶ Οι μεγαλοϊδιοκτήτες γης, από την πλευρά τους, εκμεταλλευόμενοι την πρόθεση της Βενετίας για αναβάθμιση της θέσης των αγροτών, προσπάθησαν να πείσουν τις αρχές είτε για να τους επιτραπεί η φύτευση αμπελιών είτε για να μην ξεριζωθούν οι αμπελώνες τους.

Στις πρεσβείες των ευγενών-φεουδαρχών που στάλθηκαν στη μητρόπολη πάντα περιέχεται κάποιο αίτημα σχετικό με την παραγωγή ή την εμπορία του κρασιού, απέναντι στο οποίο η Βενετία φαίνεται ολοένα και περισσότερο υποχωρητική. Για παράδειγμα, στην πρεσβεία που είχαν αποστείλει το 1637 οι ευγενείς της Κρήτης ζητούσαν από τη μητρόπολη την κατάργηση συγκεκριμένων φόρων, ώστε να προσελκύνονται τα ξένα εμπορικά πλοία, τα οποία λόγω της αυξημένης δασμολόγησης

⁶ Παπαδία, *Αστικές κοινότητες*, σσ. 99-100.

του κρασιού απέφευγαν να προσεγγίσουν στο λιμάνι του Χάνδακα. Παρόλο που τον προηγούμενο χρόνο ο γενικός προνοητής ανέφερε ότι τα παραγόμενα σιτηρά συνέχιζαν να μην καλύπτουν τις ανάγκες του νησιού,⁷ η Βενετία μείωσε στο ½ το φόρο της *nuona imposta del vino* (νέο τέλος στο κρασί), προκειμένου να ικανοποιήσει το σχετικό αίτημα.⁸ Στις παραμονές επομένως του πολέμου, η παραγωγή κρασιού εξακολουθούσε να είναι μεγάλη και μία ενδεχόμενη άρνηση της Βενετίας να ανταποκριθεί στο αίτημα θα οδηγούσε πολλούς σε οικονομική καταστροφή.

Ουσιαστικά οι προσπάθειες για τον περιορισμό της αμπελουργίας προσέκρουσαν στα οικονομικά οφέλη που εξασφάλιζε η συγκεκριμένη καλλιέργεια στους ιδιοκτήτες και τους καλλιεργητές των αμπελιών. Η δικαιολογία που προβλήθηκε ήταν ότι η γη δεν ήταν κατάλληλη για να αποδοθεί για σπορά, συνεπώς δεν είχε την απαραίτητη απόδοση ώστε να ικανοποιηθεί ο ιδιοκτήτης, ο καλλιεργητής και να αποδοθεί το ¼ στο δημόσιο σε συμφέρουσα τιμή. Αντίθετα το αμπέλι εξασφάλιζε πολλαπλάσιο και περιζήτητο προϊόν, από τα κέρδη του οποίου μπορούσαν να αποκτηθούν σιτηρά σε χαμηλές τιμές, μετά από εισαγωγή. Μέσω των εμπορικών συμφωνιών, αλλά και παράνομα (*contrabando*), οι θαλάσσιες επαφές μεταξύ Βενετίας και Πύλης πύκνωναν και το σιτάρι έφτανε στην Κρήτη καλύπτοντας τις ανάγκες του νησιού σε προσιτές τιμές. Σε συνδυασμό με την ανέγερση νέων οχυρωματικών έργων, δημιουργήθηκε η βεβαιότητα στους ιδιοκτήτες γαιών ότι η Κρήτη θα παρέμενε υπό βενετική κυριαρχία, με συνέπεια την επιμονή τους να παραχωρούν κτήματα με σκοπό την καλλιέργεια αμπελιών.⁹

Η Βενετία από την πλευρά της φαίνεται ότι δεν έδειξε αποφασιστικότητα ενώ παράλληλα παρατηρείται μία αντιφατικότητα στη στάση της. Ο επαναπροσδιορισμός της θέσης της, ως προς την εφαρμογή των διατάξεων, γινόταν μόνο όταν εκ των πραγμάτων ετίθετο το ζήτημα της συντήρησης των κατοίκων, ιδιαίτερα των οικονομικά ασθενέστερων. Μετά την παρέλευση του κινδύνου όμως φαίνεται ότι δεν έδειχνε το ίδιο ενδιαφέρον. Δεν ήταν εύκολο να αγνοηθεί από τη μητρόπολη ότι τα έσοδα του

⁷ Πρβλ. A.S.V., *Collegio V (Secreta), Relazioni*, b. 80, reg. 5, φ. 32r.

⁸ Βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, *Πρεσβείες Κρητών προς τη Βενετία (1604-1640)*, Ιωάννινα 1988, σσ. 80-81 και 101 και Μπαρούτσος, *Το φορολογικό σύστημα*, σ. 177. Ο δασμός μειώθηκε κατά το ½ και επιπλέον είχε επιτραπεί σε κάθε καράβι για κάθε 100 botte να φορτώνεται αδασολόγητη 1 botta.

⁹ Βλ. Κακλαμάνης, «*Historia Candiana*», σ. 139.

δημόσιου ταμείου από τη διακίνηση του κρασιού στήριζαν την τοπική οικονομία, μέσα από μία σειρά άμεσων και έμμεσων φόρων που είχαν επιβληθεί στο εξαγωγίμο κρασί¹⁰ και ότι η απώλεια των εισοδημάτων των ευγενών της στερούσε την οικονομική συνδρομή τους σε περιπτώσεις κρίσης.

Οι προσπάθειες περιορισμού της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη της ύστερης βενετοκρατίας θα μπορούσαν να είχαν μεγαλύτερη επιτυχία αν η Βενετία υποστήριζε με σταθερότητα τις σχετικές αποφάσεις και αν είχε οριστικά αποφασίσει να προχωρήσει σε καινοτόμες λύσεις, προσαρμοσμένες στις κατά καιρούς συνθήκες. Η υπαναχώρηση της Γαληνοτάτης στα αιτήματα των οικονομικών ελίτ της Κρήτης ουσιαστικά νομιμοποιούσε τη στάση τους και μείωνε την ισχύ των επιλογών της. Η οικονομική ζημία των εμπλεκόμενων στην αμπελουργία θα ήταν ίσως ο μόνος λόγος για τον οποίο θα αποφασιζόταν (όχι εκ των άνω αλλά από τα κάτω) η εγκατάλειψη ή ο περιορισμός των αμπελόφυτων εκτάσεων. Ο ρομαντισμός των επιχειρημάτων που προβλήθηκαν σχετικά με την άμυνα της Κρήτης και της εξασφάλισης της σίτισης των οικονομικά ασθενέστερων δεν αρκούσαν τελικά για να πείσουν όσους είχαν υπολογίσιμες απολαβές από την αμπελοκαλλιέργεια και την εμπορευματοποίηση του κρασιού.

Όταν ο Giacomo Foscarini εξέδωσε το πρώτο διάταγμα περιστολής της αμπελοκαλλιέργειας, είχε επιχειρήσει να εξασφαλίσει την κατανόηση ενός φοβισμένου πληθυσμού, και εν πολλοίς το είχε επιτύχει. Μετά όμως από την απώλεια της Κύπρου η Κρήτη είχε μετατραπεί σε στρατιωτική και εμπορική βάση της Γαληνοτάτης στην ανατολική Μεσόγειο, μεταδίδοντας αισιοδοξία στους κατοίκους του νησιού ότι ο κίνδυνος είχε απομακρυνθεί. Η επανάληψη των επιχειρημάτων για την εξασφάλιση σιτάρκειας δεν είχαν πλέον τον ίδιο αντίκτυπο. Η επαναδιατύπωση των ίδιων θέσεων δηλώνει ξεκάθαρα την χωρίς αμφισβήτηση προσήλωση της βενετικής διοίκησης στις απόψεις ενός σημαντικού αξιωματούχου, που είχε εργαστεί όμως υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Το γεγονός ότι παράλληλα αγνοήθηκαν οι εισηγήσεις των ειδικά απεσταλμένων στην ύπαιθρο για να εφαρμόσουν τις διατάξεις περί εκρίζωσης των αμπελιών, για εκμετάλλευση των χέρσων εδαφών, λόγω ακαταλληλότητας των

¹⁰ Βλ. Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Isepo Civran του 1639», *Κρητικά Χρονικά* 21 (1969), σ. 423. Για τη φορολογία του κρασιού, βλ. Μπαρούτσος, *Το φορολογικό σύστημα*, σσ. 160-162, 170-177, 196-197.

αποδεδειγμένων από τα αμπέλια κτημάτων, αποδεικνύει την αδυναμία της Βενετίας να αντιληφθεί τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί, να αναθεωρήσει τη στρατηγική της και να αποφασίσει να κινηθεί αταλάντευτα προς την επίτευξη του στόχου της: στην παγίωση της αμπελουργίας και στην προώθηση συγκεκριμένων καλλιεργειών.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ο περιορισμός της αμπελοκαλλιέργειας επιχειρήθηκε σε περιόδους κρίσης, ενώ η Βενετία έδειχνε μεγαλύτερη ανοχή στην παράβαση των σχετικών διαταγμάτων όταν ξεπερνούταν το πρόβλημα.¹¹ Παρά τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν η αμπελοκαλλιέργεια φαίνεται ότι δεν υποχώρησε, τουλάχιστον στις προτιμήσεις των καλλιεργητών. Στις δύο τελευταίες προσπάθειες οι προνοητές συμπεριέλαβαν στις ξεριζωτέες εκτάσεις και κτήματα που καλλιεργούνταν ελιές ή λινάρι. Ο αυξημένος κρατικός έλεγχος για τα σιτηρά περιόριζε τις οικονομικές απολαβές των αγροτών από τη συγκεκριμένη καλλιέργεια. Η επέκταση του μέτρου της εκρίζωσης των ελαιόδέντρων και του περιορισμού της καλλιέργειας λιναριού υποδηλώνει ότι ενδεχομένως περιορίστηκε -σε μικρή πάντως έκταση- η αμπελουργία, όμως στα εδάφη που ελευθερώθηκαν δεν καλλιεργήθηκαν σιτηρά, όπως επεδίωκε η μητρόπολη. Οι κάτοικοι εξακολούθησαν να επιλέγουν άλλες περισσότερο επικερδείς καλλιέργειες, εκμεταλλεόμενοι την υποχωρητικότητα της Βενετίας, η οποία με τη στάση της έδειχνε ότι δεν είχε τελικά πειστεί για την ορθότητα του εγχειρήματος.

¹¹ Επαληθεύοντας τη βενετική παροιμία «*doppo il pericolo si dimenticano i santi*» (μετά την απομάκρυνση του κινδύνου, ξεχνάει κανείς τις επικλήσεις προς τους αγίους).

Παράρτημα

Παράρτημα Πινάκων

Στο Παράρτημα Πινάκων περιλαμβάνονται τα στοιχεία που παρέχονται από τις δικογραφίες (processi) που συντάζαν οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής Zuanne Gritti και Giulio Garzoni κατά το διάστημα της περιοδείας τους στην κρητική ύπαιθρο (1581-1583). Συγκεκριμένα το αρχαιακό υλικό προέρχεται από: A.S.V., *P.T.M.*, filza 749: οι δικογραφίες των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας έχουν συναφθεί στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583· οι δικογραφίες του Ρεθύμνου έχουν συναφθεί στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.). Οι δικογραφίες του διαμερίσματος Ρεθύμνου απόκεινται επίσης στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας στη σειρά *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, bb. 496 και 497: οι υποθέσεις έχουν συνεχόμενο αύξοντα αριθμό στις δύο θήκες και 15 αφορούν την εκρίζωση αμπελιών (οι υπ' αρ. 21, 22, 23, 26, 28, 31, 35, 38, 41, 48, 72, 73, 81, 82, 84, [85]). Οι υπ' αριθ. 26 και 84 δεν σώζονται στα αντίγραφα που είχε κάνει ο γενικός προνοητής Alvise Grimani. Οι δικογραφίες του διαμερίσματος Χανίων σε σύνοψη (raspe) απόκεινται στο A.S.V., *Sindici Inquisitori in Terra Ferma e Levante*, b. 67, reg. 4. Στην περίπτωση του Ρεθύμνου, που το πηγαϊκό υλικό σώζεται σε δύο διαφορετικές αρχαιακές σειρές, παρατηρούνται διαφοροποιήσεις (λόγω λάθους στην αντιγραφή;) αλλά και συμπληρώσεις.

Λόγω της πληθώρας των ονομάτων και των τοπωνυμίων κρίθηκε σκόπιμο στους Πίνακες 1α-γ να καταχωριστούν κατά διαμερίσματα τα ονόματα όσων κλήθηκαν σε απολογία από τους συνδίκους και εξεταστές, το όνομα του χωριού, το τοπωνύμιο καθώς και η έκταση των αμπελιών για τα οποία προσήλθαν να απολογηθούν. Σε μία τελευταία στήλη καταγράφεται το αν κρίθηκαν αθώοι και απαλλάχθηκαν από την εκρίζωση, καθώς και το αν η υπόθεσή τους παρέμενε εκκρεμής γιατί είχε παραπεμφθεί για επίλυση από τον ρέκτορα του διαμερίσματος (όταν πρόκειται για κληρονομικούς λόγους).

Τα ονόματα των χωριών έχουν ταυτιστεί (με ελάχιστες εξαιρέσεις, που σημειώνονται εντός παρενθέσεως) με βάση τα έργα: R. Pashley, *Travels in Crete*, τ. 2, Λονδίνο 1837 (ανατύπωση, Αθήνα 1989), σσ. 308-324· Στ. Γ. Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων (μητρών των οικισμών)*, ττ. Α-Β, Ηράκλειο 1991, 1993, Στ. Κακλαμάνης (έκδ.), *Francesco Barozzi. Descrizione dell'isola di Creta (Περιγραφή της Κρήτης) 1577/8*, Ηράκλειο 2004 και Χ. Γάσπαρης,

Catastici feudorum Crete. Catasticum Chanee, 1314-1396, Αθήνα 2008. Τα αταύτιστα χωριά πρέπει να ανήκουν στην ίδια καστελλανία με τα προηγούμενα και τα επόμενα χωριά, αφού οι σύνδικοι περιόδευαν και ολοκλήρωναν την εργασία τους για κάθε καστελλανία και μετά άρχιζαν τη σύνταξη των δικογραφιών στις επόμενες. Προτιμήθηκε η καταγραφή των στοιχείων στη μορφή που σώζονται στο πρωτότυπο. Τα ονόματα των καστελλανιών στα ελληνικά υποδηλώνουν ότι δεν υπάρχουν στο κείμενο, αλλά προστέθηκαν για την ταυτοποίηση των ονομάτων των χωριών.

Εντός αγκυλών [] έχει τοποθετηθεί η έκταση του αμπελώνα όταν αυτή δε δηλώνεται σαφώς, μπορεί όμως να εξαχθεί από το ποσό που καλείται να καταβάλει ο παραβάτης στο δημόσιο ταμείο του διαμερίσματος στο οποίο ανήκε. Στην περίπτωση των ονομάτων στις αγγύλες [] παρατίθεται ο σημερινός τύπος του ονόματος, που στα ιταλικά δίνεται παραφθαρμένος. Η συντομογραφία qd (quondam= ο ποτέ, ο μακαρίτης) δεν αναλύεται για οικονομία χώρου. Στη στήλη με την έκταση των ξεριζωτέων αμπελιών όταν στο πρωτότυπο υπάρχει μέτρηση σε *mesurade* παραμένει αυτή η μορφή. 1 *mesurada* αντιστοιχούσε στα διαμερίσματα Σητείας, Χάνδακα και Χανίων σε 5 *opere*, ενώ στο Ρέθυμνο σε 5,8 - 6 *opere*.

Στον Πίνακα 2 καταγράφεται ο συνολικός αριθμός των αμπελιών με συγκεκριμένη έκταση, ανά διαμέρισμα, προκειμένου να είναι ευκολότερη η εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων σχετικά με την παραβατικότητα (οι μεγάλες ξεριζωτέες εκτάσεις βρίσκονται στα διαμερίσματα των Χανίων αλλά και στα ανατολικά του νησιού, μακριά δηλαδή από την κεντρική διοίκηση) αλλά και την κατάτμηση της γης (σε ολόκληρη την Κρήτη κυριαρχεί η μικρή ιδιοκτησία αμπελιών, 1-10 εργατών).

Στον Πίνακα 3 παρατίθενται συγκεντρωμένα τα στοιχεία για τις εκτάσεις που εκριζώθηκαν στην επιχείρηση του γενικού προνοητή Alvise Grimani. Τα στοιχεία προέρχονται από την αναφορά του προνοητή προς τον δόγη με χρονολογία 1 Οκτωβρίου 1584 (βλ. A.S.V., P.T.M., filza 751) και τις συνημμένες σε αυτή επιμέρους αναφορές των «εκτελεστών» κάθε διαμερίσματος (βλ. Παράρτημα Εγγράφων, έγγρ. αρ. 12, 13, 14 και 16). Εκτός από την έκταση των αμπελιών που ξεριζώθηκαν, περιλαμβάνεται το κόστος, ανάλογα με το χρόνο που διήρκεσε η επιχείρηση σε κάθε διαμέρισμα, καθώς και οι εκτάσεις μικρών αμπελιών που δεν ξεριζώθηκαν, μετά από ειδική ρύθμιση. Οι εκτάσεις δίνονται σε *opere*, *mesurade* και *campi*. Για τα διαμερίσματα του Χάνδακα και της Σητείας, που υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία για

κάθε καστελλανία δίνεται η έκταση που είχαν επισημάνει οι σύνδικοι Gritti και Garzoni (πρώτος αριθμός) αλλά και η συνολική έκταση των αμπελιών που εντόπισε ο Vettor Garzoni, προϊστάμενος του δημόσιου ταμείου του Χάνδακα, κατά την περιοδεία του στα δύο διαμερίσματα (δεύτερος αριθμός).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Οι δικογραφίες που συνέταξαν οι Σύνδικοι της Ανατολής Zuanne Gritti και Giulio Garzoni (1581-1583)

α) Διαμέρισμα Χανίων

Καστελλανία	Χωριό	Τοπωνύμιο	κατηγορούμενος	Έκταση ξεριζωτέου αμπελιού σε <i>opere</i>	Απόφαση
Scelino	Vulithia (Βλιθιάς)		Giovanni Carcomata, qd Marculi	[3]	
Scelino	»		Gianni Parzali qd Manoli	-	Αθώος
Scelino	»		Antonio Muazzo de misser Piero	-	Αθώος
	-	Ci Malorassu	para Marino Volacha με το γιο του Κωνσταντίνο	3	
	-		para Georgila Volacha του παπά Μαρίνο	1 ½	
	-	Ci Panagias ti mira	Michali Sfinochali qd Costa	2	
Σελίνου	Spanaco	Prodromo	Marco Avonal de misser Francesco	4	Αθώος
Σελίνου	»	Sto Xeroca<m>pi	Giacomo Avonal	2	
Σελίνου	Candrei Vicemano	Babrichissera	Micali Caoba	1 ½	
Σελίνου	»	Babrichissera	Giorgi Plusso	1 ½	
Σελίνου	»	Campo	Manoli Plusso	3	
Σελίνου	Volagnides, Babacado, Cazzomato et Trigona	Sto Cubi, sopra il molin	Gianni Sidero qd Giorgi	3	
Σελίνου	Cazzomato	Sopra le case, nel luocho Sta Mussuriana	Antonio Babaca qd Stamati	1 ½	
Σελίνου	Volagnides, Babacado, Cazzomato et Trigona	Sta Pitasi, deto Catalima	Costantin Malorato	1 ½	
Σελίνου	»	Soghora	Nichiforo Sidero qd Gianni	3	
Σελίνου	»	Si Caropales	Giorgi Trigoni moti	3	
Σελίνου	»	Xerocambi	Zorzi Zancharelo	40	
Σελίνου	»	Volicaria sta Soghora	Alvise Zancharelo	2	
Σελίνου	»	sotto Babuchi	Vassili Babuca	2	
Σελίνου	»	Babucado, apresso casa sua	Francesco Babuca	2	
Σελίνου	»	Lacudes, sotto Santo Atanasio	Michali Trigoni	6	Αθώος
Σελίνου	»	Abelles	Giorgi Leonci	6	
Σελίνου	»	Canobi	Costa Condoleo con Renuzzo Trigoni	4	Αθώοι

Σελίνου	»	Cazarola	Papa Zanin Sculifti	4	
Σελίνου	»	apresso casa sua	Piero Plemeno	3	
Σελίνου	»	Sta Catalima<ta>	Marin Politi	3	
Σελίνου	»	Apresso la strada comune	Menego Politi	2	
Σελίνου	»	Vicino a casa sua	Alessi Flumo	3	
Σελίνου	Velamides	Manolea	Micheli Plemeni qd Gianni	4	
Σελίνου	Trigona	Sti Sochora	Zanin Marin qd Giorgi	3	
Σελίνου	-	Sto Lenico	Pietro Zancarol detto Marugli qd Menego	3	
Σελίνου	Trigona		Atanasi Pani		Αθώος
Σελίνου	-		Giorgi Pani		Αθώος
Σελίνου	Casali doi Copetù, Frori Cato, Xaligus	Sto Mussochaco	Gianni Michali qd Manoli	3	
Σελίνου	»	San Anitonicicho	Costa Floriti qd Francesco	3	
Σελίνου	»	Mussogiano	Costa Faropulo qd Manoli	3	
Σελίνου	»	Mussogiano	Gianni Cingaro	4	
Σελίνου	»	Steno	Michelin Condurogeni de Costantin	3	
Σελίνου	»	Sto Lacho	Costa Funistos qd Janni	4	
Σελίνου	»	Melisurgo	Siffi Fumisto qd Andrea	3	
Σελίνου	»	Sto Gorafiano	Manoli Carciofilo qd Alexi	5	
Σελίνου	»	Stu Cupe	Menego Camissa qd Nicola	8	
Σελίνου	»	Sto Mizo	Alessandro Camissa qd Labrinà	4	
Σελίνου	»	Varea	Michali Michalarà	4	
Σελίνου	»	Cacavela	Marin Floriotti motti	5	
Σελίνου	»	Sto Livadi	Manoli Floriotti	2	
Σελίνου	»	Sto Livadi	Stamati Floriotti, suo fratello	2	
Σελίνου	»	1,5 sto Livadi et 1,5 in un altro pezzo	Giorgi Floriti Mega con Gianni Floriti suo cosin	3	
Σελίνου	»	Si Chipus	Stamati Floriti detto Raguse con Gianni suo nepote	3	
Σελίνου	»	Merte o Floriotti Gianicopulo	Antonio Floriri qd ser Francesco	4	
Σελίνου	Traghinaco, Varsalicò, Spina, Anassarachi et Cuffaloro	Malaschiro cato	Giorgi Cicala motti	4	
Σελίνου	»	Malaschiro cato	Nicoletto Atiligo qd Costantin	4	
Σελίνου	»	Vulismeni	Gianni Cicala qd Todorin	3	
Σελίνου	»	Xecocali	Costantin Panni Araguseo de Giorgi	4	Αθώος

Σελίνου	»	Sto Cambo	Vassili Pani de Giorgi	4	
Σελίνου	»	Sto Cambo	Marin Verino qd papa Pantaleon	4	
Σελίνου	»	Capumo Cato	Antonio Ralli de Giorgi	½ mesurada	
Σελίνου	»	Sti Scalha	Manoli Chirianopulo qd Janni	4	
Σελίνου	»	Ci Cazuces	Andrea Verivo qd papa Pantaleon	3	
Σελίνου	»	Ston Ariga	Antonio Ralli qd Vassili	6	
Σελίνου	»	Stu Dessi	Giorgi Malocacho Cusi	3	
Σελίνου	»	Bufaloca	Manoli Patro qd Vassili	3	
Σελίνου	»	Sto Litti	Giorgi Maloraco motti	2	
Σελίνου	»	Sto Cambo	Michali Floriti qd Vassili	3	
Σελίνου	»	Sto Lago	Janni Renier qd Giorgi	3	
Σελίνου	»	Sto Funea	Vassili Tabano qd Tradi	4	
Σελίνου	»	Sto Cambo	Vassili Tabano qd Janni	3	
Σελίνου	»	Sro Riachi	Nicolo de Paris	2	
Σελίνου	»	Sidera	Piero Zancharello Cusupopulo	3	
Σελίνου	Cacodichi	Stin Abello e San Antonio Sfacò, 2 Ste Chrisidos	Francesco Palecapa natural del cavalier	22	Αθώος
Σελίνου	»	Sto Garfi	Gianni Todoracha qd Janni	1	
Σελίνου	»		Marin suo fratello (Thodoracha)	2	
Σελίνου	»	Apresso la Madonna	Giorgi Gorgorrafti qd Michali	3	
Σελίνου	»	Sto Lutrachi	Nicolò Salivaria qd Manoli	1	
Σελίνου	»	Maros	Giorgila Ravdhochanachi qd Todoro,	1	
Σελίνου	»	Maros	La moglie relicta de Manoli Stefana	1	
Κισάμου	Cavalori, Astrica	in monte	Leoni Gavala	12	
Κισάμου	»	In monte	Gianni Gavala suo filiolo	6	
Κισάμου	»		Costa Gavala	4	
Κισάμου	»		Nicolo Finocaliloza morto	3	
Κισάμου	»		Gianni Cavala Duchi	8	
Κισάμου	»	In campagna	Maria Cavalopula	5	
Κισάμου	»	In campagna	Larezi Gavalà il vechio	8	
Κισάμου	»		Lergi Striniliotti Zurato	4	
Κισάμου	»		Costa Gavala ditto Xilocubi qd Manoli	4	
Κισάμου	»		Pauolo Gavalà de Gianni detto Schivalitti	3	
Κισάμου	»	In campagna	Paulo Gavala detto Labe	4	
Κισάμου	»	In campagna	Nicolo Gavala qd Costantin	8	

Αποκόρωνα	Armenus		Giorgi Aideropulo	8	
Αποκόρωνα	»		Vassili Giracari	1	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Michali Giracari, suo fratello	1	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Michali Passaromiligo detto Alessopulo	8	
Αποκόρωνα	»		Giorgila Calergi	5	
Αποκόρωνα	Neo Corio e Machierus	10 casal Machierus	Papa Toma Servo	16	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Mussuro Masarachi	10	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Michali Cicalopulo	7	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Giorgi Monovasiotti	30	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Domenico Vicemano il Cavalier	30	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Andrea Barozzi	5	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Calogiero Gianni Cicalopulo	6	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Nicolò Gamadura	12	Αθώος
Αποκόρωνα	»		Cazzali Mussuro	3	Αθώος
Αποκόρωνα	»	3 Sta Mussuriana, σε κτήμα του misser Zacharia Melibeo	Pietro Musuro	6	
Canea	Surpò		Papa Manea Arcoleo	10	
Αποκόρωνα	Zizifea	Sto Massurianà και στο Malothà	Andrea Gavalla qd ser Giorgila	15	
Αποκόρωνα	»		Todoro Zancaropulo detto Truletti	5	
Αποκόρωνα	»		Leo Gavala Savachi	4	
Αποκόρωνα	»		Marino Gavalla qd Galeazzo	5	
Αποκόρωνα	»		Marin Gavalla qd Giorgila	5	
Αποκόρωνα	»		Todoro Gavala, suo fratello	5	
Αποκόρωνα	»		Nichetta Gavala, altro suo fratello	8	
Αποκόρωνα	»		Galeazzo Gavalla Capitano	6	
Αποκόρωνα	»		Galeazzo Gavalla Mariglie	10	
Αποκόρωνα	»		Manoli Gavalla Corpacilio	4	
Αποκόρωνα	»		Gianni Sarachinopulo qd Costa	15	
Αποκόρωνα	»		Nicola Gavalla levedi qd Giorgila	3	
Αποκόρωνα	»		Marin Gavalla Cunale	3	
Αποκόρωνα	»		Costantin Gavalla Surpachi	3	
Αποκόρωνα	»		Blasinò Gavalla de Labardo	2	
Αποκόρωνα	»		Marcho Gavalla Surapimacotta (sic)	3	
Αποκόρωνα	»		Pero Capadochi del Valente	2	

Αποκόρωνα	»		Gieromonacho de San Costantin	3	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Cariopuli castelli	3	
Αποκόρωνα	»		Michelin Gavalla qd Giorgila	5	
Αποκόρωνα	Alicampo		Manoli Code Cleronomo de Zuanne	5	
Αποκόρωνα	»		Gianni Code Sculicadi	14	
Αποκόρωνα	»		Capadulli Code fù de Zanachi	5	
Αποκόρωνα	»		Calogiero Giorgila Code	4	
Αποκόρωνα	»		Nicoli Code Cima	-	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Code qd papa Manoli	3	
Αποκόρωνα	»		Costantin Carcadagna Codi detto Caloiero	8	
Αποκόρωνα	»		Costantin Code Chisigli Capitano	4	Αθώος
Αποκόρωνα	Pemogna		Manoli Code Zancaroli	3	
Αποκόρωνα	Nippo		Micheli Pelacapa	9	
Αποκόρωνα	»		Κληρονόμοι του Costantin Gavala detto Frule	4	
Αποκόρωνα	»		Lucca Gavalla	4	
Αποκόρωνα	»		Manola Gavalla	4	
Αποκόρωνα	»		Manola Gavala Brulle ή Frulle	4	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Cinare	6	
Αποκόρωνα	»		Giorgila Vlasto qd Giacomo	4	
Αποκόρωνα	»		Foro Giotti qd Zuane	3	
Αποκόρωνα	»		Iana Gavalla Anesachi	3	
Αποκόρωνα	»		Nicolò Arcoleo	4	
Αποκόρωνα	»		Giorgila Vlasto detto Cutrallo	3	
Αποκόρωνα	»		Nicolo Gavalla Lustono	6	
Αποκόρωνα	»		Galeazzo Marachi	3	
Αποκόρωνα	»		Dimitri Gavalla	3	
Αποκόρωνα	»		Gianni Saracin	2	
Αποκόρωνα	»		Luca Gavalla	1	
Αποκόρωνα	Μαχα Gabala		Papa Pero Aschelli gieromonacho	6	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Codi	6	
Αποκόρωνα	Brosnero		Michelin Scordili qd Manoli	4	
Αποκόρωνα	»		Gianni Scordili qd Pavolo	1	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Lubino qd Nicolò	4	
Αποκόρωνα	»		Michali Lubino qd Capadocha	-	
Αποκόρωνα	»		Manià Lubino qd Giorgi	-	

Αποκόρωνα	Flachi		Francesco Calergi qd misser Andrea	50	
Αποκόρωνα	»		Gianni Sacoraflo qd Dimitri	6	
Αποκόρωνα	»		Giorgila Papadopulo qd Gianni	6	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Calergi qd nisser Marini	6	
Αποκόρωνα	»	6 σε χωράφια του misser Andrulin Calergi	Michali Papadopulo	14	
Αποκόρωνα	»		Gianni Papadopulo del qd Giorgi	8	
Αποκόρωνα	Castello	Dramia	Leo Carofili	6	
	Sentecona Cornaro και Gradisso (αταύτιστα)		Anzolo Livachi dottor della Canea	30	
Piano della Canea		Vurchia	Nicolo Muazzo	-	
Κυδωνίας(;	Cicalaria		Michel Livachi	-	Αθώος
Piano della Canea		Methochio Fafali	Zacharia Zancharol cavalier, fu de magnifico misser Nicolo	-	
Κυδωνίας	Murnes		Patera Fotino, μονή Μιχαήλ Αρχαγγέλου Astratico	4	Δωρεά προς τη μονή
Chissamo	Scugoglies	Και στην τοποθεσία Aliviere	Zuane Alvise Zancharol fu del magnifico signor Zorzi	-	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Stavro	Pomponazzo, medico	40	
Αποκόρωνα	Cefala sto Caridi		Giacomo de Ranier	8	Αθώος
Αποκόρωνα	Lizardha		Blasio Thodoracha	4	
Αποκόρωνα	»		Costantin Arcoleo	3	
Bicornia	Caina		Francesco de Molin, fu de misser Antonio	-	
Piano della Canea	Galata		Marcantonio Viaro, fu del magnifico misser Francesco	-	Αθώος
Κυδωνίας	Chiarathea [Κερατιδέα]		Dimitri Vusio	1	
Κυδωνίας	»		Zorzi Zarzorno	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Manoli Athiligo	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Vassili Attiligo	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Nicola Pramafteti (sic)	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Gianni Scoluda	½mesurada	
Κυδωνίας	Angusta		Papa Leo Pesfelli	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Francesco Vuvo	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Frangia Attiligo	½mesurada	
Κυδωνίας	»		Gianni Stenno detto Sfendoni	¾ mesurada	

Κυδωνίας	Cuffò		Zorzi Vicemano fu del magnifico misser Nicolo	8 mesurade	
Κυδωνίας	»	Allichiana	Francesco Polani	100 mesurade	
Κυδωνίας	»	Presso casal	Zuanne Molin, fu del magnifico misser Zacharia	15 mesurade	Αθώος
Κυδωνίας	Vattolacho		Zacharia Cornaro	10 mesurade	
Κυδωνίας	Fornea	Κτήματα της επισκοπής Χανίων	Manoli Rosso de Candia, affitua del Reverendissimo Vescovo	In molta quantità	
Κυδωνίας	Modi		Sarra, relicta del magnifico Marcho Cornaro	In molta quantità	
	Cassimio (αταύτιστο)		Costa Camissia	12	
	»		Gianni Gadanoleo qd Stamati	4	
	»		Michali Gadanoleo qd Gianni	3	Αθώος
	»		Manoli Aschielli	5	Αθώος
Κισάμου	Gogna		Thodosio Cormizi capitan del casal	8	
Κισάμου	»		Leo Giorgiladopulo, suo nipote	10	
Κισάμου	»		Manoli Vlasto detto Copanello	5	
Κισάμου	»		Leo Luchachi	2	
Κισάμου	»		Leo Carmizi, filiolo del sudetto capitan Thodosio	2	
Αποκόρωνα	Caina catto		Zanin Pedocopulo ditto Spiricari	10	
Κυδωνίας			Amiradonna vedova	6	
Κυδωνίας	Città della Canea	Amudara, uno milio lontano dalla citta della Canea	Giorgi Paghi	6 mesurade	Αθώος
Κυδωνίας	»	Livadi, piano della Canea	Zorzi Vidali	8 mesurade	Αθώος
Κυδωνίας	»	Livani, piano della Canea	Marco Sifuneo, muraro	4 mesurade	
Κυδωνίας	»	Livadi, piano della Canea	mastro Mano Caduri	5 mesurade	Αθώος
Κυδωνίας	»	Santi Apostoli	medico Menego Ferarese	8 mesurade	Επίλυση από το Ρέκτορα
Κυδωνίας	»	Santi Apostoli	Κληρονόμοι qd Giorgi Grimani	10 mesurade	Επίλυση από το Ρέκτορα
Κυδωνίας	»	Fossignaco	Antonio Paga fu de misser Zuanne		Αθώος
Κυδωνίας	»	San Giovanni del Valente	Κληρονόμοι του misser Emanuelle Mormori		
Αποκόρωνα	Scurzà		Costantin Caliva, scrivano del magnifico misser Nicolo Zancarol	5	
Αποκόρωνα	»		Nichetta Gavalla	8	
Αποκόρωνα	»		Capadoca Sideropulo	5	

Αποκόρωνα	»		Varda Lubino	2	
Κυδωνιάς	Psires et Codomaria		Gianni Semala	4	
Κυδωνιάς	»		Stamati Labardo	7	
Κυδωνιάς	»		Nicolo Peri	4	
Κυδωνιάς	»		Vassili Omaloracho	3	
Κυδωνιάς	»		Marco Vlacho	7	
Κυδωνιάς	»	In doi pezzi	Giacomo Vicemano	6	
Κυδωνιάς	»		Manoli Sclavojanni detto Stivani	2	
Κυδωνιάς	Pirgo Filaxomeno		Michelin Calenicò	7 ½	
Κυδωνιάς	»		Leo Cusua	7 ½	
Κυδωνιάς	»		Gianni Rettimiotti	5	Αθώος
Κυδωνιάς	»		Nicolò de Paris	30	
Κυδωνιάς	»		Michali Orno	4	
Κυδωνιάς	Vatolaco et Sconiso		Manusso Carchia	8	
Κυδωνιάς	»		Renuncio	6	
Κυδωνιάς	»		Mathio figlio di Renuncio, et suoi figli	6	
Κυδωνιάς	»		Nicola LombardoProndichi	5	
Κυδωνιάς	»		Giorgi Lombardo	3	
Κυδωνιάς	»		Vassili Salivara	2 ½	
Κυδωνιάς	»		Nicola Camissia	6	
Κυδωνιάς	»		Michelin Camissia	10	
Κυδωνιάς	Cuffo		Giorgi Verivo	12	
Κυδωνιάς	Vatolaco et Sconiso		Nicolò da Nissi	2 ½	
Κυδωνιάς	»		Andrea Camissia motti	-	
Κυδωνιάς	»		Todorin Camissia	10	
Κυδωνιάς	»		Papa Costantin Amati	12	
Κυδωνιάς	»		Gianni Camissia	6	
Κυδωνιάς	»		Papa Leonin Camissia	5	
Κυδωνιάς	»		Gianni Camissia qd Michali	2	
Κυδωνιάς	»		Michelin Camissia, Manoli et Giorgila suoi filioli	10	
Κυδωνιάς	Psironero, Vlachior-nitissa et Pirgo Priconero		Lorenzo Pignotopulo	10	
Κυδωνιάς	»		Giorgi Labardo	10	
Κυδωνιάς	»		Gianni Pignatopulo	6	
Κυδωνιάς	»		Giorgi Scordili	6	

Κυδωνιάς	»		Michelin Lurica de Manusso	9	
Κυδωνιάς	»		Nicola Xillomathicà	4	
Κυδωνιάς	»		Michelin Carichia	10	
Κυδωνιάς	»		Michelin Lombardo	10	
Κυδωνιάς	»		Michelin Precosseridi	4	
Αποκόρωνα	Vaffeo		Michali Sguroianni	2	
Αποκόρωνα	»		Dimitri Scordili	3	
Αποκόρωνα	»		Costa Sideropulo	4	
Αποκόρωνα	»		Francesco Sgurojanni	4	
Αποκόρωνα	»		Manoli Sideropulo	1 ½	
Αποκόρωνα	»		Zorzi Sgurojanni	3	
Αποκόρωνα	»		Giorgila Sideropulo	1	
Αποκόρωνα	»		Michali Sideropulo	3	
Αποκόρωνα	»		Paulo Scordili	3	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Sideropulo detto Giacha	5	
Αποκόρωνα	»		Giorgi Sideropulo detto Armarò	½	
Αποκόρωνα	»		Gioegi Scordili de Mitrogiorgi	½	
Αποκόρωνα	»		Paulo Scordili Trulino con Giorgila Scordili Deochibani et Giorgi Scordili detto Dimitropulo	10	
Αποκόρωνα	»		Paulo Scordili predetto da se solo	4	
Αποκόρωνα	»		Costantin Sideropulo detto Tirogianachi	3	
Αποκόρωνα	»		Antonio Scordili motti	½	
Κυδωνιάς	Malame et Venerochori	Σε δύο τοποθεσίες	Matio Gribia qd Nicoletto motti	9	
Κυδωνιάς	»		Gianni Gribbia, suo fratello	2	
Κυδωνιάς	»		Giorgi Trito Paulopulo	7	
Κυδωνιάς	»	Σε 2 τοποθεσίες	Thodorin Lombardo	12	
Κυδωνιάς	»	Σε 2 τοποθεσίες	Antonio Pegnatopulo motti	13	
Κυδωνιάς	»		Piero Perin de Caroleo	4	
Κυδωνιάς	»		Giorgi Perin	3	
Κυδωνιάς	»		Leo Maloraco	6	
Κυδωνιάς	»		Michelin Lombardo	3	
Κυδωνιάς	»		Manusso Loricò	6	
Κυδωνιάς	Damuliana, Neocorio, Curiciulli, Damoro Siviroghori et		Nicola Manganari	10	

	Chiaratidea				
Κυδωνίας	»		Papa Michali Archoduchiefalo	6	
Κυδωνίας	»		Marcho Cavadato	4	
Κυδωνίας	»		Paulo Chinighopulo moti	2	
Κυδωνίας	»		Giorgi Cavedato	10	
Κυδωνίας	»		Costantin Maloracho	12	
Κυδωνίας	»		Erini Cavadatissa	2	
Κυδωνίας	»		Giorgi Acladi moti	2	
Κυδωνίας	»		Matia Geraca	4	
Κυδωνίας	Modi da Mole Sarachine		Thodorin Sorumi	8	
Κυδωνίας	»		Thodoro Bacia	5	
Κυδωνίας	»	Σε 2 τοποθεσίες	Nicola Paulopulo	5	
Κυδωνίας	»		Vassili Scordili	3	
Κυδωνίας	»		Papa Giorgi Sumato	2	
Κυδωνίας	»		Papa Manoli Caminato	2	
Κυδωνίας	»		Michelin Sumato	2 ½	
Κυδωνίας	»		Manoli Acladi moti	2	
Κυδωνίας	»		Antonio Alaxopulo qd Michali	4	
Κυδωνίας	»		Nicola Caminato	2	
Κυδωνίας	»		Manoli Simaroco	2	
Κυδωνίας	»		Antonio Caminaco	2	
Αποκόρωνα	Armirò		Marin Sanguinazzo de misser Zuanne	20	
Κυδωνίας	Azupana Plathanea	Σε 2 τοποθεσίες	Manoli Converso moti	8	
Κυδωνίας	»	Σε 2 τοποθεσίες	Giorgio Converso, suo fratello	12	
Κυδωνίας	»		Luca Capadoca	4	
Κυδωνίας	»		Manoli Capadoca	4	
Κυδωνίας	»		Piero Cipriotti	4	
Κυδωνίας	»		Giorgila Cominato	6	
Κυδωνίας	Vrissi Condoleo		Gianni Papadopulo	5	
Κυδωνίας	»		Gianni Galda	2	
Κυδωνίας	»		Giorgi Chiriocopulo	6	
Κυδωνίας	»		Giorgi Fludi	3	
Κυδωνίας	»		Papa Giorgi Salivara	7	
Κυδωνίας	»		Thonado Minotto	7	
Κυδωνίας	»		Costantin Sparomilengo	4	

Κυδωνίας	Vothona	Sti Scafira	Galeazzo D'Esca qd misser Fantin	24	
Κυδωνίας	»	Cabani	Nicola de Armario Meno	10	
Κυδωνίας	Calorma		Marcho Spatazi qd Fanurio	12	
Κυδωνίας	Votona		Leo, Thodorin, Michali et Stratiggi fratelli Megaloconomo	20 (από 5 έκαστος)	
Κυδωνίας	Cisternes	Aspruga et Sciepasti	Papa Michali Carthofilaca	21	
Κυδωνίας	»	San Antonio	Papa Giorgi, Carthofilaca, suo filiolo	10	
Κυδωνίας	»	Aspragna	Marcho Vuno, detto Caffa	10	
Αποκόρωνα	Stilo		Manoli Asprea Catharinachi	40	
Κυδωνίας	Anerocuro		Manoli Prilamopulo, Nicola, suo fratello, overo Sclavogianni	1 ½ mesurada	Αθώοι
Κυδωνίας	»		Planasi Sclavogiani qd Giorgi	1 mesurada	
Κυδωνίας	»		Gianni Clapazzarà qd Giacomello	½ mesurada	
Κυδωνίας	»		Leo Fanni de Costa	¾ mesurada	
Κυδωνίας	»		Marulla Sclavena relictà de Gianni	1 mesurada	
Κυδωνίας	»		Gianni Varri qd Michali	2 mesurade	Αθώος
Κυδωνίας	»		Nicola Cartofilaca	½ mesurada	
Κυδωνίας	»		Michelin Cartofilaca qd Manoli	¼ mesurada	
Κυδωνίας	»		Giorgi Sclavo qd Gianni	½ mesurada	
Κυδωνίας	»		Neofitto Gieromonacho de Santa Catherina	1 ½ mesurada	Αθώος
Κυδωνίας	»		Alassimo Plussiano de San Zorzi	1 mesurada	
Κυδωνίας	»		Nicola Clapazzara detto Arvaso	¼ mesurada	
Κυδωνίας	Gerani		Marco Muazzo	5	
Κυδωνίας	»		Michali Malafara	7	
Κυδωνίας	»		Marcho Buccli ή Bucchi	4	
Κυδωνίας	»		Soffia Cominata qd Giorgi	3	
Κυδωνίας	Agia		Manoli Litino nodaro	5	
Κυδωνίας	»		Giorgi Glida	1 mesurada	
Κυδωνίας	Santa Marina		Giorgi Carchia moti	12	Αθώος
Κυδωνίας	»		Stamati Gribia	10	Αθώος
Κυδωνίας	»		Manoli Morisu	10	Αθώος
Κυδωνίας	»		Michelin Litino	8	Αθώος για τις 4 opere
Κυδωνίας	»		Giorgi Morisso	4	

Κυδωνιάς	»		Dimitri Morisso, suo fratello	4	
Κισάμου	Castello	Sotto Gonale	Liberto Varri	9	Αθώος
Κισάμου	»	Luoco Oxignidhes	Giorgila Gorgorrafti capitano de privilegiati	15	
Κισάμου	»	Oxignidhes	Costantin Salivara	15	
Κισάμου	»	Monasterio San Nicolò	Calogero Varelli	10	Αθώος
Κισάμου	»	Arsichia	Costantin Camissia	5	
Κισάμου	»	Arsichia	Franseschena da Mulin	8	
Κισάμου	»	Glicorissi plasura	Zuanne Zancharol	10	
Κισάμου	»	Artichia	Papa Dimitri Calbo	6	
Κισάμου	»	Amuces	Antonio Mudazzo	5	
Κισάμου	»	Arsichia	Manoli Marulli	5	Αθώος
Κισάμου	»	San Nicolò stu Ligarà	Filippo Calbo	6	
Κισάμου	Panefimo		Luca et Zani Luzadi fratelli	6	
Κισάμου	Critares		Daniel Cattalacti	8	Αθώος
Κισάμου	-	Sti Greghera Capasado	Michelin Themegnotti	8	
Κισάμου	-	Sti Greghera Capasado	Manoli Themegnotti	10	
Κισάμου	-	Calami	Manoli Camissia	3	
Κισάμου	Prodromo		Papa Manoli Muriso	6	
Κισάμου	»		Michelin Assani Audemon<og>iani	12	
Κισάμου	Spilea	Servianà	Bernardin Castri, <i>πιέστηκε από τον φεουδάρχη Zuanne Rosso</i>	3	
Κισάμου	»	Serviana	Michali Salivara, <i>πιέστηκε από τον φεουδάρχη Zuanne Rosso</i>	7	
Κισάμου	»	Spilia	Todorin Negro	6	
Κισάμου	»	Spilia e un altro pocco lontano	Theofilo Vesti	20	
Κισάμου	»	Κοντά στα αμπέλια του Θεόφιλου	Mano Vesti	4	
Κισάμου	»	Luoco del Minotto	Costantin Verivo	5	
Κισάμου	»	Spilia	Nicolo Acladi	8	Αθώος
Κισάμου	Rocha et Cocianà	Δύο τεμάχια in luoco de Reita, apresso la villa	Costantin Chiopulo qd Manoli	9	
Κισάμου	»	apresso la villa	Michali Gorafa	5	
Κισάμου	»	Santi Apostoli	Giorgi Chiergliopulo	3	
Κισάμου	»	Sto Cazogiani	Gianni Acchielli	2	Αθώος
Κισάμου	»	Cincina	Gianni Chiergliopulo	2	
Κισάμου	»	Sta Cozana stin Oghra	Antonio Chiergliopulo	6	

Κισάμου	Radopia (=Rodhopù)		Manoli Suffi ή Suffu	5	
Κισάμου	»	Sta Livadia	Gianni Liminiti qd Antonio	3	
Κισάμου	»	In luochu ove era per avanti vigne	Gianni Accladi qd Manoli Foga	3 mesurade	Αθώος
Κισάμου	»	In luochu ove prima era vigna	Giorgi Accladi qd Gianni	2 mesurade	Αθώος
Κισάμου	Lardea, Caliviani, Trighina, Didifo, Neocorio Paga, Furnado et San Zorzi Messogia	San Zorzi	Zorzi Paga	15	Αθώος
Κισάμου	»	Κουτά San Zorzi	Manoli Capillà	2	Αθώος
Κισάμου	»	Κουτά San Zorzi	Micheli Tripodi	2	Αθώος
Κισάμου	»	Κουτά San Zorzi	Andrea Dieti	3	Αθώος
Κισάμου	»	San Zorzi Cazzomatti	Mano Furi	7	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Mega Potamo	Giorgila Furi	-	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Ligorno	Manoli Camissia	4	
Κισάμου	»	Sto Ligorno	Costantin Scordilli	2	
Κισάμου	Furnado	Sto Receva	Stamatti Meazzo Capo Motti de Furnado	5	
Κισάμου	»	Sto Assogera	Manoli Camissia	4	
Κισάμου	»	Sto Patitiri apo cato	Giorgi Manopulo	4	
Κισάμου	»	De là de San Zorzi	Manoli Carofia	4	
Κισάμου	»	Marogoro	Costantin Galea	3	
Κισάμου	»	de quà del mo-lin de David	Michali Zibragò	11	Αθώος
Κισάμου	»	De quà della vigna del Paga	Zanin Tira	5	Αθώος
Κισάμου	»	Ci Gruglies	Michali Miratari	4	Αθώος
Κισάμου	»	Sta Carogniti	Patera Franco	3	Αθώος
Κισάμου	»	Stu Plana to laco	Tomaso Laberi moti	4	
Κισάμου	»	Ci Ruglies	Giorgi Meratari	3	
Κισάμου	»	Ci Ruglies	Michali et Manoli Laberi	3	
Κισάμου	»	Sti Cachi Blenza	Manoli Miratari detto Marcula	3	Αθώος
Κισάμου	»	Sti Cali Blenza	Marcho Xilomachieri	2	
Κισάμου	»	Sti Cali Blenza	Vassili Franco	3	
Κισάμου	»	Apresso stu Plana to Lacho	Giorgi Pricossiridi detto Zugane	2	
Κισάμου	»	Sta Pagadiana	Nicolo Meratari	2	
Κισάμου	»	Ci Agius Pandes apo cato	Costantin Suffù	2	
Κισάμου	»	In esso Casal	Stamati Suogo	4	

Κισάμου	»	In luochu sopra il casale	Antonio Paga	8	Αθώος
Κισάμου	»		Thomado Zibragò	4	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Vassoglia	Vassili Camussà	2	
Κισάμου	Tragilla	Sto Tragillo	Thodorin Meratari	3	
Κισάμου	»		Marcho Zibrago	-	Αθώος
Κισάμου	Vugolies Catto, Nembros et Glosa		Siffi Cazimata qd Luca	2	
Κισάμου	»		Gianni Maloraco qd Nicola Astimaloraco	4	
Κισάμου	»		Stamati Salivara qd papa Manoli Acumaria	4	
Κισάμου	»	Sta Provoladina	Atanasi Thodoracha	5	
Κισάμου	»		Nicolo Papadopulo	1	
Κισάμου	»	Sta Xeroghora	Gianni Diaconopulo	4	
Κισάμου	»	Stu Scurizanonigni	Marco Pavlopulo	5	Αθώος
Κισάμου			Xeno Floriotti motti	1	
Κισάμου	»		Giorgi Politi	3	
Κισάμου	Santa Chirgiana		Zuanne Callaffatti	8	
Κισάμου	»		Antonio Scordili	3	
Κισάμου	Nochia	Zuliso	Papa Dimitri Fuca qd papa Anrea	4	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Vulacosa	Zanni Papadopulo qd Giorgila	10	Αθώος
Κισάμου	»	Sti Gran Eglia sto Mortea	Gianni Papagliopulo qd Marco	9	
Κισάμου	»	Sto Chalisu	Andrea Papagliopulo qd Giorgila	6	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Chalisu	Gianni Mamula Cinavri	6	Αθώος
Κισάμου	»		Michelin Mamula Orbo	5	Αθώος
Κισάμου	»	Stin Gran Ilia	Antonio Gieradin qd Zanin	3	
Κισάμου	»		Antonio Geracha qd Nicoletto	6	Αθώος
Κισάμου	»	Sti Giena	Costantin Papagliopulo	4	Αθώος
Κισάμου	»	Apresso il casal	Vassili Pavropulo Papaliopulo calogiero et Gianni suo filiolo	3	
Κισάμου	»	Sto Livadi	Manoli Gieracha con Zanni suo fratello	6	
Κισάμου	»	Sto Livadi	Andrea Magnari	5	Αθώος
Κισάμου	»	Livadi	Manoli Papaliopulo qd Giorgila con Leo Conostasi	7	Αθώοι
Κισάμου	»	Sto Mangurino	Michali Magnati de Costantin	2	Αθώος
Κισάμου	Armenoghori	Chifurei	Michali Desso	4	
Κισάμου	»	In suo navilio	Michali Tripo	3	
Κισάμου	»	Chipurei	Giorgi Desso motti	3	
Κισάμου	»	Lutra	Giorgi Tripodi Penopulo	5	

Κισάμου	»	Santa Marina	Gianni Tripoli	5	
Κισάμου	Gaidarea	Tripologo	Costa Capasa	3	
	»	Tripologo	Giorgi Arsarapo	3	
Κισάμου	Scutelona Cornaro, Capello et Darmarog- ghori	Apresso O Riacchi	Pero Cazzoma	12	
Κισάμου	»	Apresso Criavlie metochio de Sucumi	Stamati Acladi	8	
Κισάμου	»	Στο ίδιο μέρος, 2 τεμάχια	Papa Stamati Commesse	6	
Κισάμου	»	Κοντά στον παπά 4 opere και σε άλλο τεμάχιο sotto la vigna de Suncignana 8	Gianni Camissa qd Andrea	12	Αθώος για το τεμάχιο των 8 opere <i>altre volte era vigna</i>
Κισάμου	»		Gianni Camissa qd Stamati	3	
Κισάμου	»	Sotto de Canostri	Marco Corner	8	
Κισάμου	Melissurgiò	apresso il fiume	Janni Mangganari	6	
Κισάμου	»	Sto vestiano pigadi	Giorgi Castrino	5	
Κισάμου	»	Sto camigni	Gianni Calosguro	4	
Κισάμου	»	Sto camigni	Micali Calosguro	2	
Κισάμου	»	Sti là limni	Giorgi Calosguro	3	
Κισάμου	Messarglia	Messarglia	Costa Florioti et fratelli	4	
Κισάμου	Santa Anna Mesuriana	Campo de Damula	Vassili capo del casal	8	Αθώος
Κισάμου	»	Campo de Damula	Stamata Desopula, cugnata di Vassili	3	Αθώα
Κισάμου (;)	Carea	Pagliomilo	Thodorin Marcopulo motti del casal	4-5	Αθώος
Κισάμου	Catto Drapanea e Drapanea Zanggaro- pugliana	Thiflo	Giannio Steno et Pantaleon suo fratello	6	Αθώοι
Κισάμου	»	San Dimitrio	Costantin Zangaropulo qd Giorgila	5	
Κισάμου	»	Calopsisto	Vassili Zanggaropullo	3	Αθώος
Κισάμου	»	Sti Spiglia apo cato	Manoli Camissa	5	Αθώος
Κισάμου	»	Sta Proschiefalla tu Calopsisti	Michelin Zanggaropullo qd Vassili	6	
Κισάμου	»	Sto Lagò	Nicolo Vlastioti qd costantin	5	Αθώος
Κισάμου	Marathochiefallo		Zorzi Megano	30	Αθώος για το μισό, <i>era prima vigna</i>

Κισάμου	»	Apresso la sudetta, Stin Aclada	Janni Calocrio	10	
Κισάμου	»	Sto Pigadi	Nicolo Colocario	12	
Κισάμου	Apano Paleocastro	Paraciuli	Costantin Camissa de Michali motti delcasal	2	
Κισάμου	»	Paraciuli	Janni Glicopullo detto Condoglio	3	
Κισάμου	»	Paraciuli	Marco Glicopullo	2	
Κισάμου	»		Calogero Minicopullo	4	
Κισάμου	»	Diacogiano	Alvis Gavala	2	
Κισάμου	»	Apacogiuchi	Siffi Minicopullo	5	Αθώος
	Rafrugo (αταύτιστο ίσως Ραβδούχα)		Fanurio Limniti calogero del casal del monastero Stavromeno	-	
Κισάμου	Ravdhocha	Sto Verigo	Antonio Psara qd Manoli motti del casal	1	
Κισάμου	»	Sto Verigo	Manoli Psara qd Janni	1	
Κισάμου	Camarizzo	Ci Lacus	Janni Rafti de Manoli	3	
Κισάμου	»		Michali Rafti, suo fratello	3	
Κισάμου	»	Sto Sichido	Vassili Avrami qd Micali	2	
	Suvolona Busnà (αταύτιστο)	Anuves	Francesco Megano	20	
	»		Costi Cazumati	-	
	»	Ston Aspruga sti Gliatica	Lorenzo Cazzara	3	
Κισάμου	Catramado	Sto Mertarea	Micali Fimi	4	
Κισάμου	»	Sto Laco	Nicolo Caterma de Manoli	3	
Κισάμου	»	Pagliopigado	Nicolo Caterma qd Giorgi	3	
Κισάμου	»	Apresso il molin	Micali Soffiano	2	
Κισάμου	»	Sto Damugliano	Janni Papadopullo	1	
Κισάμου	Vescovado Santo Elia	Stu Capssa ci detes	Janni Papadopullo de calogero, motti del casal	4	
Κισάμου	»	Sto Calopinaca	Manoli Cunducogeni qd Janni	4	
Κισάμου	»	Sto Calopinaca	Manoli Vassilopulo qd Stamati	10	Αθώος για 5 ορεγε, που φύτεψε πριν τις διατάξεις
Κισάμου	»	Ston Afendi to Cristo	Calogero Genati	3	
	Gribilighori (Γριμπλιανά)	Sti Dhessi	Papa Manoli Vareo qd Giorgi	4	
	»	Stin Chieffalara moscati	Marco Acladi	6	

	»	Nel monastero d'Odigitria	Papa Manoli Varea	5	αθώος Ήταν αμπέλι <i>et nel monastero</i>
Κισάμου	Spiglio Calergi	Sti Ganighali	Nichiforo Ftichi	2	Αθώος
Κισάμου	»	Stu Lagonari	Ellena Siracopulla	4	
Κισάμου	»	Stu Lagonari	Micali Liminiti et Micali Thalassino, insieme	6	
Κισάμου	»	Stu Lagonari	Eleni Caternopulla	3	
Κισάμου	»	Sti Spiglia	Nicolo Scordili	3	Αθώος
Κισάμου	»	Sto Pigadi	Piero Thalassino		
Κισάμου	»	Adipera sto Pigadi	Manoli Ftichi	5	Αθώος
Κισάμου	»	Nella fontana ci vestovaglia	Giorgi Ftichi	3	
Κισάμου	»	In mezo alcune vigne del magnif. Calergi	Xegna Scordilopulla	2	
Κισάμου	Pilla	Sta Cabia	Micali Castrino	4	
Κισάμου	Messogia, Santi Pandes	Placures	Janni Pego qd Nicolo	4	
Κισάμου	»	Stu Cornaro	Manusso Gavala	4	
Κισάμου	»	Stu Cornaro	Papa Micali Prego qd Nicola	2	
Κισάμου	Prodromo	Sclavorama	Marulla Xilonoghorena	5	Φύτεψε λίγες μέρες πριν τα διατάγματα Foscarini
Κισάμου	Macrona	Santa Marina	Nicolo Tripodi	3	
Κισάμου	Apano Vuves, Pera Vuves et Catto Vuves	Sto Geropotamo	Janni Cardami motti	2	
Κισάμου	»	Sto Geropotamo	Giorgi Temegnotti	3	
Κισάμου	»	apresso casa sua	Manoli Salivarà	2	
Κισάμου	»	Sto Geropotamo	Stamati Pezzi	4	
Κισάμου	»	Sto Geropotamo	Janni Pezzi	3	
Κισάμου	»	Stin Gran Egli	Piero Machierioti scrivan del magnifico ser Francesco Megano	10	
Κισάμου	»	Gran Elia	Papa Gianni Camissa qd Pero	10	
Κισάμου	Sfacopigadi	Sci Apides	Michelin Chiriapulo qd Leo, motti	3, oltre le rinovate	
Κισάμου	»	Paglia Alonia	Giorgi Chrigiopullo	3, oltre le rinovate	
Κισάμου	»	Apresso Paglia Alonia	Nicita Achielli	5	

Κισάμου	»	Pertica	Michelin Chirgiopullo qd Janni	3	
Κισάμου	Sacogena, Calatheles, Iciana	Ci Maradugenas to coraffi, apreeso una chiesa	Giorgi Cudunato ή Cudurato	3	
Κισάμου	»		Xeni Xenicopula	1	Αθώα
Κισάμου	»	Sti Passala to Cabi	Nicoletta Passali relictā de Manoli	6	Αθώα
Κισάμου	»	Sto Dasso sta Neraza	Marco Provezzali	8	Αθώος
Κισάμου	Pervalachia et Pervalachia Apano		Papa Micali Vassilopulo qd Costantin	-	Αθώος
Κισάμου	»		Costanti Magliariti ò suoi heredi	3	Επίλυση από το ρέκτορα
Κισάμου	»		Manoli Vlacopulo	3	
Κισάμου	»		Gianni Corfalonj	8	Αθώος
Κισάμου	Apano Vucogliēs, Ornero Ftacado, Chieffala	Per mezzo San Zuane	Bartolomeo Manero	10	
Κισάμου	»	Apresso Petriana	Giorgi Verigo qd Costantin	3	Αθώος, πριν ήταν αμπέλι
Κισάμου	»		Giorgi Achielli qd Janni	2	
Κισάμου	Chiefalla	Apresso il Molin	Andrea Mudazzo	6	
Κισάμου	»	Sta Cusergiana	Zorzi Achielli qd Paulo	6	
Κισάμου	»	Caffuro risa	Athanassi Verigo	4	
Κισάμου	»	Sti via Rumata	Janni Mussuro qd Manoli	3	Αθώος
Κισάμου	»	Scandagliano	Micali Verigo qd Giorgi	6	Αθώος
Κισάμου	»	Azzacus	Manoli Verigo suo fratello	5	
Κισάμου	»	Nipsia	Soffia Paulopulina	3	Αθώα
Κισάμου	»	Apresso San Antonio	Antonio Mussuro de Jacomin	2	
Κισάμου	»	Vassaro	Eudochia Maneropula	3	
Κισάμου	»	Vassaro	Giorgi Paghi qd Micali	5	
Κισάμου	»	Vucole	Nicolus et Antonio Condogliopuli fratelli	4	
Κισάμου	Placorumata, Cacopetro, Chetres	Platta	Manoli Musuro detto Clatonopulo	2	
Κισάμου	»	Platta	Costantin Musuro suo fratello	4	
Κισάμου	»	Vurochia	Leo Manara	2	
Κισάμου	»	Vurochia	Costantina Mussuropulla relictā d' Alessi	4	
Κισάμου	»	Vurochia	Ianni Mussuro qd Giorgi	2	
Κισάμου	»		Micali Vasmulo de Costa	4	

Κισάμου	»		Costantin Camissa de Manoli	5	
Κισάμου	»		Manoli Condoleo qd Leo	2 ½	
Κισάμου	»	Ci Cumus	Antonio Sguro qd Manoli	3	Αθώος
Κισάμου	»		Costantin et Andrea Vavula qd Leo	6	
Κισάμου	»	Ci Cumus	Ranucio Mussuro	1 ½	
Κισάμου	»	Ci Cumus	Giorgi Manero qd Alessi	3	Αθώος
Κισάμου	»	Sta Rumata	Manoli Manero qd Michali	1 ½	
Κισάμου	»		Manoli Traghino qd Giacomello	4	
Κισάμου	»	Rumata	Stamati Cazzarà	2	
Κισάμου	»	Ghamalevri	Nicola Vavola de Antonio	2	
Κισάμου	»	Vavugliado	Manoli et Giorgi Vavula qd Leo	3	
Κισάμου	»	Vavugliana	Janni et Micheli Vavuglia qd papa Athanassi	3	
Κισάμου	Nissi Cornaro		Janni Gagdanoleo qd Micali motti del casal con Nichitta suo fratello	5	
Κισάμου	»		Marin Marronese	8	
Κισάμου	»		Janni Politti	3	
Κισάμου	»		Antonio Politi	6	Αθώος. Πριν ήταν αμπέλι
Κισάμου	Sibraga		Nicolo Zorzi	6	
Κισάμου	»		Stamati Mocilo	4	
Κισάμου	»		Michali Vasmulo	2	
Κισάμου	»		Janni Vasmulo, suo fratello	2	
Κισάμου	»		Giorgi Temegnoti Cigrachi	2	
Κισάμου	Muri Faliero		Janni Traghino qd Nicoletto	3	
Κισάμου	Mulete et Gavalomuri		Piero Donno	13	Αθώος, ήταν πριν αμπέλι
Κισάμου	»		Stamati Geraca	3	
Κισάμου	»		Manoli Melissurgo	2	
Κισάμου	Canava, Catto Paleocastro a Prignato		Giorgi da Pari qd Bernardin	10	
Κισάμου	»		Andrea da Pari, suo fratello	5	
Κισάμου	»		Micali Anatolico	3	
Κισάμου	»		Manoli Alessopulo	4	
Κισάμου	»		Janni Tripodi qd Nicolo	6	
Κισάμου	»		Manoli Scandali qd Janni	7	

Κισάμου	Paneffimo, Aspuliano [Ασπριλιανό]	Sta Mudazzana	Costantin Mudazzo	5	Αθώος
Κισάμου	»	Pilorichi	Giacomin Barozzi natural	7	
Κισάμου	»	Nel teren del Galeazzo	Zani Lurando qd Micali motti	5	Αθώος
Κισάμου	»	Asprigliano	Michelin Lambardo motti	5	Αθώος
Κισάμου	»	Aprresso la sua vigna, et in un altro luoco sotto il casale	Manoli Politti	9	Αθώος
Κισάμου	»	Carea	Nicol Cardami	3	
Κισάμου	Vurgaro	Aprresso un altra sua vigna et in un altro luoco	Antonio Romaniti motti del casal	8 ½	
Κισάμου	»	Sopra il Pozzo	Xeno Themegniti over Piero	4	
Κισάμου	»	Sti Chieffala	Thodoro Cacivelli	4	
Κισάμου	»	Aprresso casa sua	Costantin Fantin	4	
Κισάμου	»	Fani Cattoziveglia	Janni Magdalino	5	Αθώος
Κισάμου	»		Costa Sclavogianni	3	Αθώος
Κισάμου	»	Sopra del fiume	Antonio Pulachi	5	
Κισάμου	Cucumara ò San Chirgianj		Janni Cigaropulo	12 mesurade	
Κισάμου	Vulatos, Pervoglia, Ellos, Rodhia, Limni	Ci Rodias	Giorgi Sclavogianni detto Zizicca	3	
Κισάμου	»	Ci Rogdias	Zani Meratari	5	Αθώος
Κισάμου	»	Ci Rogias	Daniel Meratari, suo fratello	3	
Κισάμου	»	Pervoglia	Giorgi Curnaropullo calegier	2	
Κισάμου	»	Sti Limni	Janni Ftichi qd Giorgi	3	
Κισάμου	»	Vulate	Mario Sclavogianni detto Sideroplevri	3	
Κισάμου	»	Trapesachi	Mario Ghortochila qd Vassili	3	
Κισάμου	»	Trapesachi	Giorgi Ghordochila qd Mario	3	
Κισάμου	Tavornichi et Polemochori	Tavornichini Σε 2 τεμάχια	Bernardin et Antonio fratelli Vizzemani Stafilades	22	Αθώοι
Κισάμου	»		Zuanne Calogerea	3	
Κισάμου	»		Papa Zuanne Cuzzogiani	3	
Κισάμου	»		Zorzi Cazzorma barba Piero Cazzorma nepote	7	Αθώοι
Κισάμου	»		ZorziCuminato	3	
Κισάμου	»	Un pezzo et in casal	Zorzi Geraca motti	5	

		Polemarchi una altro			
Κισάμου	»		Zorzi Scordili	5	Αθώος
Κισάμου	»		Michelin Sclavo	1	
Κισάμου	»		Li Calogeri della Madonna Schinotasta ή Schinotissa	15	Αθώοι
Κισάμου	»		Nicolo Vesti	6	Αθώος
Κισάμου	»		Papa Sclavo	1	
Κισάμου	»		Calogero Genati	2	Αθώος
Κισάμου	Lussachies		Michael Parzali qd Stamatti	2	
Κισάμου	»		Manoli et Giorgi fratelli Anifandopuli	2	
Κισάμου	»		Chiriaco Anifandopulo, altro loro fratello	1	
Κισάμου	»		Giorgi Camissa Vlastacchi	4	

β) Διαμέρισμα Ρεθύμνου

Καστελλανία	Χωριό	Τοπωνύμιο	Κατηγορούμενος	Έκταση ξεριζωτέου αμπελιού σε <i>opere</i>	
Αγ. Βασιλείου	Langga		Piero Limà cavallier del casal	30	Αθώος
Μυλοποτάμος	Calandarea	Lambardopullo, porcion di Steffanin Gritti	Nicolo et Alessio fratelli Thodoropullo	10	
Μυλοποτάμου	Vescovado d' Aria		Giorgio Fuchi	10	Αθώος
Μυλοποτάμου	Melidoni	Panagia st'armi tu Vrondo	Giorgio Buluchi	6	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Malaro	Gianni Dafnomili et Giorgio Calochiri suo cugnato	8	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Malato	Manoli Dafnomili	3	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Stu Meringhi	Anastassi Plutino	6	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Sterna	Micali Calogerea ditto Pirigno	2	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Calivachi	Athanassi Ladhianò	6	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Calivachi	Papa Giorgi Dafnomili	3	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Apresso la sua vigna	Papa Giacomo Languardo	6	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Stin Placa	Janni Calogerea	4	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Sto Apano Melidoni	Papa Georgi Anifandopullo	4	
Μυλοποτάμου	Melidoni	Stu Coffinà	Gianni Scazi	4	
Αγ. Βασιλείου	Saitures	Stu Calogera ti Ghalepa, Sta	Micali Caffato	8	

		Papudhoplagha			
Ρεθύμνου	Agia Paraschi	Sta Grabigliana ή Gribiglianà	Franco et Marco fratelli Furlani da Rettimo, figli de misser Giacomo	12	
Ρεθύμνου	Agia Paraschi	Prinocheffala	Hieronimo Furla	4	
Ρεθύμνου	Adele		Janni Simatecolo	[4]	
Ρεθύμνου	Adele			Georgila Lambrino	[4]
Ρεθύμνου	Adele	Sta Gumatra	Janni Simatecolo	±20opere ¹	[4]
Ρεθύμνου	Adele		Polo Simatecolo		[4]
Ρεθύμνου	Adele		Miceli Contari	±18 opere	[6]
Ρεθύμνου	Adele	Sto Langò			Alessio Simatecolo
Ρεθύμνου	Adele		Micali Alivero		[6]
Ρεθύμνου	Picri	Stu Ladi to Plai	Polo Danili	5	Αθώος
Ρεθύμνου	Messi	Arcovato	Marco Curtali	10	
Αμαρίου	Elenes et Zohi		Giannuli et Costa fratelli Varuchi	1	
Αμαρίου	Elenes et Zohi		Angeluzzo Agiosteffanitti o Corona ò Santa Corona	3	
Αμαρίου	Messonissa		Micali Mavrea	2	
Αγ. Βασιλείου	Lambigni	Mettochio Dariviana	Nicolo Muazzo qd misser Zorzi	20	
Αγ. Βασιλείου	Lambigni	Mettochio Dariviana	Nicola Vergi, colono του Muazzo	4-5	Αθώος
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Piero Carciopullo	5	
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Nicolo Carciopullo	3	
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Micali Carciopullo	6	Αθώος
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Thodoro Carciopullo	2	Αθώος
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Nicoletto Cortazzi	2	
Μυλοποτάμου	Perama et metochio Milli		Georgila Cortazzi, suo fratello	4	

¹ Με βάση την ποινή που επιβλήθηκε (5 υπέρπυρα / *opere* = 20 υπέρπυρα) εξάγεται το συμπέρασμα ότι κάθε ένας είχε φυτέψει αμπέλια έκτασης 4 *opere* (βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 749). Στις *raspe* των συνδίκων αναφέρεται ότι είχαν φυτέψει και οι τρεις 20 *opere* με αμπέλια (βλ. A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 496, αρ. 38).

Αμαρίου	Messonissa		Manoli Vlasto qd Reverendo -	4	
	San Baseggio	Suo feudo	Giacomo d'Artona	7	
Αμαρίου	Cicalario		Giorgici et Janni Cuftalodri ή Cheffalondri	4	
Αμαρίου		San Zuanne Caimeno	Andrea Scordili, qd Zuanne Caimeno	4	Αθώος
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Francesco Scordili detto Mavro	2	
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Marco Scordili	6	Αθώος
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Gianuli Scordili de Nicolo	6	Αθώος
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Gianuli Scordili qd Francesco, detto Giannulaca	6	Αθώος
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Manusso Scordili qd Georgila	6	
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Papa Micali Scordili	2	
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Janni Scordili qd Paulo	3	
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Georgi Scordili, suo fratello	1	Αθώος
Αμαρίου		San Zuanne stu Caimenu	Nicola Scordili, suo fratello	1	Αθώος
Αγ. Βασιλείου	Azzupades		Georgi Cudumini qd Manoli	6	
Ρεθύμνου	Prinea e Arcudena	Is ton Aramno	Francesco Lombardo, qd signor Marco il condotiero	40 opere e 5-6 mesurade	
Ρεθύμνου	Marula e Platanea	Nel luogo de Sanguinazzi, Sto Murgnidhi και σε απόσταση 3 μιλίων από το Ρέθυμνο San Elia	Antonio Sanguinazzo ditto Tiganiti	36 e uno terreno	
Ρεθύμνου			Zorzi Patelaro	-	
Ρεθύμνου	Armenus		Giacomo da Chioza et Zorzi suo figliuolo Dottor	4 mesurade	Αθώοι
Ρεθύμνου	Gianudi		Marco Perino	-	Αθώος
Ρεθύμνου	Arcudena	Aramno	Misser Francesco Zen Macri di Candia, cavallier	40	

γ) Διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας

Καστελλανία	Χωριό	Τοπωνύμιο	Κατηγορούμενος	Έκταση ξεριζωτέου αμπελιού σε <i>opere</i>	
Μονοφατίου	Tutù		Zannacchi Mudazzo fù di misser Zanetto di Candia	6mesurade	

Μονοφατσίου	Santa Barbara		Zorzi Zancaripulo detto Maurogiorgi	-	Αθώος
Πεδιάδος	Gurnes		Fanurio Loto habitante di Candia	[16]	
Πεδιάδος	Gurnes		Gianni Saguni	12	
Μαλεβιζίου	Lutrà		Lonardo et Francesco Castrofilaca de misser Nicolo di Candia	6	
Πυργιώτισσας	Simes et Gligoria		Misser Zuanne Quirini fù del magnifico misser Nicolo	50	
Ιεράπετρας	Males		Misser Nicolo Mudazzo fu del magnifico misser Andrea	150	
Μαλεβιζίου	Caramusi		Misser Zuan del Mezo fu del magnifico misser Polo	40	
			Misser Zuan Dandolo fò del magnifico misser Piero	50	
Μαλεβιζίου	Assites		Papa Nicolo Dandolo	8	
Μαλεβιζίου	Assites		Misser Andrea Bon	4	
Μαλεβιζίου	Assites		Luluda Mussudhea	3	
Μαλεβιζίου	Assites		Diacò Sanudo	3	
Μαλεβιζίου	Assites		Manusso Calerghi	1	
Μαλεβιζίου	Assites		Christoforo Dolfìn	6	
Μαλεβιζίου	Assites		Zorzi dolfìn suo fratello	12	
Μαλεβιζίου	Assites		Michielin et Nicolo Camatero fratelli	30	
Μαλεβιζίου	Assites		Georgici Gerano	6	
Μαλεβιζίου	Assites		Michali Sagdonuglio	2	
Μονοφατσίου	Abambadhena et Curtes		Marco Gialina	80	
Μαλεβιζίου	Chierassa		Manusso Ambelicopulo	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Gianna Petropulo	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Nicolo Gavala	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Filippo Vucolopulo	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Michielin Mittine	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Micali Xenicopulo	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Μαλεβιζίου	Chierassa		Micali Galano detto Papazzo	<i>Poca quantità</i>	Αθώος
Τεμένους			Gianni Mavromati	6	
			Manusso Mustoraco	-	Αθώος
			Michelin Plussadino	-	Αθώος
Πεδιάδας (;)	San Basilio		Climi Valente, geromonaco del monastero di San Zorzi Scaloto		Αθώος
Πεδιάδας (;)	San Basilio		Georgi Cusepsà	12	Αθώος

Μαλεβιζίου, Τεμένους	Acladhes et Carcariotissa		Francesco Musè	[6]	
Μαλεβιζίου, Τεμένους	Acladhes et Carcariotissa		Michielin Pazzo	[2]	
Μαλεβιζίου, Τεμένους	Acladhes et Carcariotissa		Gianni Calogno	[2]	
Μαλεβιζίου, Τεμένους	Acladhes et Carcariotissa		Costantin Vlaco	[2]	
Τεμένους	Ramondocori		Georgi Condoculo	4	
Τεμένους	Apoline (Απολλωνία)		Georgi Vladimero	6	
Μονοφατσίου	Axendi		Papa Georgi Frielo	5	
Μονοφατσίου	Axendi	Exoporto	Il qd Nicolo Scordilli, et hora li suoi heredi	25	
Μονοφατσίου	Axendi		Antonio Puladà	12	
Μονοφατσίου	Axendi	Pezzomeni	Constantin Xiloccheratti	10	
Μονοφατσίου	Axendi	Arcales	Manoli Varuca	3	Αθώος
Μονοφατσίου	Axendi		Maurogorgi Zancaropulo	12	
Μονοφατσίου	Axendi		Nicodhimo Gieromonaco	6	
Καινούργιου	Petrochiefali		Giannachi Corticchi	4	
Καινούργιου	Petrochiefali		Costa Corticchi	4	
Καινούργιου	Petrochiefali		Giorgi Mavromati	8	
Καινούργιου	Petrochiefali		Georgici Sidero	6	
Καινούργιου	Petrochiefali		Constantin Cicalà	4	
Καινούργιου	Petrochiefali		Georgi Scordili	2	
Καινούργιου	Petrochiefali		Manoli Arcoleo	2	
Καινούργιου	Petrochiefali		Nicola Arcoglio	2	
Καινούργιου	Petrochiefali		Nicola Arcoglio	2	
Καινούργιου	Petrochiefali		Michielin Vlastò	1	
Καινούργιου	Petrochiefali		Gianna Gargamuli	4	
Καινούργιου	Petrochiefali		Nicolò Penoglio	5	
Καινούργιου	Petrochiefali		Georgi Trimili	3	
Καινούργιου	Petrochiefali		Gianna Duglino	2	

Καινούργιου	Petrochiefali		Gianna Figlimo	2	
Καινούργιου	Banassò		Gianni Vassalo	2	
Καινούργιου	Banassò		Constantin Ruzitti	2	
Καινούργιου	Banassò		Georgi Barotta	2	
Καινούργιου	Banassò		Papa Nicola Xiloccheratti	1	
Καινούργιου	Banassò		Magnò Colona	3	
Καινούργιου	Banassò		Manoli Zangaropulo	2	
Καινούργιου	Banassò		Manoli Littino	2	
Καινούργιου	Banassò		Georgi Perpiri	2	
Καινούργιου	Banassò		Gianni Costopulo	3	
Καινούργιου	Banassò		Gianni Fucà	2	
Καινούργιου	Banassò		Georgi Cumelà	1	
Καινούργιου	Banassò		Gianni Cumelà	1	
Καινούργιου	Banassò		Georgi Zancaropulo	3	
Καινούργιου	Banassò		Gianni Manuco	2	
Καινούργιου	Banassò		Manoli Languvardo	2	
Καινούργιου	Banassò		Magnò Pervolari	2	
Καινούργιου	Muglia		Papa Marco Chiradinamo	3	
Καινούργιου	Muglia		Costa Chierodinamo	3	
Πυργιώτισσας	Calochorafiti	In luogo di Semenelli	Misser Francesco Corner Patella	50	
Μονοφατσίου	Colona (ή Colena)		Magnò Dagrado	4	
Μονοφατσίου	Colona		Giorgi Filimo	4	
Μονοφατσίου	Colona		Gianni Abramo	4	
Μονοφατσίου	Pirgo		Madonna Alba relicta del magnifico misser Francesco Pasqualigo	15 [και 6 me-surade λινάρι]	
Μονοφατσίου	Laragni Cato		Gianni Trachino	[2]	
Μονοφατσίου	Laragni Cato		Giorgi Pelecano	[2]	
Μονοφατσίου	Laragni Cato		Stamatti Pelecano	[2]	
Μονοφατσίου	Laragni Cato		Gianni Pelecano qd Manusso	[2]	
Μονοφατσίου	San Thoma		Manoli Strongilo	6	

Μονοφατσίου	San Thoma		Georgi Azzamuti vassalo	6	
Μονοφατσίου	San Thoma		Georgi Plazzanò qd Marco	2	
Μονοφατσίου	San Thoma		Savasto Lulà Condori	6	
Μονοφατσίου	San Thoma		Georgi Damian Provarili	6	
Μονοφατσίου	San Thoma		Georgi Conde Zancharogiorgi	8	
Μονοφατσίου	San Thoma		Gianni Zamiero	10	
Μονοφατσίου	San Thoma		Strattigi Siloteracchi	7	
Μονοφατσίου	San Thoma		Papa Gianni Libitti	6	
Μονοφατσίου	San Thoma		Mastrò Gianni Varucca	8	
Μονοφατσίου	San Thoma		Misser Piero Ruzini	50	
Μονοφατσίου	San Thoma		Andrea Cavalaro	8	
Μονοφατσίου	Socarà		Misser Michiel Mudazzo	60	
Μονοφατσίου	Igna		Stamatti Vathianò	8-10	
Μονοφατσίου	Faranghi		Constantin Minocrusso	10	
			Magnifico misser Zuanne Zen detto Ravdi	200	
Μονοφατσίου	Melissa		Gianni Xindatrichi	10	
Μονοφατσίου	Melissa		Avrami Fus	2	
Μονοφατσίου	Cavali		Misser Zuanne Querini di misser Francesco	6	
Μονοφατσίου	Isternes		Filippo et Georgi fratelli Conadelli	10	
Belvedere	Camares		Magnifico misser Nicolo Danozo, del magnifico misser Orsato	3	
Belvedere	Piscopi		Nicolo Filimo	6	
Belvedere	Migliarissi		Papa Gianni Sclavo	[6]	
Belvedere	Partira Cato		Zorzi Morsi	5	Αθώος
Belvedere	Partira Cato		Fanurio Vlaco	5	Αθώος
Belvedere	Partira Cato		Georgi Mussuro	5	Αθώος
Τεμένους ή Πεδιάδος	Matthia		Georgi Pecica	3	
Πεδιάδος	Amarianò		Frangia Sacchelari	8	
Πεδιάδος	Amarianò		Stamati Couli	8	

Πεδιάδος	Amarianò		Gianni Condogiorgi	4	
Πεδιάδος	Amarianò		Manoli Sgurovassili	4	
Πεδιάδος	Amarianò		Giannà Sgurovassili qd Manusso	6	
Πεδιάδος	Amarianò		Giannà Sgurovassili suo barba	5	
Πεδιάδος	Amarianò		Gianni Corognò	5	
Πεδιάδος	Amarianò		Michielin Corognò, suo fratello	4	
Πεδιάδος	Amarianò		Nicolo Corogno	5	
Πεδιάδος	Amarianò		Stamati Serviri	5	
Πεδιάδος	Amarianò		Gianni Farsari	6	
Πυργιώτισσας	Potamiti Cato		Antonio Chomelà	36	
Πυργιώτισσας	Potamiti Cato		Antonio Levado		
Πεδιάδος	Astrizzi		Manusso Papadopulo	4	
Πεδιάδος	Astrizzi		Manoli Curi	4	Αθώος
Πεδιάδος	Astrizzi		Michielin Statti	4	
Πεδιάδος	Astrizzi		Georgila Statti	6	
Πεδιάδος	Astrizzi		Georgi Thalassino	8	
Πεδιάδος	Astrizzi		Angelin Thalassinò	8	
Πεδιάδος	Embaro		Filippo et Vettor fratelli Corneri Cavallieri del casal Embaro	40	
Πεδιάδος	Embaro		Marco Grimani, cavallier del casal Embaro	20	
Πεδιάδος	Crassi		Micali Cazzuli	15	
Πεδιάδος	Vuves		Gianni Peditotti	3	Αθώος
Πεδιάδος	Vuves		Michielin Sanudo	6	
Πεδιάδος	Vuves		Gianni Coroneo	6	
Πεδιάδος	Vuves		Angello Macchielari	8	
Πεδιάδος	Vuves		Costantin Peditotti	3	
Πεδιάδος	Vuves		Michielin Melissino	4	
Πεδιάδος	Spiglia		Marco intagliador murer	6	
Πεδιάδος	Anopoli		Dimitri Gasi, Georgio et Nicolo fratelli	4	
Πεδιάδος	Anopoli		Michielin Cavadri	3	

Πεδιάδος	Cudeci over San Basilio		Magnò Vazzulo		
Πεδιάδος	Cudeci over San Basilio		Costantin Christoforo	25	
Πεδιάδος	Cudeci over San Basilio	Sto Cudeci tu Vizzimano sto Livadi	Papa Costantin Gorgostari	6	Αθώος
Πεδιάδος	Cudeci over San Basilio		Michel da ca' Grego, fù del nobil homo misser Nicolo		Ηθικός αυτουργός
Πεδιάδος	Vathia Apano	Al mettochio del luogo di Marathiti, in luogo Amologia	Manoli Vlasto detto Spano da Candia	400	
Καινούργιου	Pluti, Saro	Sarco Pluti, Sarò et altro	Misser Michiel Lombardo di Candia	<i>In buona qualità</i>	
Καινούργιου	Vurvuliti		Misser Marco Querini fù del magnifico misser Alvise di Candia	30	
Καινούργιου	Vurvuliti		Constantin Arvaso	5	
Καινούργιου	Vurvuliti		Giorgi Fradello	5	
			Filippo Raffiolo	10	
Πεδιάδος	Vescovado di Cheronense		Francesco Mussuro	6	
Πεδιάδος	Elia		Georgi Coclado	10	
Πεδιάδος	Elia		Mastrò Manoli Calaxò	9	
Πεδιάδος	Elia		Vassili Calaxò, suo figliolo	6	
Πεδιάδος	Elia		Stamati Liragurti	6	
Πεδιάδος	Elia		Papa Georgi Cussodactilo	4	
Πεδιάδος	Elia		Papa Cocoli Galeazzo	7	
Πεδιάδος	Elia		Georgi Galeazzo	8	
Πεδιάδος	Elia		Gianni Magassi	4	
Πεδιάδος	Elia		Ccosta Magassi, suo figlio	4	
Πεδιάδος	Elia		Georgi Pacidioti privilegiato	6	
Πεδιάδος	Elia		Gianni Pizzuragli	7	
Πεδιάδος	Elia		Manusso Pizzuragli	6	
Πεδιάδος	Chienurio Chorio		Michielin Monovassoti	3	
Πεδιάδος	Chienurio Chorio		Constantin Curdo	3	
Πεδιάδος	Chienurio Chorio		Georgi Zarcharà	3	

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Συγκριτικός πίνακας ξεριζωτέων αμπελιών σε *opere*, ανά διαμέρισμα

<i>opere</i>	Διαμέρισμα Χανίων	Διαμέρισμα Ρεθύμνου	Διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας
0,5	3	-	-
1	19	3	5
1,25 (¼ <i>mesurada</i>) ²	2	-	-
1,5	9	-	-
2	69	6	27
2,5 (½ <i>mesurada</i>)	6	-	-
3	125	5	17
3,75 (¾ <i>mesurada</i>)	2	-	-
4	94	12	20
5 (1 <i>mesurada</i>)	68	3	11
6	53	13	28
7	13	1	3
7,5 (1,5 <i>mesurade</i>)	4	-	-
8	28	2	11
8,5	-	-	-
9	7	-	1
10 (2 <i>mesurade</i>)	32	3	8
11	1	-	-
12	14	1	5
13	2	-	-
14	2	-	-

² Όπου, μαζί με την έκταση σε *opere*, αναφέρεται σε παρένθεση και το αντίστοιχο, σε *mesurada* σημαίνει ότι η μέτρηση της έκτασης είχε γίνει μόνο (ή και) σε *mesurade*. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αξιωματούχων της εποχής 1 *mesurada* = 5 *opere*, πλην του διαμερίσματος Ρεθύμνου που η αντιστοιχία ήταν 1:6.

15 (3 mesurade)	7	-	2
16	1	-	1
20 (4 mesurade)	4	1	1
21	1	-	-
22	2	-	-
24 (4 mesurade Ρεθύμνου)	1	1	-
25 (5 mesurade)	1	-	2
30 (6 mesurade)	5	1	3
30/36 (5-6 mesurade Ρεθύμνου)	-	1	1
40 (8 mesurade)	6	2	2
50 (5 mesurade)	3	-	4
60 (12 mesurade)	1	-	1
75 (15 mesurade)	1	-	-
80	-	-	1
150	-	-	1
200	-	-	1
400	-	-	1
500 (100 mesurade)	1	-	-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Αποτέλεσμα της επιχείρησης εκρίζωσης από τον Γενικό Προνοητή Alvisè Grimani

	Έκταση αμπελιών σε <i>opere / mesurade / campi</i>	Κόστος	Αμπέλια έκτασης 1-3 <i>opere</i> που δεν ξεριζώθηκαν
Διαμέρισμα Χανίων (σύνολο)	2486 <i>opere</i> (496 <i>mesurade</i> ή 124 <i>campi</i> και 3 <i>opere</i>) που ανήκαν σε 398 οικογένειες ³	597 δουκάτα, 10 lire και 22 σολδία	23 <i>campi</i> και 12 <i>opere</i> ή 472 <i>opere</i> , που ανήκαν σε 179 οικογένειες
Καστελλανία Κισάμου σε 40 χωριά ⁴	755 <i>opere</i> (150 <i>mesurade</i> ή 37 <i>campi</i>) [10 <i>opere</i> εντοπίστηκαν από το Σύμβουλο Χανίων ενώ οι 744 από τους Συνδίκους]	-	400 <i>opere</i> (80 <i>mesurade</i> , 20 <i>campi</i>) που ανήκαν σε 169 χωρικούς ⁵
Διαμέρισμα Ρεθύμνου (σύνολο)	1213 ¼ <i>opere</i> (208 <i>mesurade</i> ή 69,5 <i>campi padovani</i>)	621 δουκάτα, 12 lire και 6 σολδία	1998 ¾ <i>opere</i> (312 <i>mesurade</i> , <i>quarti</i> 3 και <i>sazi</i> 3 ή 104 <i>campi padovani</i>)
Διαμέρισμα Χάνδακα και Σητείας (σύνολο)	6325 <i>opere</i> (1265 <i>mesurade</i> ή 632,5 <i>campi</i>) ⁶	1705 δουκάτα, 11 lire και 42 σολδία	581 <i>opere</i> (117 <i>mesurade</i> ή 58 <i>campi</i> και 1 <i>opera</i>)
Καστελλανία Μαλεβιζίου	322 + 284	-	32 <i>opere</i>
Καστελλανία Τεμένους	105 + 217	-	28 <i>opere</i>
Καστελλανία Πυργιώτισσας	139 + 15	-	3 <i>opere</i>

³ Από λάθος ο καταστιχωτής του διαμερίσματος Χανίων Nicolò Mudazzo, δίνει 2483 *opere* ή 498 *mesurade* ή 124 *campi* και 3 *opere*.

⁴ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αναφορά προς τον γενικό προνοητή Alvisè Grimani από τον εκτελεστή Χανίων Loredano της 25 Μαρτίου 1584, συνημμένη στην αναφορά του Γενικού Προνοητή προς το δόγη, της 30 Μαρτίου 1584.

⁵ Βλ. A.S.V., *P.T.M.*, filza 750, αναφορά προς τον γενικό προνοητή Alvisè Grimani από τον εκτελεστή Χανίων Loredano της 28 Μαρτίου 1584, συνημμένη στην αναφορά του Γενικού Προνοητή προς το δόγη, της 30 Μαρτίου 1584.

⁶ Η διαφορά με το σύνολο που δίνει ο Vettor Garzoni, Ταμείας του Χάνδακα, υπερβαίνει κατά 750 *opere* περίπου το σύνολο της έκτασης που έχει δηλωθεί από τον ίδιο για κάθε Καστελλανία χωριστά, που είναι 5573 *opere*.

Καστελλανία Καινούργιου	624 + 315	-	50 opere ορεινά εδάφη
Καστελλανία Bonifazio	601 + -	-	29 opere
Καστελλανία Μπελβεντέρε	60 + 370	-	12 opere
Καστελλανία Πεδιάδας	1052 + 587	-	130 opere
Καστελλανία Μεραμπέλου	- + 473	-	204 opere
Καστελλανία Σητείας	144 + -	-	80 opere
Καστελλανία Ιεράπετρας	146 + 128	-	13 opere
Σύνολο	10024 ¼ opere [ή 9272 opere] (1969 mesurade ή 826 campi και 3 opere)	2748 Δουκάτα	185 campi italiani, 1440 οικογενειών

Παράρτημα Εγγράφων

Από τις αιτήσεις των γαιοκτημόνων προς τις βενετικές αρχές του νησιού για την καλλιέργεια αμπελιών και από τις δικογραφίες που συντάχθηκαν σε βάρος όσων είχαν φυτέψει παράνομα αμπέλια έχουν επιλεγεί αντιπροσωπευτικά παραδείγματα εγγράφων. Ιδιαίτερα για τις δικογραφίες έγινε προσπάθεια να καλυφθούν όλες οι δυνατές περιπτώσεις (αθώωση, αθώωση ορισμένων από τους κατηγορούμενους, καταδικαστική απόφαση με ακύρωση άδειας των τοπικών αρχών και τέλος παραπομπή στον τοπικό ρέκτορα για επίλυση κληρονομικών ζητημάτων επί των αμπελιών).

Η έκδοση των εγγράφων ακολουθεί χρονολογική σειρά. Πολλά από τα υπό έκδοση έγγραφα είναι αντίγραφα, τα πρωτότυπα των οποίων δε σώζονται.

Κατά την έκδοση των εγγράφων οι βραχυγραφίες αναλύονται σιωπηρά, διατηρείται η ορθογραφία των λέξεων και διορθώνεται η στίξη.

(αβγ) = ανάπτυξη βραχυγραφιών, όπου δεν υπάρχει βέβαιη ανάγνωση

α̣ = γράμμα αβέβαιης ανάγνωσης

((...)) = παρένθεση που υπάρχει στο κείμενο

<...> = προσθήκη γραμμάτων

[[...]] = γράμματα και λέξεις εξοβελιστέα

{...} = λέξεις που έχουν διαγραφεί από το γραφέα

[...1] = απουσία γραμμάτων, ο δείκτης δηλώνει τον αριθμό κατά προσέγγιση

||...|| = λέξεις στα περιθώρια

+...+ = προσθήκες στο κείμενο, που βρίσκονται στα περιθώρια

| φ. = αλλαγή φύλλου

// = δηλώνεται η αλλαγή φύλλου, όπου δεν υπάρχει φυλαρίθμηση

/...\ = λέξη στο τέλος του φύλλου, που επαναλαμβάνεται στην αρχή του

επόμενου

1.

Αίτηση για καλλιέργεια αμπελιών και χορήγηση άδειας

1 Ιουλίου 1579

Χάνδακας

Ο Παύλος Κολώνας, κάτοχος τμήματος φέουδου στο χωριό Γαϊδουριάνους της καστελλανίας Πεδιάδος, δηλώνει ότι δε μπορεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του προς το κράτος γιατί μεγάλο μέρος των κτημάτων του είναι ακατάλληλα για σπορά. Ζητάει άδεια να φυτέψει αμπέλια σε κτήματα έκτασης 25 *mesurade* για να έχει κάποιο οικονομικό όφελος. Ο εκτελών χρέη δούκα, γενικός καπετάνος Nadal Donado, χορηγεί την άδεια.

A.S.V., *Duca di Candia*, b. 39bis-40 (*Memoriali, Serie Ila, 1578-1579*), reg. 47, (*Duca Almorò Tiepolo, 11 giugno-26 settembre 1579*), φ. 45v. Πρωτότυπο. Αδημοσίευτο.

Eccellentissimo signor Capitano General et vice Duca del Regno di Candia

Ritrovandomi io Paulo Colonna, humilissimo servitor di Vostra Signoria Eccellentissima, posseder una parte di feudo nel casal Gaidurianus, sotto il territorio del Castel Pediada, con honesto carico di guarnisone, nel qual luoco havendo una quantità de terreni, tutti montuosi et sterili de natura, da quali non posso haver ne conseguir utilità, che convenga al carico de ditta guarnisone, i<o> pero con la presente mia breve scrittura riverentemente supplico l'Eccellenza Vostra sia contenta concedermi licentia di poter in detti terreni montuosi et pendenti, far piantar almeno mesurade vinticinque in vigna, per poter cavar qualche utile, co'l quale possa sustentare il predetto carico et in suo buona Gratia mi raccomando.

Die primo Julij 1579

Noi Nadal Donado, capitano General gerendo le vice dell'Eccellentissimo signor Duca, vista la soprascritta suplicatione presentataci il giorno d'hoggi per il spetabile misser Polo Colonna, et considerate tutte le cose degne di consideratione, ci è parso di admetterla et conceder, come facciamo per tenor della presente al sopradetto misser Polo {con} di poter far piantar in vigna li soprascritti terreni, giusta la continentia della predetta sua suplicatione. In quorum.

Nadal Donado Capitano General e vice Duca.

2.

Σύνοψη δικογραφίας

16 Νοεμβρίου 1582

[Ρέθυμνο]

Ο Piero Limà, φεουδάρχης του χωριού Λανιά Ρεθύμνου, κρίθηκε αθώος από τους συνδίκους και εξεταστές Zuanne Gritti και Giulio Garzoni για τα αμπέλια που είχε φυτέψει, όπως αποδεικνύεται από τη σχετική δικογραφία

A.S.V., P.T.M., filza 749 (Candia 1583, Alvise Grimani provveditor general 2do, N° 16), δικογραφίες του διαμερίσματος Ρεθύμνου, συνημμένες στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.), δικογραφία αρ. [1]. Αντίγραφο. Δημοσίευτο.

Piero Limà, cavallier del casal Langgà

Contra il quale fò et è stato processo nell'Inquisicione del territorio di Rettimo, per il Sindicato Nostro, peròche, contra gli ordeni dell'Eccellentissimo General Foscarini, habbi fatto piantare vigne nel casal sudetto, come in esso processo citato, è venuto e ha fatto le sue legitime difese, per santo che sia assolto.

3.

Σύνοψη δικογραφίας

χωρίς χρονολογία

[Χάνδακας]

Σύνοψη της δικογραφίας που είχαν συντάξει οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής για το χωριό Αστρίτσι, του διαμερίσματος Χάνδακα. Καταγράφονται τα ονόματα όσων είχαν κατηγορηθεί ότι είχαν φυτέψει αμπέλια σε εδάφη που απαγόρευε το διάταγμα Foscarini και μαζί η αντίστοιχη έκταση. Από τους έξι κατηγορούμενους, μόνο ο Μανώλης Κουρής απαλλάχθηκε, ενώ τα αμπέλια των υπολοίπων έπρεπε να ξεριζωθούν. Επιπλέον, οι πέντε έπρεπε να πληρώσουν πρόστιμο 5 υπέρπυρα για κάθε εργάτη αμπελιού, τα οποία έπρεπε να καταβάλουν στο δημόσιο ταμείο. Σε διαφορετική περίπτωση θα αναλάμβαναν την είσπραξη οι αρμόδιοι υπάλληλοι, με πρόσθετη

επιβάρυνση 10 σολδίνια για κάθε λίρα. Ακόμα, επιβαρύνθηκαν με τα έξοδα εκρίζωσης και τα έξοδα για τη σύνταξη της δικογραφίας.

A.S.V., P.T.M., filza 749 (Candia 1583, *Alvise Grimani provveditor general 2do*, N° 16), δικογραφίες των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας, συνημμένες στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583, δικογραφία αρ. [43]. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

<i>Manusso Papadopulo, circa opere</i>	_____	4	
<i>Manoli Curi</i>	_____	4	
<i>Michelin Stamati</i>	_____	4	<i>dal casal Astrizzi</i>
<i>Georgilà Statti</i>	_____	6	
<i>Giorgi Thalassino</i>	_____	8	
<i>Angelin Thalassinò</i>	_____	8	

Contra li quali fù et è stato processo per il sindacato nostro, nell'Inquisitione fatta, quando eravamo all visita del territorio di Candia. Peròche habbino contra li ordeni dell'Eccellentissimo General Foscarini piantato vigne nel sudetto casale, nelle quantità alli nomi loro descritte, in circa, et come in esso processo. Citati sono venuti, et hanno fatte le sue tal qual diffese non però legitime, ecetto che Manoli Curi /il quale\ // il quale, stante le sue diffese, sia assolto; li altri veramente condannati, Manusso Papadopulo et Michelin in iperpiri, venti per ogn'uno d'essi, Georgila Statti in perpiri trenta, Giorgi et Angelin in perpiri quaranta, per ogn'uno d'essi, applicati tutti alla camera fiscal di Candia, da esser pagati in termine di mese uno prossimo, aliter siano scossi per li Magnifici camerlenghi con pena de soldini dieci per lira; et le vigne per loro piantate et fatte piantare siano à fato sradicate: dovendo loro, et ogn'uno d'essi, pagar le spese che si farano nel farle sradicare, et quelle del processo.

4.

Σύνοψη δικογραφίας

χωρίς χρονολογία
[Χάνδακας]

Σύνοψη της δικογραφίας που είχαν συντάξει οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής εναντίον του Γιώργη Βλαδίμερου, από το χωριό Απόλλων του διαμερίσματος Χάνδακα, ο οποίος, στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει την φύτευση αμπελιών στις εκτάσεις για τις οποίες κατηγορήθηκε, είχε προσκομίσει σχετική άδεια που του είχε χορηγηθεί στις 5 Μαΐου 1580 από τον τότε γενικό καπετάνο [Nadal Donado]. Η άδεια ακυρώθηκε από τους συνδίκους και τα αμπέλια έπρεπε να ξεριζωθούν. Ο Γιώργης έπρεπε να καταβάλει στο δημόσιο ταμείο τα έξοδα εκρίζωσης και τα έξοδα για τη σύνταξη της δικογραφίας.

A.S.V., P.T.M., filza 749 (Candia 1583, *Alvise Grimani provveditor general 2do*, N° 16), δικογραφίες των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας, συνημμένες στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583, δικογραφία αρ. [20]. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

Georgi Vladimero

Contra il quale fu, et è stato processo per noi et Sindicato nostro nell'Inquisitione, perciòche contra gli ordeni dell'Eccellentissimo Generale Foscarini habbi piantato circa sei opere di vigne nel casal Apoline; citato è venuto, et ha fatto le sue tal qual diffuse, non però legitime, presentando specialmente la licentia, conessagli à 5 Maggio 1580 per il Clarissimo all'hora Capitano General di Candia, la qual nonostante terminiamo che dette vigne siano del tutto sradicate; dovendo esso Georgi pagar le spese, che si faranno nel farle sradicare et quelle del processo.

5.

Απολογία ενώπιον των συνδίκων και εξεταστών της Ανατολής

2 Ιανουαρίου 1583 (1582 β.έ.)

Ρέθυμνο

Οι αδελφοί Γιαννούλης και Κώστας Βαρούχας και ο Αγγελούτσος Αγιοστεφανίτης, προσήλθαν για να υπερασπιστούν τα δικά τους ενώπιον των συνδίκων και εξεταστών της Ανατολής, μετά από καταγγελία ότι είχαν φυτέψει αμπέλια σε εδάφη που απαγόρευε το διάταγμα Foscarini. Η καταγγελία είχε γίνει από τους ομότετες του χωριού Ελένες, παπά Αντόνιο Γαβαλά και Μανώλη Βεργή. Οι

κατηγορούμενοι βεβαίωσαν ότι δεν είχαν παρανομήσει γιατί δεν είχαν φυτέψει κλήματα σε κτήματα κατάλληλα για σπορά και έχοντας πίστη στην αθωότητά τους προσήλθαν για να απολογηθούν. Δήλωσαν ότι είχαν δύο κομμάτια αμπέλια με τα απαραίτητα «γυράμπελα», δηλαδή την έκταση γης που αφήνεται ελεύθερη γύρω από κάθε αμπέλι για τη διευκόλυνση της καλλιέργειας. Στα «γυράμπελα» φύτευαν κουκιά και λινάρι, όμως από ένα σημείο και μετά οι φεουδάρχες τους είχαν απαγορεύσει να χρησιμοποιούν το άδειο τμήμα και να το αφήνουν ακαλλιέργητο. Οι κατηγορούμενοι όφειλαν εντός τριών ημερών να αποδείξουν όλα αυτά που ισχυρίζονται παραπάνω, σε διαφορετική περίπτωση η δικογραφία θα περνούσε στο επόμενο στάδιο.

A.S.V., *Avogaria di Comun, Miscellanea Penal*, b. 497, δικογραφία αρ. 72 (*Rettimo 1582, 18 dicembre, contra Giannuli e Costa Varucca et altri, per vigne. Espeditto*), χωρίς αριθμηση. Πρωτότυπο. Δημοσίευτο.

Illustrissimi et Eccellentissimi signori Sindici

Intimati noi poveri Giannuli et Costa Varucca, fratelli, et Angeluzzo Agiostefaniti, cioè Santa Corona, humilissimi servitori de Vostre Signorie Eccellentissime, di dover far le nostre difese sopra la denontia ò querela, dataci per inquisitione da Papà Antonio Gavalà et Manoli Vergi, omoti del casal Helenes, per imputatione di haver noi contra gli ordeni dell'Eccellentissimo General Foscarini, piantato vigne. Et come in detta querela, dicemo per defensione delle ample et largissime ragioni nostre, che nessuno di noi hà mai contrafatto detti ordeni, percioche noi non habbiamo piantato terreni seminabili, ò terra vacua, che non fosse già piantata si che fosse buona, et atta seminandola di produrre formenti ò altra sorte di biade, et che noi con haverla piantata ò fatta piantare vigne. Havessamo impedito detta terra di potersi seminar per l'avennire, et produr qualche quantità di formenti per uso delli abitanti di questa {territ} città et suo territorio, si come fù la mente, et intentione di quel Eccellentissimo Signore che all'hora, et in quel caso haveriamo veramente contrafatto gli ordeni di Sua Eccellenza Illustrissima fatti in questa materia, et saria ogniuno di noi per questo mancamento, et errore commesso di non haver osservato detti huomen,; degno di punishmente. Ma perche noi pover'huomeni, non habbiamo già fatto simil operatione, si rendemo certissimi essere dalla buona giustizia delle Vostre Signorie Eccellentissime assolti. Et acciò che quelle vedano veramente, che noi grami

non siamo compresi nell'ordine predetto, hora con molta fidelità, et con quella brevità // che à noi sarà possibile, per questa nostra scrittura narraremo in fatto à Vostre Signorie Eccellentissime, et la cosa al modo che veramente è passata. {Noi adonque} Havendo adonque noi poveri querelati certe vigne nella cavalleria del predetto nostro casale, cioè noi fratelli Varucha una pezza et io predetto Agiostefaniti un'altra di pochissimo compreso, esse vigne hanno anco li suoi girambeli, cioè il terreno vacuo che hanno circumcirca tutti li vignali, et secondo la capacità del terreno, ò girambello, che così lo chiamiamo per esser atorno le vigne, suogliono li patroni di essi qualche volta in tempo che se semena buttar, chi mezo quarteruol de fava, chi de bisi, et chi de biava, secondo che torna commodo, à ciascheduno, se ben la maggior parte li lassano sempre inseminati. Onde se ben habbiamo noi già ui anni fà messo à torno le zenzive di dette nostre vigne, {che li quo} che vuol dir nelli girambeli di esse, dieci, ò quindici vide, non essendo capaci più de mezo quarterol {cioè} quelli di noi predetti fratelli Varucha et uno quarterol in circa quelli di me Agiostefaniti predetto, {essendosi poi secati} non di meno essendo poi diventate seche le habbiamo subito sradicate, e tornassimo à seminarli, così l'anno passato de fava come l'anno presente de lino, no mai per l'avenire piantaremo simel cosa poiche non piace alla Giustitia Vostra, se ben mai fù proibito alli patroni delle vigne di poter piantar quel poco di terreno, che volontariamente hanno lasciato, et lassano sempre vacuo, quando loro piantano le vigne per commodità loro. Però stante le cose premisse, le quali si offerimo giustificare, quando paresse però alla giustitia Vostra supplichiamo le Signorie Vostre Illustrissime che si degnino liberarne // da una così ingiusta vexatione, et iniqua, persecutione, raccomandandone alla buona gratia et sincera giustitia delle Vostre Signorie Eccellentissime alle quali pregamo dal nostro signor ogni felicità et gloria.

Die 2 Ianuarij 1582

Presentata da const(itutio)n Varucha insieme con Costa suo fratello et Angeluzzo Santacorona, alli quali fo intimato che intermine di giorni 3 debbano dedur produr et allegar tutto quello intendeno aliter il processo sara ispedito.

6.

Σύνοψη δικογραφίας

πριν από τις 2 Δεκεμβρίου 1583

[Χανιά]

Σύνοψη της δικογραφίας που είχαν συντάξει οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής εναντίον όσων κατοίκων των χωριών Περβολάκια και Πάνω Περβολάκια, του διαμερίσματος Χανίων, είχαν φυτέψει αμπέλια σε εκτάσεις που απέκλειε το διάταγμα Foscarini. Καταγράφονται τα ονόματα τεσσάρων προσώπων που κατηγορήθηκαν, μαζί με τις αντίστοιχες εκτάσεις. Από τους τέσσερεις αθώωθηκαν οι τρεις, ενώ για τον τέταρτο, Κωνσταντή Μουλιανίτη, που στο μεταξύ είχε πεθάνει, έπρεπε να λογοδοτήσουν οι κληρονόμοι του, αφού ξεκαθάριζαν τη διαδοχή ενώπιον του ρέκτορα του διαμερίσματος.

A.S.V., *Sindici Inquisitori in Terra Ferma e Levante*, b. 67, reg. 4 (*Sententie di Sindici in Levante ser Zuanne Gritti, ser Giulio Garzoni, 1583*), φ. 34ν, δικογραφία αρ. [91]. Πρωτότυπο (;). Αδημοσίευτο.

Casal Pervolachia, et Pervolachia Apano

papa Micali Vassilopulo, quondam Constantin, hà piantato dove prima era vigna

Constanti Muglianiti ò suoi heredi, opere tre

Manoli Vlatopulo _____ circa tre

Gianni Corfalonj _____ otto

Contra li quali fù, et è stato processo nell'inquisicione del sindacato Nostro, peroche, contra li ordeni Foscarinj antedite, habbino piantato vigne nelli casali e qualità oltrascritte. Citati sono venuti il papa et Jannj Corfalonj et hanno fatte le sue legitime diffese, et cosi anco Manoli Vlatopullo per tanto che tutti tre siano assolti, et per la parte de Constanti siano usati li suoi heredi, et espediti per il Clarissimo rettor, come gli parerà, per giustitia.

7.

Αίτημα της πρεσβείας των ευγενών του Χάνδακα

για να ακυρωθεί το διάταγμα σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών

[24 Απριλίου 1583]

[Βενετία]

Οι αντιπρόσωποι των ευγενών του Χάνδακα, ενώπιον την βενετικής Συγκλήτου, ζητούν να μην εφαρμοστεί το διάταγμα Foscarini, σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών, καθώς και τον περιορισμό της καλλιέργειας βαμβακιού και λιναριού. Τα κυριότερα επιχειρήματά τους είναι η ακαταλληλότητα του εδάφους για τη σιτοκαλλιέργεια, η αδυναμία αντικατάστασης των εκριζωτέων εκτάσεων και η αδυναμία του σιταριού να εξασφαλίσει ικανοποιητικό πλεόνασμα σε χρήματα.

A.S.V., *Duca di Candia*, b. 6, *Diversorum locorum, ducali, receptorum 1581-1607*, reg. 62 (ex 67), “*Receptarum*” 1581-1584, *duchi Nicolò Salomon, Nicolò Donà*, φφ. 124r-126r, [21 Απριλίου 1583]. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

Φ. 124r

|| *Xiiij. Circa li vignalli* ||

Non potemo se non grandemente Laudarci delle ottime et prudentissime operationi dell’Illustrissimo signor Giacomo Foscarini, fù provveditor general in questo Regno, perciòche si ha visto tanta integrità et sincerità d’animo in quell’Illustrissimo signor, cosi nelli maneggi publici come nelle private differentie che più non si poteva desiderare et finalmente, ha con tanti et cosi varij, et necessarij ordeni Lassati in questo Regno instituito in molte parti, molto tranquillo, et riposato vivere, se ben vi siano alcuni de essi ordeni, che cosi per la natura del paese come delli accidenti del tempo, non portino seco quel desiderato frutto che ha havuto sempre in animo Sua Signoria Illustrissima La quale se più si havesse fermato in questo Regno, è di tale prudentia che semo certi, che haverebbe in gran parte con nove sue contributioni alcuni di detti ordeni regulati, trà quali è quel importantissimo et degno de molta consideratione, ordine fatto in materia di non poter mai più impiantare vignali sopra questo Regno, il qual riguardando al beneficio publico, è fatto certo con mirabil giuditio, quando che assolutamente da cosi fatto ordine si aspettasse tal beneficio, nel quale espressamente comanda che alcuno sotto pene in esso contenute non possa in

alcun modo impiantar vignali, se non in luoghi che già anni diesi siano stati già vignali, overo in terra, che non sia atta di esser // φ. 124v arrata e produr formenti et altre sorte di biave come si vede per la continentia del detto ordine, il qual conclude poi in molto più stretti et angusti ter(re)ni, escludendo con non poco nostro interesse et danno, ogni sorte di terra sascosa et aspra, non bona etiandio à produr alcuna sorte di herba perciòche, che non siano atti à produr pascolo per li animali totalmente ci serra la strada di non poter augumentar certa sorte di terreni non atti à produr biave, perciòche qual terreno è così arido et seco, che del tutto non mando fuori qualche sorte di pascolo, nel qual essendo impediti di poter con le nostre fatiche trahere in poco di utilità per sustegno delle case nostre et per poterci mantener in tante gravissime spese semo del tutto privi di ogni speranza di poter di quelli trahere alcuna sorte di beneficio. Li quali terreni essendo di così fatta natura non possono mai produrre la semina istessa, che gli si mite con gran fatica sopra et se per ventura tal un di quelli fosse un anno seminato, bisognaria poi lasciarlo per dieci anni senza semina alcuna et quelli abbandonati per la loro sterilità dalli proprij contadini giaceno quasi sempre, si può di orfani, sena potersi mai pervalere.

Supplichiamo adunque quella Illustrissima Signoria che si degni informarsi sopra il presente negotio, perciòche vedrano chiaramente ritrovar in questo Regno certa sorte di terreni, li quali parte per essere pieni di sassi, che poco e niente lassava trà di loro spacio di terra, parte essendo prententi dalle piogge continuamente spogliati dalle acque et dal sirto loro quasi sempre annegati, et mondati /nelli\ // φ. 125r nelli quali parte di li nostri padri, per loro sustegno et per poter à tante spese sottogiacere non havendo speranza ne altra sorte de utilità delli ditti terreni, hanno in vigne piantati, parte ancora restano, li quali, come di sopra dicemo, giaceno così sterili, che mai et mai, ò di raso sono adoperati onde da tutta questa così fatta qualità di terreni, poco ò nissuno frutto, ne speranza di ubertà si puo già mai aspettare. Onde considerando tutte queste cose à quelli Illustrissimi Signori li supplicarete, che si degnino regolando dette ordine dar libertà, et risservate tutte et ogni sorte de campagna in qual si voglia luoco di questo territorio, che ben sono abastanza et delle quali si puo aspettar l'ubertà di questa città, sia in libertà di ciascheduno di poter far piantar sopra questi monti, et colline, acciò che con le lor fatiche possino avanzar alcuna cosa, per le molte loro necessità, la qual cosa tornerà ancora à non mediocre

utilità et benefiti delle entrate pubbliche et à conservatione di tanti huomini, li quali si adoperano alla coltura di detti vignali, li quali in ogni tempo potriano servire come persone più atte alle fatiche sopra l'armata di Sua Serenità nè per questo venirebbe à mancar il pascolo di animali poiche la maggior parte di quest'Isola sono monti et pascolli per detto conto, che volesse Dio che fosse tanta quantità di detti animali, che potesse occupar li detti luoghi. Et perche sono stati alcuni vignali piantati con la licentia dell'Illustrissimi Signori concessa à diversi di questi nobeli et cittadini, per molte cause, che hanno mosco Sue Signorie Illustrissime come nelle dette patre (διάβ. parte) si contiene senza le quali non s'haveriano mai assicurato mai di far cosi importante spesa et fatica, li quali vignali Sua Serenità // φ. 125v ha scritto che, essendo contra li ordini dell'Eccellentissimo Foscarini, siano piantati sotto le pene in dette lettere contenute, non essendo informata Sua Serenità delle honeste ragioni et cause, che hanno parso alli clarissimi rettori di essaudirci à cosi necessarie supplicationi nostre, per la qual cosa sentendo noi, gravissimi et intolerabil damo giattura, habbiamo sopra ciò presentata una nostra scrittura cosi à questo clarissimo Reggimento et Capitano come alli eccellentissimi Sindici, supplicando un poco di suspensione per le ragioni in essa scrittura allegate, la qual hora appresenterete à quell'Illustrissima Signoria, che si degni con la solita Sua pietà ammettere le ragioni in detta scrittura allegate.

Supplicarete similmente regulatione et modificatione dell'ordine della prohibitione di lini et gottoni, come in quella, perciòche Sua Serenità si degnerà credere, che li terreni seminati de gottoni sono bonificati per poter il secondo anno essere seminati di formento, non potendo per il primo anno esser per tal effetto adoperati. Dovendo ricevere prima l'ordenaria coltura, la qual non si potendo far in tempo di poter esser messo formento resteria del tutto perho quel beneficio sè almeno de gottoni non si permete poter quell'anno trahere alcuna utilità, però in quella parte humilmente supplicarete la retrattatione di detto ordine. Quando poi per li lini, essendo tanta angusto et stretto che del tutto priva la semina di detti lini dalla Messaria, Pediada et Lassithi, lassando solo per il rimanente territorio una poca portione et essendo cosa pur somamente necessaria per l'uso universal di tutti gli huomini, senza li qual lini non si potrebbe del tutto vivere et sentendo specialmente gravezza intolerabile quelli, che non hanno in altro luogo da poter seminare, che nelli detti luoghi prohibiti, però

supplicarete similmente, Sua Serenità che si degna con l'istesse conditioni, che detto ordine permete che tal semina /di lini\ // φ. 126r de lini si faccia nel rimanente territorio, cosi ancora sia permesso alli detti luoghi prohibiti dal detto ordine, acciòche tutto sentino quell'istessa gravezza, et commodo.

8.

Τμήμα από το αίτημα των ευγενών-φεουδαρχών του Χάνδακα προς τη διοίκηση της πόλης

4 Μαΐου 1583

Χάνδακας

Αίτημα που απηύθυναν οι 15 εκλεγμένοι εκπρόσωποι του συμβουλίου των ευγενών-φεουδαρχών στη διοίκηση του Χάνδακα, και αυτή με τη σειρά της το απέστειλε στον νεοαφιχθέντα γενικό προνοητή [Alvise Grimani], που βρισκόταν στα Χανιά. Οι ευγενείς, αφού δηλώνουν την πίστη τους στη Γαληνοτάτη εκθέτουν τα επιχειρήματά τους, σύμφωνα με τα οποία, η εκρίζωση των αμπελιών θα ήταν επιζήμια. Οι ευγενείς ισχυρίζονται ότι είναι πιθανό να χαθεί η πίστη των χωρικών στη Βενετία, γιατί οι αγρότες «ενδιαφέρονται μόνο για τα συμφέροντά τους και την πρόσκαιρη ευκολία τους». Για να εξασφαλιστεί η συνεργασία των κατοίκων της υπαίθρου, πράγμα που επεδίωκε η μητρόπολη, έπρεπε να τους ευχαριστεί και όχι να καταστρέφει τον κόπο που είχαν κάνει για να καλλιεργούν αμπέλια. Οι ευγενείς προτείνουν να ανακληθεί ο προϊστάμενος του δημόσιου ταμείου του Χάνδακα, Vettor Garzoni, ο οποίος περιοδεύει στην ύπαιθρο των διαμερισμάτων Χάνδακα και Σητείας και να παγώσει η απόφαση εκρίζωσης των αμπελιών, τουλάχιστον μέχρι την έλευση στην πόλη του νέου γενικού προνοητή και την επιστροφή από τη Βενετία της πρεσβείας που είχε σταλεί. Όπως έχει ήδη γίνει γνωστό και σε άλλους αξιωματούχους, η συνέχιση της επιχείρησης εκρίζωσης των αμπελιών θα φέρει μεγάλη αναστάτωση. Οι ευγενείς δεσμεύονται να τηρήσουν την απόφαση που θα εκδώσει η μητρόπολη και, όπως έκαναν πάντοτε, θα πειθαρχήσουν. Υπογράφουν οι 15 εκπρόσωποι των ευγενών του Χάνδακα.

A.S.V., P.T.M., filza 748 (Candia 1583, Alvise Grimani Provveditor General, primo, N° 15), συνημμένο στην αναφορά αρ. 2 (6 Μαΐου 1583). Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

... sapendo che la sicurtà et difesa di essi stati et le forze di Principi consistono sopra ogni altra cosa nel acquisto et conservatione delle anime et nella fede de sudditi et sapendo molto bene che le genti rozze e villane, come questi delli contadi{ni} dell'isola, non riguardano ad altro che all'utile et commodo presente, ci pare esser necessario che si cerchi con gratificare et beneficiarli di tenerli uniti et conservarli in quella devotione et fede alla quale sempre sua sublimità et le Sue Signorie Eccellentissime hanno cercato et cercano con infinite gratie et beneficij di tener et conservarli la dove, quando si volesse al netto essequire al presente il sradicar delle vigne, lini et cotone di questo territorio, secondo le terminationi // delli clarissimi signori Sindici l'essecutione della quale è comessa al clarissimo camarlengo Garzoni potrebbe darli malissima satisfatione, per la qual cosa, si come il richiamare esso clarissimo camarlengo in questa città et farlo ritornare subito che si sono havuti li predetti avisi dalla cavalcata che haveva principiato per il contado per far l'effetto predetto come cosa fatta con grandissima prudenza et ragione e stato di somma laude di quelli nostri Eccellentissimi Signori et di grandissimo contento et satisfatione universale. Così l'havessi hora inteso che di novo detto signor camarlengo è per cavalcare et andar fuori a far la sudetta sradicatione in tempo così dubbio et pieno di difficoltà, ci hà dato non poco travaglio di animo non tanto l'interesse nostro particolare et di tutti questi abitanti il quale ancor che sia molto grande come per più scritture et ragioni habbiamo narrato et esposto avanti questi nostri clarissimi signori rettori et alli medesimi clarissimi signori Sindici considerandoli il danno che da essa sradicatione ne seguiva et per il contrario il commodo et beneficio, così publico come privato, che ne potrebbe riuscire rittardando questa essecutione al meno fino ò tanto che le predette nostre ragioni potessero esser rapresentate alli piedi di Sua Signoria per li clarissimi nostri Ambasciatori, come crediamo che sij stato fatto sin hora non di meno quando habbiamo veduto che al tutto si era risolto di essequire essa terminatione non potevimo far altro se non obedire come habbiamo fatto sempre et faremo alle deliberationi de nostri signori conformando la nostra con la volontà loro ma bene per li accidenti che sono occorsi da poi come di sopra è detto et solo per l'interesse publico per le cose che ci soprastanno et per la deffensione et beneficio di questo così importantissimo et nobilissimo Regno, di che siamo più gelosi che della vitta istessa considerando quanti disordini inconvenienti potrebbono nascere da questa

opera et quanta confusione et alteratione ne potrebbe causare nelli animi di ciascun di essi contadini quando vedessero avanti li occhi rovinar del tutto le fatiche di tanti anni, spese doppo l'impianto, ricoltivar et rovinar essi vignali et ridurli in perfettione et medesimamente d'essi lini et cottoni che sono la sustanza et il mantenimento di tante fameglie et privarsi di quelle speranze che havevano concepute con tanti sudori parendole di esser privi de proprij figlioli et delle vitte insieme.... Abbiamo voluto per la presente nostra scrittura con ogni humiltà et riverenza narrar et raccordarle quanto di sopra, parendone che per alquanti giorni che si suspenderà l'essecutione di questa opera fino la venuta di Vostra Serenità Illustrissima in questa città, alla presentia della quale si tratterà più particolarmente questa meteria non riceveranno danno alcuno le cose publiche ne si farà pregiuditio alla predetta terminatione la qual in ogni tempo si potrà essequire ma bene facendosi questa suspensione come speriamo si venirà a dar grandissima consolatione a detti contadini et li accrescerà maggiormente l'animo et la devotione et con maggior prontezza, se bisognerà di esser chiamati in questa città et adoperati nelle occorenze si come è stato // proposto et considerato in questi prossimi giorni d'esser necessario di fare per questi motivi concorreranno al servitio publico et alla deffensione del Regno appresso le altre difesse et provisioni fatte da questi Clarissimi Signori et che si faranno dalla Signoria Vostra Illustrissima per sicurtà et salvezza nostra le quali aggiutate del valor et sperienza delli Clarissimi signori Proveditor della Cavallaria, Governatori et altri capi Principali et dalla bona volontà et animi rissoluti di tutti noi suoi fidelissimi soi servitori et sudditi ci fa vivere con speranza certa di diffendersi gagliardamente da chi cercasse di intestare la pace et libertà nostra sperando medesimamente et essendo certissimi cha la Serenità del nostro Prencipe et di quelli clarissimi et eccellentissimi padri vigilantissimi et solliciti per il bene et sicurtà nostra non mancaranno al bisogno {et se} ancor che lontani di mandarci li soliti avisi et soccorsi et che hanno fatto sempre verso di noi. Et rimettendoci nel resto alla summa prudenza di Vostra Serenità Illustrissima et alla informatione de questi Eccellentissimi Signori le daranno datte cose nostre non ci parer di dir altro al presente se non raccomandarci humilmente alla sua bona gratia pregandole dal nostro Signor Dio ogni grandezza et felicità.

Jo Francesco Zen elletto

Jo Nicolò Mudazzo elletto

Santo Pasqualigo elletto
Francesco Venier elletto
Andrea Dandolo elletto
Nicolo Venier elletto
Nicolo da cha Fratello elletto
Alessandro Bon elletto
Zuan Quirini elletto

Alvise de Mezzo elletto
Lunardo Quirini elletto
Zanantonio Mudazzo elletto
Francesco Venier elletto
Andrea Corner elletto
Lunardo Castrolifalca elletto

9.

Απάντηση της βενετικής Σύγκλητου στο 14ο αίτημα της πρόβειας του έτους 1583

22 Νοεμβρίου 1583

Βενετία

Ο δόγης απευθύνεται στους εκπροσώπους των ευγενών του Χάνδακα, όπως ο πατέρας στα παιδιά του, επιδιώκοντας να τους πείσει ότι η εκρίζωση των αμπελιών έχει μεγάλη σημασία για την επιβίωση του πληθυσμού και τη διατήρηση της Κρήτης στη βενετική επικράτεια και για να εξασφαλίσει τη συνεργασία τους. Το κείμενο ψηφίστηκε από τη Σύγκλητο και στάλθηκε στον γενικό προνοητή [Alvise Grimani] ο οποίος όφειλε να εφαρμόσει τις σχετικές με τον περιορισμό της αμπελοκαλλιέργειας αποφάσεις.

A.S.V., *Senato, Secreta, Deliberazioni*, reg. 84 (1583-1584), φ. 89r (π.α. 68r). Πρωτότυπο. Αδημοσίευτο.

| φ. 89r

MDLxxxiiij, Die xxij Novembris

|| *Savij del Consiglio, + Giacomo Foscarini Kavalier Procurator + Francesco Corner + Zorzi Contarini, eccetto + Vincenzo Moresini Kavalier Procurator per non es(ser)[[vi]]si trovato avanti, + Francesco Longo, absente + Giacomo Soranzo Kavalier Procurator. Savij di Terra Ferma, + Sebastian Erizzo + Marco Venier + Alberto Badumier Kavalier. Savij alli ordini, + Zorzi Mocenigo + Alvise Mocenigo ||*

Che fatti venir nel collegio nostro li Magnifici Ambassatori

di Candia gli sia dal Serenissimo Principe fatto legger questo segue

Magnifici Ambassatori, potete esser molto ben certi, che si come per ogni ragionevole rispetto tutti j nobeli di Candia sono tenuti presso di noi in quel luogo di amore in che si deveno tenere j veri, et carissimi figliuoli della Republica nostra, portando il medesimo affetto, et charità paterna, ancora verso tutti quei fidelissimi nostri populi, cosi non vive in noi pensiero, che più vivamente ci preme, che il beneficio universale & la conservatione di quell'importantissimo Regno, la quale conoscendo noi consistere principalmente nel procurar, che esso Regno non si trovi, come al presente in continuo bisogno di esser sovenuto del necessario alimento del pane ogni anno da parti esterne, ma che da se stesso possa haverne abbondanza, bastante al viver suo come soleva già nej tempi passati. Et stimando noi, dopo haver havuto matura consideratione al tutto, che l'acceder nel piantar delle vigne in quel Regno j termini limitati già per la terminatione del diletteissimo nobil nostro Proveditor general Foscarini, confermata più volte co'l Senato nostro contravegna à questa si honesta, et necessaria nostra intentione ci siamo risoluti co'l predetto Senato, che con l'osservanza della detta terminatione, si attenda nell'avvenire con ogni studio anco alle semine dej formenti, & biave necessarie per l'ordinario nutrimento di quei populi, et per la conservatione di quel Regno, essendo noi nel resto desiderosi di gratificarvi in tutto quello, che convenientemente potremo.

Et damò sia scritto al Proveditore general in Candia, che debba eseguir le deliberationi passate dal Senato nostro il tal materia, facendo osservar inviolabilmente la predetta terminatione, et incaminando con ogni studio le semine, et coltivation de campi per l'abondantia di formenti, et biave in quel Regno.

_____ / ___101

10.

Πρώτη εντολή του Vettor Garzoni

4 Ιανουαρίου 1584 (1583 β.έ.)

Χάνδακας

Ο γενικός προνοητής Alvisè Grimani συντάσσει την [πρώτη] εντολή με τις υποχρεώσεις του προϊσταμένου του δημοσίου ταμείου του Χάνδακα Vettor Garzoni, ο οποίος ορίστηκε υπεύθυνος για την εφαρμογή του προγράμματος εκρίζωσης των αμπελιών που εμπίπτουν στις απαγορευτικές διατάξεις στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας. Στην εντολή ορίζονται οι συνοδοί του Garzoni, οι υποχρεώσεις τους, η ημερήσια αποζημίωσή τους καθώς και ο χρόνος έναρξης της αποστολής. Ο Garzoni θα πρέπει να λάβει όλες τις σχετικές διατάξεις καθώς και αντίγραφα των δικογραφιών που είχαν συντάξει οι σύνδικοι και εξεταστές της Ανατολής Giulio Garzoni και Zuanne Gritti, προκειμένου να αντιμετωπίσει κάθε πιθανό εμπόδιο.

A.S.V., P.T.M., filza, 749 (Candia 1583, Alvisè Grimani provveditor general 2do, N° 16), συνημμένο (:)¹ στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1583. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

Noi Alvisè Grimani per la Serenissima Signoria di Venetia et cetera Proveditor General nel Regno di Candia. Dovendo dar la debita essecutione alla deliberatione dell'Eccellentissimo Senato di 22 decembrio prossimo passato, per la quale vien deliberato et commesso che debbi esser essequita fatta essequir et osservar la terminatione dell'Eccellentissimo signor già Proveditor General Foscarini del 1575, qual prohibisse che non si possino piantar vide, oltra li terreni limitati in quella , et insieme che se debbino essequir tutte l'altre deliberacioni dell'Eccellentissimo Senato già fatte in tal materia, essendo intencione ferma di Sua Signoria che siano inviolabilmente essequite et che per l'avvenir sia atteso quanto più se possa alle semine di formenti, et altre biave necessarie per suprir al bisogno ordinario, per il viver et nutrimento di questi populi et per conservacione di questo importantissimo Regno. Però, per far quel tanto che se conviene al buon ministro in essequir quello che dal suo Principe li vien commesso, seguendo le vestigie già cominciate dalli clarissimi signori Sindici per tal essecutione, da quali anco sono sta formati per via de inquisicione alcuni processi contra diversi transgressori di tal ordine. Per virtù delle presenti et con l'auttorità del Generalato Nostro, habbiamo elletto et così elleggiemo il clarissimo

¹. Η filza είναι διαταραγμένη και για το λόγο αυτό εντός της συγκεκριμένης αναφοράς περιέχονται και έγγραφα με μεταγενέστερη χρονολογία.

signor Vettor Garzoni dignissimo camarlengo, del quale molto se confidamo per la prudencia, et bontà sua, che farà offisio conforme all'aspetacione nostra et alla mente di Sua Signoria, come anco quello che per tal effetto fù elletto da essi Clarissimi sindici commettendoli, che immediate passati li vinti cinque giorni del presente mese, al qual campo serà spirato il termine dato alli patroni delli fondi di dover esradicar da se stessi essi vide, debbi partire da questa città et trasferirse nel territorio suo et di quello di Scittia, essequendo la sudetta terminatione del 1575, et le parti dell'Eccellentissimo Senato, 21 luglio 1577, 6 April 1580, 7 maggio, 28 ottobre del ditto anno, 1581 7 settembre et 1583 22 novembris, le copie delle qualli lo secano con questa assignate et non solamente, contra quelli desobedienti che gia sono stà sententiati da detti clarissimi Sindici, ma anco cad'un altro che li venisse à noticia, che havesse piantato ò fatto piantar vigne contra le ditte terminazioni. Dando autorità a sua magnificencia, et cosi [[le]] // le commettemo, che debbi inquerir et formar processo contra tutti qualli che haverano transgresso procedendo contra esso, con la medesima esseccutione che hanno proceduto li clarissimi sinnici, con quelli che sonstà per loro condannati ne sia tenuto suspender incerpretar, nè obedir in contrario per qual se voglia altro magistrato. Avvertendo sua Magnificencia che dove trovarà vigne nove et che in qual luoco avanti l'ordine dell' eccellentissimo Foscarij non constasse che vi fossero state in qui vecchie, la debbi farle esradicar senza altro ordine. Commettendoli {però} poi che si come andarà de luoco in luoco per far l'essecutione, debbi essortar, se li patroni di fondi, come li contadini che voglino ogni anno seminar formenti ò altre biave nelli istessi luochi che seran'levati le vigne mettendo anco il presente anno delli formenti marzuoli, et perche questa essecutione non sia per le semine defraudata et che se possi in ogni occasione, vedere qualli, et quanti saranno li luochi che venirano esradicati, ordiniamo che Sua Magnificencia debbi menar secco misser Zuanne Fava ingegniero, accio che a loco per loco toglia in notte la quantità del tereno dove saranno esradicate vigne si per sua com'essione, come volontariamente delli patroni et d'essi luochi per Matthio Spanopullo nodaro, che per questo effetto li deputiamo, sia tenuto conto particular, et fatto un catastico, secondo l'opinione di detto ingegniero riducendo esso terreno a ragion di mesurade, over campi con li nomi di quelli che possedeno essi luochi à casal per casal et à castello per castello, le qual scritture poi {che} debbi ben custodir per consignarle a noi al nostro ritorno in Candia. Concedendo anco autorità

al detto {capitan Paulo Spatta} magnifico camerlengo di poter comandar al capitan Paulo Spada et suoi stradiotti et prevelleggiati contutieri et altri capitani delle ville per poter haver huomini et altro secondo che occorerà il bisogno per poter far la sudetta essecucione. Al qual magnifico camarlengo volemo che sia dato per sue spese delli danari della Serenissima Signoria quel tanto che è solito darli alli camarlenghi, che sono mandati per li territorij per la descrizione dei /formenti\ // formenti, et ogli +da esser dechiarito avanti si parsi+ et quanto alla spesa dell'inzegnero e nodaro, lo remettemo al clarissimo Reggimento, et Capitano che debbino tansare quel che parerà giusto et honesto rispetto al tempo che starano fuori, et alle fati che faranno, dovendo Sua Magnificencia aggionger alle condanacionj fatte dalli clarissimi signori sinnici la spesa et salarij che haverà fatto, compartendola à un tanto per opera, accio che li patroni delle vigne esradicate paghino per porcione tal spesa, si delli danari che serano esborsate dalla camera a sua magnificencia, come di quanto sera speso in opere et in altro per tal essecucione. Commettendo alli ministri della camera di Candia che appostono per debitori li patroni delle vigne di quanto li serà dato in notte da esso magnifico camarlengo per tutta la spesa per reintegracione, come di sopra, et li sententiati fino al presente alla esradicacione se avanti l'arrivo de Sua Magnificencia alle sue vigne, haverano fatto la debita essecucione in maniera che a fatto siano esradicate senz'altro ordine, non vogliamo che siano appostati per debitori in Camera per la spesa di tal cavalcata, ma debbi esser compartita sopra li altri desobedienti et cosi commettemo à esso magnifico Camarlengo che debbi eseguire.

Datta in Candia adi 4 Genaro 1583

11.

Εντολή του γενικού προνοητή Alvise Grimani

16 Μαρτίου 1584

φρούριο Γραμβούσας

Ο γενικός προνοητής Alvise Grimani, απαντώντας στον σύμβουλο Χανίων, υπεύθυνο για την εκρίζωση των αμπελιών στο συγκεκριμένο διαμέρισμα, Giacomo Loredan, δίνει εντολή να μην απαιτείται η είσπραξη χρημάτων από όσους ξεριζώνουν τα αμπέλια, καθώς αυτό δεν περιέχεται στην εντολή του. Υπεύθυνο για την είσπραξη

των προστίμων και των εξόδων εκρίζωσης είχε οριστεί εξαρχής το κατά τόπους δημόσιο ταμείο. Η εντολή αποστέλλεται και στους άλλους δύο «εκτελεστές» των διαμερισμάτων Ρεθύμνου και Χάνδακα - Σητείας.

A.S.V., P.T.M., filza, 750 (*Candia 1584, Alvise Grimani primo, N° 17*), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 29 Μαρτίου 1584. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

|| In lettere del general in Candia di 29 marzo [15]84. 3a ||

1584 adi 16 marzo, dalla fortezza delle Grabusse

Copia d'un capitolo contenuto in lettere scritte al clarissimo misser Giacomo Loredan, consigliere della Canea esistente per il territorio, et il simile fù scritto à quel di Rettimo et al camerlengo Garzoni di Candia

Alvise Grimani Provveditor General

Di più habbiamo inteso et de ciò deliberiamo essere quanto prima informati che dalli ministri di Vostra Signoria Clarissima vengono tolti pagati da quelli che hanno voluntariamente sradicar le vigne, à ragion di perpiri cinque per ogni opera, Il che non è posto da noi nella commissione da savi et quando scrivero non sarà da noi adnesso. Et però commettemovi con le presenti nostre, che à quelli, che voluntariamente sradicaranno, overo havessero già sradicato, non gli sia tolta alcuna spesa ò pena nè meno appostati li patroni debitori in camera per detto conto, ma questo à quelli che // non haveranno voluntariamente sradicato fare essequire ad ungueta la commissione nostra, come sta et giace per la quale è dichiarito che de presenti non si potessero scuotere alcuna pena dagl'inobedienti, ma siano appostatj debitori in camera come in essa commissione. Il che fù ordinato da noi per non aggiungere afflittione all'afflitto. Et però vi commettemo, che nella sradicatione non sia tolta cosa alcuna, cosi per la condanna, come per la spesa, avvertendo li ministri, che sono con lui, che non debbano contravenire à quanto vi commettemo, perche altrimenti saranno da noi castigati, facendo Vostra Signoria Clarissima immediate restituire da quelli della sua corte à cadauna persona ogni denaro che gl'havessero tolto per detto conto. Et resteremo aspettando d'intendere per lettere vostre la ricevuta delle presenti. Et

l'essecutore di quanto è commesso, essendo mente di Sua Signoria che sia essequito l'ordine suo, con quella destra in che si conviene.

12.

Αναφορά του συμβούλου Χανίων Loredano προς τον γενικό προνοητή
και επικύρωση από τον καταστιχωτή Nicolò Mudazzo

24 Ιουνίου 1584

Χανιά

Αναφορά του συμβούλου Χανίων Giacomo Loredan, με την οποία πληροφορεί το γενικό προνοητή Alvise Grimani για την ολοκλήρωση της επιχείρησης εκρίζωσης των αμπελιών στο διαμέρισμα της ευθύνης του. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην άρνηση των κατοίκων να πειθαρχήσουν, στη φτώχεια των αγροτών και στις προσπάθειές τους να επιτύχουν τη μη εκρίζωση των αμπελιών τους, τα οποία τους επέτρεπαν να καλύπτουν τις ανάγκες τους και να αποκαθιστούν τις ανύπαντρες κόρες τους, καθώς αποτελούσαν το μόνο αξιόλογο προικώο. Συνολικά από το διαμέρισμα ξεριζώθηκαν 2483 *opere* αμπελιών (ή 496 *mesurade* ή 124 *campi*), που ανήκαν σε 398 οικογένειες, επρόκειτο όμως για εδάφη ακατάλληλα για σπορά. Ο σύμβουλος επισημαίνει την ύπαρξη κατάλληλων εκτάσεων για σπορά στις κοιλάδες του Αρνά και της Αγιάς, οι οποίες με λίγα έξοδα θα μπορούσαν να εφοδιάσουν ολόκληρο το διαμέρισμα με σιτηρά. Σχετικά με τους αμπελώνες φτωχών χωρικών, έκτασης από 1 έως 3 *opere*, ο Loredan αναφέρει ότι η συνολική τους έκταση ήταν 23 *campi* και 12 *opere* που ανήκαν σε 179 οικογένειες. Τα στοιχεία της αναφοράς επιβεβαιώνει ο καταστιχωτής Nicolò Mudazzo, που συνόδευε τον Loredan στην ύπαιθρο.

A.S.V., P.T.M., filza, 751 (CANDIA 1584, Alvise Grimani provveditor general 2do N° 18), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο

|| *Copia* ||

Illustrissimo et Eccellentissimo signor ossequiosissimo

Havendo io Giacomo Loredan, consigliere della Canea, deputato da Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima al carico della estirpatione delle vigne

piantate nel territorio di questa città, contra gli ordeni dell'Illustrissimo et Eccellentissimo signor Giacomo Foscarini fù proveditor general in questo Regno, confermati dall'Eccellentissimo Senato et condenati per li clarissimi signori sindici di Levante, fino à quest'hora finito di cavalcare et estirpare dette vigne, come di sopra, condannate et altre, p(ro)p(ria) la inquisitione per me fatta, ritrovate havendo essequito l'ordine di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima dato mi per sue lettere di 28 marzo, prossimo passato, che non dovesse far esradicar quelle vigne di poveri miserabili che non escedessero la quantità di opera una fino a trè, ho giudicato esser necessario dargliene particolar conto di quanto ho operato. Et prima dicole che le vigne estripate sono in tutto opere numero 2483, che fanno mesurade numero 496, che, a ragion di mesurade quattro per campo, a ragion per campi d'Italie, fanno Campi numero 124, opere tre et sono di famiglie numento 398, la qual esradicatione è stata fatta con danno gravissimo di miseri contadinj patroni di esse vigne, la maggior parte di quali sono rimasti senza sostentia alcuna di poter sostantar, senza sostantia, sendogli sta levato detto impianto unica speranza di poter mantenersi // et mantar le loro figliole. Et a questa essecutione venivano li patroni di esse vigne, con la moglie et figlioli straciandosi la carne della faccia, piangendo et gridando, che facevano grandissima compassione à chi li stava a cedere, et sono state dette, si da patronj di esse, come da tutti generalmente, cose di molta importanza, come anco la scrissi per altre mie lettere di 20 maggio passato, alle qual mi riporto per non replicare di novo l'istesso, dicendo di più che non haveriano mai, preterito li ordenj dell'Eccellentissimo signor proveditor general Foscarini, quando non havessero veduto li suoi cavallieri ad impiantare contra esso ordine et che contra di essi non veniva fatto dimostratione alcuna. Io eseguendo quanto da Lej mi fù imposto, hò fatto estirpare tutte le vigne, come ho detto, li de richi, come de poveri et cavalliero, senza spesa di sorte alcuna, facendo di luoco in luoco et di casale in casale, secondo andava dallj istessi huomini interessati et non interessati far essa esradicatione, et cio con quella maggior distrezza sij stata possibile il che e stato fatto per dar meno agravo alli /interessati\ interessati di esse vigne. Et essendoli io à dover seminar dei formenti et altre biave à manggiar delle herbe et beber vino, che haver pane in abondanza, et beber dell'acqua et che li terenj piantati, non erano buoni da produr biave di sorte alcuna et veramente dicevano il vero, perche la maggior parte di detti impianti erano stati fatti in luochi sassosi,

grebanosi, et in puri sabioni, dicendo che quando fossero stati buonj da produr biave non li haveriano altrimente impiantati, {per} perciòche, seminandoli ogni anno, ne cavano utilità ogni anno et impiantandoli, stano 5 et 6 anni avanti che ne habbiano utile alcuno et perciò non gli portà la spesa à impiantar vigne in luoghi buonj da produr formenti. Et veramente in questa mia cavalcata, ho veduto molti terrenj che erano vigne vecchie et dalli patroni di esse volontariamente esradicate, perche erano buoni da produr biave et hora, vedendo questa esradicatione, molti li hanno ritornati à impiantare non // essendogli proibito, per li ordenj dell'Eccellentissimo Foscari dove, che si haverà impiantato più vigne nelli luoghi che là seminavano che non è il terreno [...10] per questa esradicatione che sij buono da seminare, perche per opinion mia quello che si è avanzato, è pochissima quantità et oltre ciò la maggior parte di queste vigne esradicate non solamente erano come ho detto di sopra in luoghi sassosi, grebanosi et puri sabioni, ma erano anco in mezo altre vigne vecchie, che non li porta la spesa, mettervi dentro animali per arrarle, essendo luoghi di puoca importantia, et saria maggior il danno, che saria, li animali, alli impianti vecchi che l'utile, ne potessero conseguire seminandoli. Et mi occorre dire a Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima, che havendo cavalcato tutto questo territorio di castello, in castello et di casale, in casale, hò veduto diversi luoghi che sono buoni da seminarli. Fra quelli è la campagna dell'Arnà, che è alla parte de Psicrò, verso il Castel Bicorna, la campagna over prado dell'Agia de ragion del vescovado, et la campagna de Omalò et infiniti altri luoghi, che si potrebono ridur ò coltura con pochissima spesa, quali, quando si seminassero, non solamente basteriano per il viver /di\ // di tutto questo terrtorio, ma ne avanzerà ancor assai. Et havendo io voluto saper la causa, che questi luoghi, non vengono ridotti à coltura ho inteso, de non vi è gente da governarli, et quelli che vi sono amano più tosto il riposo che la fatica.

Havendole di sopra dato conto delle vigne esradicate dalle opere trè in tuto, mi occorre anco dirle che le vigne prei..rmesse, da esradicare dall' una fino à trè opere sono campi in tutto numero vinti tre, opere dodese et sono di fameglie numero 179, di modo che questo suo ordine è stato di grandissimo beneffitio alle {salute} sudette 179 povere, et misericose famiglie, et quando detti luoghi fossero, come gli altri stati esradicati non li haverà avanzato, quattro campi buonj da seminarli, per la qual buona, et santa opera da dette povere famiglie, ne sono state date tante benedizioni, a chi è

stato causa di si santo ordine, che mai si stiavano di benedire et facendo fine à Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima molto mi raccomando, offerendomi sempre in servitio publico, come suo particolare prontissimo // à servirLa.

Dalla Canea li 24 Zugno 1584

Di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima

Servitor affettuosissimo

Giacomo Loredan consigliere di man propria

Faccio fede io Nicolò Mudazzo, quodam ser Antonio, catastaticator deputato à catasticar le vigne esradicate nel territorio della Canea qualmente le vigne, che sono stà estirpate sono in tutto opere duo mille quattrocento ottanta trè {otto} che {à raggion di} fanno mesurade quattrocento nonanta otto, che a raggion di mesurade quattro per campo d'Italia, fanno campi cento vintiquattro et opere tre, et quelle che non sono sta esradicate dall'una opera fino alle trè in essecucion dell' Eccellentissimo signor proveditor general sono opere quattrocento settanta duo, fanno campi d'Italia numero vintitrè, et opere dodese.

Io Nicolò Muazzo soprascritto mano propria.

13.

Αναφορά του συμβούλου Ρεθύμνου Nicolò Semitecolo προς τον γενικό προνοητή και επιβεβαίωση από τον καταστιχωτή Zorzi Mocenigo

15, 25 Αυγούστου 1584

Ρέθυμνο

Αναφορά του συμβούλου Ρεθύμνου Nicolò Semitecolo, με την οποία πληροφορεί το γενικό προνοητή Alvise Grimani ότι έχει ολοκληρωθεί η επιχείρηση εκρίζωσης των αμπελιών στο διαμέρισμα της ευθύνης του. Ο σύμβουλος και η συνοδεία του είχαν αποχωρήσει από την πόλη του Ρεθύμνου στις 8 Μαρτίου και επέστρεψαν με την ολοκλήρωση της επιχείρησης στις 18 Ιουνίου. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για τους οικονομικά εξαχρειωμένους αγρότες. Ο Semitecolo προχώρησε στην εκρίζωση $1998 \frac{3}{4}$ opere αμπελιών (ή 312 mesurade, 3 quarti και 3 sazi ή 104 campi padovani). Επίσης αναφέρει ότι τα αμπέλια έκτασης 1 έως 3 opere ήταν συνολικής

έκτασης 1213 $\frac{1}{4}$ *opere* (ή 208 *mesurade* ή 69 $\frac{1}{2}$ *campi*). Ολόκληρη η εργασία με τα πλήρη στοιχεία είχε καταγραφεί από τον καταστιχωτή Zorzi Mocenigo, σε ειδικά κατάστιχα, τα οποία και προσυπογράφει.

A.S.V., P.T.M., filza, 751 (CANDIA 1584, *Alvise Grimani provveditor general 2do N° 18*), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο

|| *Copia* ||

Secondo l'ordine di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima, Io Nicolò Simatecolo, consiglier di questa città di Rettimo, mi parti à 8 di Marzo passato per andar ad'eseguir la commission dattami da Vostra Eccellentia per sradicar le vigne piantate senza licentia da particolari, contra la forma delli ordeni dall'Illustrissimo Foscarini già proveditor general di questo Regno, et conta li parti dell'Eccellentissimo Senato nel qual carico ne son trattenuto fino il 18 Zugno, usando ogni sorte di diligentia, non sparagnando fatica, et con ogni destrezza procurando, che l'interessati in esse vigne restassero capaci della Sua desobedientia, e sminuissero il loro travaglio, et particolarmente la povertà piena de figliuoli, et senza altro al mondo, che quelle poche vignòle, con che andavano sustentando le lor fameglie da se stessi si movessero à sradicar, come per il vero m'è successo, perche si di questo modo, come per essecution delle sententie di clarissimi Sindici, et mi e sono state sradicate

Opere numero 1213 $\frac{1}{4}$ sono misurade di questo territorio numero 208, che fanno campi padovani à misure tre per campo numero 69 $\frac{1}{2}$:

Et questo oltra le vigne de opere 1, 2 e 3 che sono sta lasciate in piedi de ordine di Vostra Signoria Illustrissima che sono

Opere 1998 $\frac{3}{4}$ sono mesurade numero 312 q'(quarti) 3 sazi tre, che fanno campi padovani numero 104, delle qualli Vostra Eccellentia potra disponer come le piacerà. Ma sopra l'honor mio, che questa pocha summa di tanti miserabeli famiglie, ho dato la vita à tutto questo territorio, che del continuo pregano la maesta di Dio per la felicità del Serenissimo Dominio, et vita di Vostra Signoria Illustrissima.

Tutta questa mia operatione è descritta nelli libri tenuta per miser Piero Gaitani, mio cancellier, particolarmente à nome, cognome, casali, et castelli, et le pertegation, misure, confini, et opere, sino sta fatte del nobil cretense miser Zorzi

Mocenigo, che m'ha servito per pertegador, li quali si sono deportati con molta sua laude, et sodisfattion mia, onde sono degni della gratia di Vostra Eccellentia. Questi libri sono pronti per deppositarli dove à Vostra Serenità Illustrissima parerà, il che è quanto m'occorre in questo proposito offerendomeli nel resto bon, et fidel servitore in qual si voglia altra occasione.

Datta in Rettimo li 25 d'Agosto 1584

Jo Nicolò Simitecolo humilissimo servitor di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima

|| Copia ||

Fede facio Io Zorzi Mocenigo, quodam ser Nicolò, catasticator deputato à notar le vigne sradicate nel territorio di Rettimo qualmente le vigne che sono sta estirpate sino in tutto opere numero 1213 $\frac{1}{4}$ sono misurade di questo territorio numero 208 che fanno campi padovani, à misure tre per campo, numero 69 $\frac{1}{2}$ et le vigne lasciate in piedi di 1, 2, 3 opere di ordini dell' Eccellentissimo signor proveditor general sono numero 1998 $\frac{3}{4}$ sono misurade numero 312 quarti 3, sazi tre, che fanno campi padovani, à ragon ut supra, numero 104.

Datta in Rettimo li 25 d'Agosto 1584

Io Zorzi Mocenigo soprascritto di man propria

14.

Αναφορά του προϊσταμένου του δημοσίου ταμείου του Χάνδακα Vettor Garzoni
προς τον γενικό προνοητή

2, 11, 20 Σεπτεμβρίου 1584

Χάνδακας

Αναφορά του προϊσταμένου του δημοσίου ταμείου του Χάνδακα, Vettor Garzoni, με την οποία πληροφορεί το γενικό προνοητή Alvise Grimani ότι έχει ολοκληρωθεί η επιχείρηση εκρίζωσης των αμπελιών στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας. Η επιχείρηση είχε ξεκινήσει στις 13 Φεβρουαρίου. Ο Garzoni αναφέρει λεπτομερώς την πορεία που ακολούθησε, καταγράφει αναλυτικά και ανά καστελλανία τις εκτάσεις που είχαν εντοπίσει οι σύνδικοι της Ανατολής και όσες επεσήμανε ο ίδιος

ως ξεριζωτές, καθώς και όσα αμπέλια είχαν ξεριζωθεί οικειοθελώς από τους ιδιοκτήτες τους ή τον ίδιο. Συνολικά, όπως δηλώνει ο ίδιος, ξεριζώθηκαν αμπέλια έκτασης 6325 *opere* (ή 1265 *mezurade* ή 632 ½ *campi*), με βάση όμως τους αριθμούς που δίνει για κάθε καστελλανία η συνολική έκταση που ξεριζώθηκε είναι 5573 *opere*. Ο Garzoni δηλώνει επίσης ότι δεν ξεριζώσε 581 *opere* αμπελιών που ανήκαν σε φτωχούς καλλιεργητές και μικρές μονές, ανά καστελλανία. Αναφέρεται ακόμα σε μία παρατυπία που έκανε χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τον προνοητή. Δέχτηκε την πρόταση που του είχε γίνει από ευγενείς, κυρίως, οι οποίοι αντί νέων αμπελιών, που είχαν φυτευτεί σε ακατάλληλα για σπορά εδάφη, ζήτησαν να ξεριζωθούν παλιότερα αμπέλια, που αν και δεν υπόκειντο στις απαγορευτικές διατάξεις, μπορούσαν να σπαρθούν και να έχουν καλή απόδοση. Μετά από σχετική εντολή (βλέπε επόμενο έγγραφο) ο Garzoni στις 20 Σεπτεμβρίου συμπληρώνοντας την αναφορά του δηλώνει ότι είχε ήδη ξεριζώσει τις εκτάσεις νέων αμπελιών που όφειλε να ξεριζώσει και παράνομα είχε ανταλλάξει με παλιότερα αμπέλια.

Τα παραπάνω στοιχεία βεβαιώνονται και από τον Zuanne Fava, τον μηχανικό που είχε συνοδεύσει τον Vettor Garzoni στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την καταγραφή των στοιχείων των εκριζωτέων αμπελιών στα ειδικά κατάστιχα.

A.S.V., P.T.M., filza, 751 (CANDIA 1584, *Alvise Grimani provveditor general 2do N° 18*), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Αντίγραφα. Αδημοσίευτα

|| *Copia* ||

Havendo io Vettor Garzoni, fu del clarissimo miser Marin, havuto carico da Vostra Signoria Illustrissima di dar essecutione alle sententie delli clarissimi signori Sindici et alla deliberatione dell'Eccellentissimo Senato contra li transgressori delli ordeni dell'Illustrissimo signor già proveditor general Foscarini, circa il piantar vigne, et dar conto particolare et distinto à Vostra Signoria Illustrissima di quanto in questo proposito è stato operato da me, perche la conosca, et veda che per me non è stato mancato di fare, quanto ho havuto da Lei in commissione conforme all'intentione di Sua Sublimità quanto è stato effettuato in questo negocio. Hò voluto dirle, come partito ch'io fui da questa citta alli 13 di febraro prossimo passato, me n'andai al Tilisso,

casale sotto in destretto del castel Malvicino, dove fatto venir li papati, et contestabili delli casalli, di parte di quel territorio per la commodità della vicinanza loro, formai per inquisitione li processi d'essi, di dove poi transferitomi al casal Pendamodi, sotto il medesimo distretto, formato il restante delli processi, hebbi per essi li lochi delli condannati dalli clarissimi signori Sindici, dove havevano piantato contra li detti ordeni, de quelli fatta la misuratione trovai, che in tutto erano opere tresento vinti due, le quali tutte trovai che furono sradicate dall' istessi patroni, sino à questo Gennaro prossimo passato, à tempo che fu publicato il proclama di ordine di Vostra Signoria Illustrissima à doversi sradicare, oltre opure dusento ottantaquattro trovate da me per essi processi, parte da me. Et partitomi dal detto distretto andai al castel Themene, dove havendo nel medesimo modo inquisito trovai alla misuratione fatta, che l'opere delli condannati ascendevano alla summa di cento cinque, parte delle quali havendo trovate sradicate, che erano nonanta nove, et parte in essecution di mia intimatione che furono opere sei fanno la sudetta summa, oltre opere dusento disidette trovate da me per detti processi, parte sradicate nanti l'arivo mio in detti luochi, parte per mia intimatione, et parte per me. Il simile havendo fatto nel castello Priotissa. Furno trovate alla misuratione, quelle delli condannati, dalli clarissimi signori Sindici opere cento trentanove, le quali erano sta tutte sradicate da loro patroni nanti il formar delli detti miei processi, oltre quelle venute in luce per essi, che furono opere // quindecim, parte delli sudetti patroni sradicate, parte per mia intimatione, et parte per mi. Inquirendo medesimamente nel distretto del castel Novo, hebbi per li processi da mi formati, li condannati dalli clarissimi signori Sindici, le opere di quali alla misuratione farno trovate seicento vintiquattro, dalle qualli tresento cinquanta duo erano sta sradicate per loro, dusento quatordecim per mia intimatione, et cinquanta otto sradicati per mi, oltre opere tresento quindecim manifestate per detti processi, parte per loro sradicate da sè, parte per mia intimatione, et parte fatte per me sradicare. Fù similmente formato processi delli casalli del distretto di Boniffacio, nei quali s'hebbe li condannati dalli clarissimi signori sindici, et misurate le vigne loro furno trovate alla misuratione opere seicento una, tresento cinque dalli qualli furno sradicate alla publication del proclama di Vostra Signoria Illustrissima, dusento quaranta intimati da me et cinquanta sei per me fatte sradicare. Nel distretto di Belveder furno anco formati li medesimi processi, per li quali s'hebbe li condannati dalli clarissimi signori Sindici, le opere de quali

furono trovate alla misuratione sessanta, delle quali cinquantasei furono per loro sradicate, et opere quattro per me fatte sradicare, et altre opere tresento settanta di più dinontiate in ditti processi, parte sradicate dalli patroni volontariamente, parte per mia intimatione, et parte per me fatte sradicare. Et perche si avvicinava il tempo della vendemia, havendo havuto per li processi formati delli casalli del distretto di Pediada, che v'era assai maggior quantità di opere, che nelli predetti altri castelli, conoscendo il danno, che venivano à pattire quelli poveri contadini, mi rissolsi per dargli commodità di cavarni il frutto, andar prima nelli distretti delli castelli di Mirabello, Scithia et Gierapetra, dove mi era sta data relatione da persone degne di fede trovarsene poca quantità, come trovai in effetto, havendo prima di cio notificato con mie lettere à Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima sotto il mese di luglio prossimo passato, et scritto à quel clarissimo rettor à dover per publico suo proclama far intender nelli distretti di Scithia et Gierapetra, che havendo io à transferirmi in detti lochi, tutti quelli che havevano piantato contra li predetti ordeni dovesse avanti l'arivo mio haver sradicarlo, altrimenti saria poi sta fatto sradicare per me à loro spese, et interessi, oltre le pene in che sariano incorsi, come /per\ //per ditte mie sotto di 18 Zugno prossimamente passato appar. Andai fra questo di mezo inquirendo nel distretto del castel Mirabello, essendo che non appareva per sententia delli clarissimi signori Sindici, che alcuno di quel territorio fusse sta condannato, et trovai delli casalli d'esso, opere quattrocento settanta tre, parte per loro sradicate, parte per in vigor di mie intimationi, et parte per mi. Partito da detto loco mi inviai verso Scithia, dove ve ne fù trovato per li mei processi opere cento quaranta quattro, parte per loro sradicate, et parte fatte sradicar per me, et data ispiditione al ditto destretto, gionsi al territorio di Girapetra, dove fatta la medesima inquisitione delli casalli d'essa trovai alla misuratione la summa delle opere delli condannati delli clarissimi signori Sindici, esser stata di numero cento quaranta sei, le quali anco trovai sradicate, oltre che trovai per ditti processi altre opere cento vinti otto, parte sradicate per loro volontariamente, parte per mia intimatione, et parte per mè fatte sradicare. Il che fatto da me con quella diligenza, che m'è stato commesso, da Lei, et con quella maggior distrezza, che è stata possibile, tornai nel distretto di Pediada, nel quale fatto per l'ingegnere misurare le opere mille cinquanta duo, delle qualli furno trovate sradicate opere novecento cinquanta cinque, et nonanta sette fatte sradicar per mi, et le denontiate in essi

processi, sono state cinquecento ottanta sette, parte sradicate per loro volontariamente, parte intimate da mi, et parte fatte per mi sradicare, le quali tutte opere delli sudetti distretti ascendono alla summa di seimille tresento vinticinque, et essendo stata ciascaduna vigna distintamente descritta con li loro confini à castello per castello, casale per casale, et partida per partida, con haver ridotto dette opere in mesurade, à opere cinque per misurada fanno misurade mille ducento sessanta cinque, che à raggion di misurade due per campo padovano fanno campi sie cento trenta doi e mezo, cioè 632 ½ come la potra vedere minutamente dal libro, che per me le serà presentato, non starò à descriverle più particolarmente in questa mia, per non parer troppo tedioso. Parmi di non tralasciar di dire, che conoscendo la religione, et carità in che è fondata la Serenissima nostra Republica, et quanto la inclina à beneficare li monasterij et lochi pij, et à gratificare li suoi poveri sudditi in quanto può, et che Vostra Signoria Illustrissima // come meritissimo senatore d'essa non dinegerà ponto da qualsi voglia nelle sante operationi, non dovendo perciò anch'io restar di ben operar, compassionando la povertà in che si ritrovavano molti monasteri delli distretti di detti castelli à quali servendo duoi et tre calogeri, non hanno con che vivere, se non con quanto acquistano con le fatiche loro, ò che gli vien sporto d'elemosina, ritrovandosi haver due ò tre opere di vigna, le ho lasciate in piedi. Il simile ho fatto commiserando l'infelice stato di molti poveri contadini di diversi casalli delli sudetti distretti, li quali carichi di numerosa famiglia, colmi di povertà, et miseria non si ritrovanno altro loco con che mantenerim che due ò tre opere di vigna, in terreno ò altro loco dove non puono haver commodità di piantare maggior numero havendo sempre havuto la mira di non maccerbire l'animi loro, per non causarli qualche disperatione. Ho similmente lasciato à diversi in girambeli, ò in qualche altro luoco vicino à vigne vecchie, due ò tre opere, mentre però non vi fosse loco di potersi ampliare, et allargarsi, à piantare maggior quantità overo in luochi montuosi et non atti à produr biave, et puono esser nel distretto del castel Malvicino opere trentadue, di Themene vintiotto, di Priotissa tre, di Novo cinquanta, di Boniffacio vintinove, di Belveder dodeci, di Mirabello dussento quattro, di Scithia ottanta, di Girapetra tredici, et di Pediada cento trenta, che ascendono alla summa di opere cinquecento ottanta una. Qualche mi resta, è che essendo comparsi diversi, supplicando, che havendo piantato in terreni di mala qualità, et non atti à produr biave, et lontani dalla città, come oculata fide sono sta veduti da

me, si offerivano lasciando in piedi in piedi esse vigne nove, sradicar altre tante opere di vigna vecchia da terreni di bonissima qualità per produr biave, et vicini alla città, come oculata fide è sta veduto da mi, oltra la information havuta dalli testimonij, che sopra ciò sono stati essaminati con giuramento, conoscendo quanto importava da cattiva, à buona qualità di terreno, et dalla lontananza alla vicinanza della città, oltre il malefficio, che ne veniva à sentire li poveri contadini, percioche havendosi fatto sradicar esse vigne nove da terreni non atti à seminarsi, convenivano del medesimo modo pagar l'affitto /allì\ // alli suoi patroni di terreni vegri, senza haverni loro alcun utile, et all'incontro il benefificio publico, et loro sradicandosi vigne vecchie da terreni come di sopra, oltra che veniva dato essecutione alla deliberatione dell'Eccellentissimo Senato, che non è ad'altro fine, che di haver quantità di terreni per seminare, per il viver di questi suoi fidelissimi populi, mi rissolsi compiacerli ((come ho fatto)) il che mi rendo sicuro che sara anco di sodisfattione di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima, come quella che sà assai bene quanto desidera la benignita del nostro Principe gratificar questi suoi sudditi, non havendo nel restante medesimamente mancato di proceder in questo mio carico con quella destrezza che per essa mi è sta dato in aricordo, con quel maggior benefificio, publico, ch'io ho saputo, et potuto, et con quella maggior sodisfattione di ogn'uno, che m'ha di tutto la conscientia mia per giustitia, come veramente ((oltre quanto le Rapresento in scrittura)) la puo certificarsi da questi magnifici nobili et cittadini, nei quali certo ho conosciuto tanta pronta obediensa in essequire alli ordini, et deliberationi di Sua Signoria, che posso dire, la maggior occupation di tempo in questo negotio, esser stata per la poca obediensa delli contadini et altre persone di bassa conditione. Havendo gran parte d'essi magnifici nobili, et cittadini sradicato nanti l'arivo mio per li destretti di detti castelli, il che mi hà da à credere, che si possi la loro sperare in qualsi voglia occasione, ogni celere essecutione à quanto paresse à Sua Signoria di commettere in queste parti et cetera.

Datta in Candia li ij settembre 1584

Io Vettor Garzoni affermo tutte le sopraditte cose con giuramento.

Io Vettor Gerzoni suditto havendo veduto per il mandato di Vostra Signoria Illustrissima et Eccellentissima de di 5 instante, et convenir in essecutione di esso rittrattar le concessioni fatte da me à diversi nobeli et cittadini à cambio delle sudette

vigne nove, come ho detto nella sopraditta mia relatione, con tutto che parte d'essi habbino anco sradicato di vigne vecchie, pur per obedir ((come è debito mio)) ad'esso mandato ho voluto far che similmente tutte ditte vigne nove siano del tutto sradicate ((come sono state in effetto)) et come sono veramente state // sradicate anco tutte l'altre conosciute da me piantate contra detti ordeni, cosi in ditti territorij di Candia, come di Scithia et Girapetra, dal che per essersi sradicata di più la sudetta parte di vigne vecchie per occasion di tal cambio ne viene in questo modo, à ricever Sua Signoria anco beneficcio alli quali humilmente mi raccomando.

Di Candia li xx settembre 1584

Io Vettor Garzoni affermo tutte le cose sopraditte con giuramento.

...

|| Copia ||

Essendo sta commesso per Vostra Signoria Illustrissima Eccellentissimo signor proveditor general à me Zuanne Fava, ingegner, che havuto carico da Lei di andar col clarissimo signor Vettor Garzoni all'essecutione della esradicatione delle vigne, à misurare tutte quelle, che sono sta piantate nelli territorij di Candia, Sithia, Girapetra, contra li ordini dell'Illustrissimo signor gia proveditor general Foscarini, che io dovessi far fede della quantità delle opere, che sono sta trovate in essi territorij le dico con le presenti, et l'affermo con verità la quantità d'esse opere trovate alle misurationi da me, cosi de tutti quelli che havevano da se sradicato in essecutione della proclama per Vostra Signoria fatto publicare il mese di Gennaro in questo proposito, come intimati da esso clarissimo Garzoni, et quelle fatte sradicar di ordine di Sua Signoria Clarissima sumano in tutto opere sei mille tresento vinti cinque, che redutte à opere cinque per misurada, fanno campi padovani secondo l'uso di quà seicento trentaduo e mezo, non essendo pero comprese nel numero soprascritto, opere cinque cento ottanta, le qual ridutte come di sopra fanno misurade cento e sedeci, campi padovani cinquanta otto, lasciate in piedi in diversi casalli da Sua Signoria Clarissima, à diversi poveri perche non ascendevano al numero da una opera fino alle tre in circa si come appar in le notarelle tenute per il spetabile miser Andrea Reali, cancellario, in fede di che io Zuanne soprascritto ho fatto le presenti, et sottoscritte di mia mano.

Datta in Candia il primo settembre 1584, secondo l'antiquo calendario.

Et Io Zuanne Fava ingegner siprascritto.

15.

Εντολή του γενικού προνοητή Alvisè Grimani να ξεριζωθούν τα νέα αμπέλια που δεν είχαν παράνομα ξεριζωθεί στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας.

Βεβαίωση εφαρμογής της εντολής

5, 22 Σεπτεμβρίου 1584

Χάνδακας

Ο γενικός προνοητής Alvisè Grimani μετά την ενημέρωση για την επιχείρηση εκρίζωσης των αμπελιών στα διαμερίσματα Χάνδακα και Σητείας από τον υπεύθυνο Vettor Garzoni, δίνει εντολή στον τελευταίο εντός 8 ημερών να έχει ξεριζώσει τα νεαρά αμπέλια που είχε αποφασίσει, παρά τις εντολές που είχε, να μην προχωρήσει στην εκρίζωσή τους αλλά ξερίζωσε στη θέση τους παλιότερα στα διαμερίσματα της ευθύνης του. Σε περίπτωση που ο Garzoni δεν εφαρμόσει την εντολή θα του επιβληθούν οι προβλεπόμενες κυρώσεις.

Στις 22 Σεπτεμβρίου ο μηχανικός Zuanne Fava επιβεβαίωσε στον γενικό προνοητή ότι η παραπάνω εντολή είχε εφαρμοστεί.

A.S.V., P.T.M., filza, 751 (CANDIA 1584, Alvisè Grimani provveditor general 2do N° 18), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvisè Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο

|| *Copia* ||

Noi Alvisè Grimani per la Serenissima Signoria di Venetia et cetera

Proveditor General nel Ragno di Candia

Havendo veduto per la relatione di voi magnifico miser Vettor Garzoni sotto li 2 del presente presentataci circa l'essecutioni fatte per la sradicatione delle vigne che contra la commissione nostra et senza haverci dato aviso alcuno havete tralasciato alcune vigne nove piantate, contra l'ordine dell'Eccellentissimo Foscari, lasciando quelle in piedi sotto pretesto che dalli patroni di quelle ne siano sradicate altre tante vecchie, cosa che ad alcuno non habbiamo voluto concedere, si siano molto maravigliati, che da voi stesso n'habbiati presa tal auttorità, di lasciar esse vigne, contra l'espressa commissione nostra et l'ordine dell'Eccellentissimo Senato, Onde

intendendo noi che al tutto esse vigne piantate contra l'ordine sudetto, siano àffatto sradicate, Vi commetteremo col presente mandato nostro, che come quello, che ha havuto il carico, procurar dobbiate che in termine di giorni otto prossimi futuri dette vigne per voi tralasciate, siano in tutto sradicate, giusta la preditta commissione nostra, altrimenti da voi saranno fatte quelle provisioni, che ci pareranno et anco per scarico nostro, ne sara dato conto à Sua Signoria in quorum fidem.

Datta in Candia alli 5 settembre 1584.

...

1584 a di 22 settembrio in Candia

Io Zuanne Fava, ingegner, soprascritto faccio fede, che tutte le vigne, che erano state promutate, con altre tante vigne vecchie, in essecution del mandato fatto d'ordine di Vostra Signoria Eccellentissima al clarissimo camarlingo Garzoni sotto li 5 del presente, sono state tutte, al presente sradicate di ordine d'esso clarissimo Garzoni ne per giusto è alterata la summa et quantità delli sopradetti campi 632 ½ per che erano compresi nel concambio sopraditto.

Io Zuanne Fava ingegner soprascritto

16.

Κατάσταση εξόδων της επιχείρησης για την εκρίζωση των αμπελιών, ανά διαμέρισμα
χωρίς χρονολογία
[Χάνδακας]

Ο γενικός προνοητής, αφού είχε λάβει και μελετήσει τις αναφορές των τριών «εκτελεστών» κατάρτισε συγκεντρωτική κατάσταση με τα έξοδα της όλης επιχείρησης εκρίζωσης των αμπελιών στην Κρήτη. Καταγράφεται η διάρκεια της επιχείρησης ανά διαμέρισμα και με βάση αυτό η αποζημίωση των εκτελεστών και των συνοδών τους.

A.S.V., P.T.M., filza, 751 (CANDIA 1584, Alvise Grimani provveditor general 2do N° 18), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Alvise Grimani προς το δόγη, με ημερομηνία 1 Οκτωβρίου 1584. Πρωτότυπο. Αδημοσίευτο

|| *in lettere del provveditor general in Candia de primo ottobrio <15>84* ||
Spesa fatta per far sradicar le vigne nelli territorij

della Canea, Rettimo, Candia et Scithia, et primo

Per salario del clarissimo miser Giacomo Loredan, consiglier alla Canea, per giorni nonanta nove, che è stato fuori per questo effetto nel territorio della Canea, à raggion de cechini doi al giorno, da essergli pagadi delli danari di questa camera, montano cechini Cento e nonanta quattro da gazzette 94 l'uno, val

ducati 300, lira 1 soldi 4

per salario del ditto, per li detti giorni 99, à raggion de cechino uno al giorno, come di sopra, da esserli pagadi delli danari delle pene che si scozano dalli disobedienti di queste sradivazione val ducati

ducati 150 lira – soldi 12

per miser Alvise Amaltheo, cancelier, per li sudetti giorni 99, à raggion de mezo ducato al {al} giorno da esserli pagadi delli danari di questa Camera val

ducati 49 lire 3 soldi 2

per miser Hieronymo Muazzo, catasticador, per li sudetti giorni 99, à raggion de mezo ducato al giorno da esserli pagadi delli danari di questa Camera

ducati 49 lire 3 soldi 2

per Iseppo Castello, contestabile per li detti giorni 99, à raggion de mezo ducato al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera val

ducati 49 lire 3 soldi 2

per salario del clarissimo miser Nicolò Basadona, consiglier in Rettimo, per giorni cento tre, che è stato fuori come di sopra nel territorio di Rettimo, à raggion de cechini doi al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera montano cechini Dusento e sei à gazzette 94 l'uno val

ducati 312 lire 2 soldi-

per salario del detto, per li detti giorni 103, à raggion de cechino uno al giorno come di sopra, da esserli pagadi delli danari delle penne che si scoderano dalli disobedienti di queste sradicazione val ducati

ducati 156 lira 1 soldi-

per miser Pietro Moralli, nodaro per li detti giorni 103, à mezo ducato al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera val

ducati 51 lire 3 soldi 2

per miser Zorzi Mocenigo, catasticador, per li detti giorni 103, à mezo ducato al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera val

ducati 51 lire 3 soldi 2

per Pietro di Bianeli, contestabile, per li detti giorni 103, à mezo ducato al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera val

ducati 51 lire 3 soldi 2

per salario del magnifico miser Vettor dj Garzoni, fù camerlengo di Candia, per giorni 188 che è stato fuori per questo effetto, nelli territorij di Candia, et Scithia à raggion de cechini doi al giorno, da gazzette 94 l'uno, da esserli pagadi delli danari di questa camera montano cechini tresento settanta sei val ducati 570 lire – soldi 8

per salario de detto, per li detti giorni 188, à raggion de cechino uno al giorno, da esserli pagadi delli danari che si scodano dalli disobedienti di queste sradicatione delle loro Cond(iti)on val ducati ducati 285 lire – soldi 4

per cavalcadure sei, per li sudetti giorni 188 cioè per la persona, per il cancellier, catasticatori, trombeta, servitor et da somma, due à perpiri otto, due à perperi sei et doi à lire due al giorno, da esserli pagadi delli danari di questa Camera, val ducati 241 lire 4 soldi 16

per tanti da sua Magnificentia, spesi in far sradicar vigne, et per porti de lettere nel tempo sudetto, come per conto apresentato à propopsito {in tutto perpiri sei cento e quaranta doi} quali deveno esserli pagadi delli danari di questa Camera

ducati 44 lira 1 soldi-

per miser Andrea Realli, suo cancelliere, per li medesimi giorni 188, à mezo ducato al giorno, da esserli ragadj delli danari di questa Camera val

ducati 94 lire- soldi-

per miser Zuanne Fava, per catasticare detti lochi, per li medesimi giorni 188 et per altri giorni 11, che stette fuori di piu dil (διάβ. dal) soprascritto magnifico camerlengo, à raggion de lire 6 al giorno, de esserli pagadj delli danari di questa Camera val ducati 192 lire 3 soldi 12

per il detto, per catasticare per li sudetti giorni, cento nonanta nove, à raggion de mezo ducato al giorno, da esserli pagadi delli danarj delle penne che si scodano dalli disobedienti di questi sradicatione ducati ducati 99 lire 3 soldi 2

summano ducati 1058, lire –, soldi 12, ducati 690 lire 4 soldi 18

17.

Εντολή του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς τους φρουράρχους του νησιού

17 Μαΐου 1586

Ρέθυμνο

Ο γενικός προνοητής έχει πληροφορηθεί ότι στην καστελλανία Μυλοποτάμου υπάρχουν σημαντικές εκτάσεις που έχουν φυτευτεί με αμπέλια, παρά τις απαγορευτικές διατάξεις που ισχύουν. Ο καστελλάνος εντέλλεται να περιοδεύσει στην ύπαιθρο και να συγκεντρώσει αξιόπιστες πληροφορίες, να καταγράψει τα στοιχεία των αμπελώνων, με την έκτασή τους και να τα στείλει όλα στον προνοητή για να αξιολογήσει την κατάσταση. Η εντολή κοινοποιήθηκε στους υπόλοιπους καστελλάνους του διαμερίσματος Ρεθύμνου και στάλθηκε στο διαμέρισμα του Χάνδακα στις 24 Σεπτεμβρίου και στο διαμέρισμα των Χανίων στις 18 Ιουλίου 1586.

A.S.V., P.T.M., filza, 753, (Candia 1587, ser Zuanne Mocenigo provveditor general, N° 21), συνημμένο στην αναφορά του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς το δόγη, με ημερομηνία 8 Απριλίου 1587. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

|| *In lettere del proveditor general in Candia della Canea à 8 April <15>87.*

Copia ||

Noi Zuanne Mocenigo provveditor general del Regno di Candia

Al fedel nostro il castellan di Millopotamo

Intendemo, che nel territorio della vostra castellania sono state in diversi luoghi impiantate nuovamente vigne nelli terreni appunto, dalli quali furono fatte ultimamente sradicare, et in altri prohibiti da gli ordini dell' Illustrissimo et Eccellentissimo signor provveditor general Foscarini, il che sendo stimato da noi di somma importanza, cosi per la temerità delli disobedienti, e transgressori della volontà, et ordini della Serenissima Signoria, come per venirsi à restringere di questo modo la entrata delle biave, che sono tanto necessarie al vivere de popoli, et al mantenimento di questo Regno. Vi commettemo, che cavalcando voi medesimo per tutto 'l territorio della vostra giurisdittione, insieme con li giurati delle ville, ò altre persone, che à voi pareranno più intelligenti, et più pratici, et che vi possino dar le informattioni con maggior sincerità, debbate inquirir con ogni accurata diligentia, dove, et da chi siano state impiantate vigne da nuovo contra gl'ordini predetti dell' Eccellentissimo Proveditor general Foscarini, et nelli luoghi già disradicati di mandato publico, facendone nota distinta, et particolare con il nome di quelli, che le haveranno impiantate, ò fatto impiantare, et con la quantità delle opere, et von li confini dei terreni, che saranno stati impiantati, la qual nota, et inquisitione finita, che sarà da voi

ne la manderete con lettere vostre, acciò possiamo proceder al castigo delli contrafattori, et far quello, che ne parerà conveniente. Questo negotio è da noi stimato grandemente // per ogni rispetto, però quanto sarà maggiore la diligentia, che userete per ben essequire questa nostra commissione, tanto più haveremo causa di restar sodisfatti dell'opera vostra et della spesa, et fatiche in questo servitio. Non mancaremo di darvi quella ricognitione, che sarà giusta, et conveniente delle pene, che si scoderanno, dalli disobedienti et del ricever delle presenti ne darete subito aviso.

Di Rettimo à 17 Maggio 1586

Simile alli altri castellani del territorio

1586 à 24 settembre

furono fatte simili à tutti li castellani del territorio di Candia

1586 à 18 luglio

fù scritto inconformità al clarissimo signor rettor della Canea.

18.

Αναφορά του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς τον δόγη

8 Απριλίου 1587

Χανιά

Ο γενικός προνοητής Zuanne Mocenigo πληροφορεί το δόγη [Pasquale Cicogna] για την αύξηση των αμπελόφυτων εκτάσεων στην Κρήτη. Από τον προηγούμενο χρόνο είχε δώσει εντολή να εντοπιστούν τα αμπέλια που είχαν φυτευτεί σε εκτάσεις που απαγορευόταν. Από τα στοιχεία που είχε συγκεντρώσει διαπίστωσε ότι στο διαμέρισμα των Χανίων μεταξύ των τελευταίων 8-10 χρόνων είχε φυτευτεί με αμπέλια έκταση 700 *campi*, μέρος της οποίας δεν απαγορευόταν και μέρος είχε εκριζωθεί το 1584. Με αφορμή αυτό είχε δώσει εντολή στους συμβούλους των άλλων πόλεων να προχωρήσουν στην ίδια διαδικασία και στα υπόλοιπα διαμερίσματα και κατέληξε σε παρόμοια συμπεράσματα. Μετά από πρόσκλησή του, οι χωρικοί που τον επισκέφτηκαν επικαλέστηκαν ότι είχαν λάβει άδεια από τους φεουδάρχες τους, οι οποίοι με τη σειρά τους ισχυρίστηκαν ότι, βάσει των διαταγμάτων, τα κτήματά τους μπορούσαν να γίνουν αμπέλια. Οι χωρικοί μετέτρεψαν τις εκτάσεις αυτές σε αμπέλια,

κάθε ένας 3,4 έως και 6 *opere*, γιατί δεν τους συνέφερε η σιτοπαραγωγή για να ανταποκριθούν στους όρους με τους οποίους οι γαιοκτήμονες τους είχαν παραχωρήσει τα χωράφια. Ο προνοητής πρότεινε να γίνει νέα εκρίζωση τον προσεχή Σεπτέμβριο, μετά δηλαδή τη συγκομιδή γιατί είχαν γίνει πολλά έξοδα από τους αγρότες. Επίσης, είχε διατάξει ότι κανένα χωράφι δε μπορούσε να φυτευτεί ή να ανανεωθεί, αν προηγουμένως ο καλλιεργητής δεν είχε εξασφαλίσει άδεια από τους υπεύθυνους αξιωματούχους. Το διάταγμα θα ίσχυε για ολόκληρο το νησί, αν και, κατά την άποψη του Mocenigo, στα διαμερίσματα Ρεθύμνου, Χάνδακα και Σητείας η παραβατικότητα ήταν πολύ μικρότερη από αυτή στα Χανιά. Ο προνοητής απέστειλε στη Βενετία όλα τα σχετικά έγγραφα για να υπάρξει ολοκληρωμένη εικόνα για τις αποφάσεις του. Η αναφορά κλείνει με την πίστη του Mocenigo ότι η παραγωγή σιτηρών θα είναι καλή και ότι δεν έχει ακόμα προμηθευτεί σιτάρι από αλλού.

A.S.V., P.T.M., filza, 753, (Candia 1587, ser Zuanne Mocenigo provveditor general, N° 21), αναφορά του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς το δόγη, με ημερομηνία 8 Απριλίου 1587. Έφτασε στη Βενετία στις 18 Ιουνίου. Πρωτότυπο. Αδημοσίευτο.

|| *Replicata* ||

Serenissimo Principe

Havendo io presentito fin l'anno passato, che da nuovo si haveva incominciato à contravenire àgl'ordini del clarissimo provveditor general Foscarini confirmati particolarmente da Vostra Serenità con l'Eccellentissimo Senato, che prohibiscono il piantar vigne alli luoghi atti ad esser seminati, et stimando io questa materia quanto ricerca la molta importanza sua, ordinai, per haver quella certa, et chiara informatione, che mi pareva necessaria, per poter poi con maggior fondamento procedere al rimedio, che per cadaun territorio fosse fatta diligente inguisionone di tutte le vigne, che fussero state piantate contra li predetti ordini, di che havendo dato il carico alli castellani, con commissione, che cavalcassero essi in persona con li giurati delli casali, ò altri più pratici per tutti li luoghi delle loro giuridittioni. Il negotio hà portato un poco di longhezza di tempo, siche non hò potuto prima unire à resolutione alcuna. Hora havendo io veduto li processi, overo catastici sopra ciò formati nel territorio di questa città, et suoi castelli, hò trovato, che da otto ò dieci anni in quà sono stati vignati terreni da diversi per la importanza di 1700 misurade in circa da cinque

opere per misurada, che vengono ad esser 700 campi padovani in circa, à ragion di due misurade, et un sesto per campo, nelli quali però si comprendono parte di terreni, dove anco per avanti erano state vigne, et altri che non erano sottoposti alla prohibition predetta. Pure perche manifestamente si vede, che molte hanno contrafatto, havendo anco alcuni ritrovato le vigne medesimi, che per ordine di Vostra Serenità fù commesso, che fussero distatte l'anno 1584, quando fù mandato fuori per tal effetto il clarissimo consiglier di questa città Loredano, et considerarlo io, che se dopo una dimostratione cosi fresca, et cosi espressiva della intentione della Serenità Vostra come fù questa, di mandar un consigliero per ogni città à fare simile essecutione, non si hà havuto riguardo à contravenire, potria questa piantatione di vignali in poco spatio di tempo non solo tornare al primo segno, ma andar maggiormente moltiplicando con quel notabile preiuditio delle cose di questo Regno, che può esser noto à // ciascuno. Mi parve bene, per riputatione di questo negotio, nel quale havevo già incominciato, et per divertire con qualche atto di terrore il progresso di questa imbedienza, di chiamare con un generale et publico proclama tutti li contrafattori à venire ad usare dinnanzi à me delle ragion loro. Et si come la maggior parte delli contadini, che sono comparsi si sono scusati con l'ordine, overo licentia, che dicono haver havuta dalli loro cavallieri, cosi li cavallieri, et altri della città s'iscusano con dire di tener opinione, che quelli terreni, c'hanno fatto piantare, non siano compresi nella prohibitione, facendosi scudo con le riserve, che si contengono negl'antedetti ordini, et accommodando l'interpretatione di essi à modo loro, in quella parte ove è detto, che non si possa impiantar vigne in alcun terreno, che sia atto ad esser seminato ((et cetera)) et in altri luoghi, dove non si possa arar, et seminar, ancorche prima non ve ne fossero state. Havendo io dunque diligentemente esaminato tutte le predette cose et considerato, che la maggior parte di questa piantatione è stata fatta da contadini in terreni di 3, 4 fin 6 opere in circa ch'essi hanno per lo più à livello da cavallieri, et altri, il qual livello non li torneria conto à pagare per seminarli, perche ne caveriano senza parangone molto minor utile, che non fanno vignandoli, et si volessero rinontiar essi terreni, non sariano accettati dalli patroni del diretto, onde ne seguiriano molte liti, et contese à danno di essi contadini, mi è parso d'andare sopratenuto nell'ordinare per hora una nuova sradicatione, la qual chiara cosa è c'hanno essacerbato grandemente gl'animi di detti poveri contadini, à molti dè quali con mia grandissima commotione, hò veduto à cader

abontantissimi lacrimi per il timor solo, che da me dovesse esser ordinata la detta sradicatione. Poiche essi non hanno altro maggior bene, ne che più li faccia haver amor al paese che queste poche vignete, con le quali per la maggior parte sostentano li loro /famiglie\ // famiglie et maritano le loro figliuole, dandogliene qualche parte in dote. Et mi son risolto, sottò'l pretesto di contentarmi, per una certa honesta, che per quest'anno raccogliano il vino, poiche già hanno fatta la spesa, et la fatica di potar, et governar esse vigne, di diferire l'ordini di fargliete sradicate fino a settembre prossimo venturo. Con questa tacita intentione di darne conto à Vostra Serenità si come faccio riverentemente, dicendoli, che si come io non resterò per nessun modo di far sradicar del tutto quelle vigne, che fù dato ordine per il clarissimo consigliere Loredano, che fussero sradicate, le quali ò sono state rinovate, ò hanno ributtato da novo, per esser state solamente tagliate sopra la terra; poiche à queste per la raddopiata disubidienza, non mi par, che si debba haver alcun riguardo, cosi delle altre, che possono esser state piantate, eccedendo in qualche parte gl'ordini soprannominati, mi riserverò à far essequire quanto à lei pridentissima parerà di commettere, ne passerò più oltre in questa parte senza espresso ordine suo. Ma frà tanto però mi è parso bene di terminare, che nell'avenire non possano più esser piantate, ne rinovate vigne in alcun luogo, senza espressa licentia dei superiori, da esser data, premesse le debite giustificationi, volendo io credere, che questo ordine mortificherà grandemente l'inordigia del vignare, et che sarà ottimo rimedio à impedire li contrafattioni in questa materia, il che quando succeda, et che la piantatione non eccedi li termini presenti, stimerò, che sia fatto assai, et che si habbia ben provisto all'accrescimento delle semine, non mancandovi degl'altri terreni assai, che sono buoni da potersi arare, li quali volesse Dio, che potessero esser coltivati tutti. Io mando alla Serenità Vostra con le presenti, la predetta terminatione, insieme con li proclama, et ordini per innanzi da me dati per simile occasione, acciò ella possa vedere quanto io hò operato in questo negotio, et parendole, che la detta terminatione sia per tornare à proposito, ella si degni confermarla con l'auttorità del suo Eccellentissimo Senato, perche // tanto più vivamente habbia ad esser essequita per tutto'l Regno, havendo io deliberato di tener il medesimo ordine, c'hò tenuto in questa città, anco à Retthimo, in Candia et à Sitthia, dove son sicuro di trovare le cose di queste vigne nelli medesimi termini, che qui li hò trovate.

Fin hora l'isola se ben non vi sono sopragiunte biade da alcun luogo forestiero, come hò scritto ancora, hà passato l'anno più tosto abondevolmente, che con alcun patimento, et cosi sicuro, che arriverà alla nuova raccolta, la quale per le stagioni che son corse et per quello, che mostrano fino al presente le campagne, tutti sperano, c'habbia ad essere anco miglior di quella dell'anno passato, che nostro Signor Dio lo permetta. Gratie.

Dalla Canea à 8 Aprile 1587

Di Vostra Serenità

Humilissimo servitor

Zuanne Mocenigo provveditor general del Regno di Candia

19.

Εντολές του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς τον ρέκτορα Χανίων

17 Μαρτίου και 6, 10 Απριλίου 1587

Χανιά

Αντίγραφο εντολών που είχε δώσει ο γενικός προνοητής στον ρέκτορα Χανίων σχετικά με την εκρίζωση των αμπελιών που σχεδίαζε. Το αντίγραφο περιλαμβάνει εντολές που δόθηκαν στις 17 Μαρτίου και στις 6 Απριλίου 1587 και συμπεριλήφθηκε επεξήγηση που συντάχθηκε στις 10 Απριλίου. Ουσιαστικά επαναλαμβάνονται οι όροι του διατάγματος που είχε εκδώσει ο Giacomo Foscarini και προστίθενται οι αυστηρές υποχρεώσεις και οι κυρώσεις όλων των εμπλεκόμενων για την εφαρμογή των εντολών (καστελλάνων, γραμματέων και εκπροσώπων των χωριών).

A.S.V., P.T.M., filza, 753, (Candia 1587, ser Zuanne Mocenigo provveditor general, N° 21), αναφορά του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo προς το δόγη, με ημερομηνία 8 Απριλίου 1587. Αντίγραφο. Αδημοσίευτο.

Havendo l'illustrissimo signor Zuanne Mocenigo per la Serenissima Signoria di Venetia dignissimo provveditor general del Regno di Candia, per la notitia havuta delle delle contrafattione seguite in questa materia, fatto fare li mesi passati inquisitione delle vigne piantate contra gl'ordini dell'Illustrissimo et Eccellentissimo signor provveditor general signor Foscarini confirmati dall'Eccellentissimo Senato et

veduto dalli processi di sua commissione formati dalli magnifici castellani di questo territorio che molti hanno disubidito, piantando anco, et rinovando vigne nelli luoghi, che furono fatti disradicare ultimamente per ordine espresso di Sua Signoria dal Eccellentissimo consiglier Loredano, che fù mandato fuori apposta per questo effetto, intanto /si trova\ // si trova esser stato piantato di dette vigne per una notabile quantità di terreni, con grandissimo preiuditio delle semine ch'è stato desiderato da Sua Signoria che vadano augumentando per beneficio di quest'Isola et però essendo necessario per servitio publico provvedere à questo inconveniente, et non lasciar andar più avanti questa cosi grande disubidienza, cosi per il danno presente, come per quello, che maggiore potrebbe succedere nell'avvenire; et non di meno volendo Sua Signoria Eccellentissima provvedere in ciò con ogni minor destrezza che maturità per il presente proclama fà pubblicamente intendere.

Che tutti quelli cosi nobili, et cittadini, come contadini, et altri, che hanno piantato, ò rinovato vigne dopo la prohibitione del prefatto Illustrissimo et Eccellentissimo signor provveditor general Foscarini et nelli luoghi, per li suoi ordini deuedati, debbano in termine di giorni quindici prossimi venturi, dopo la publicatione del presente proclama venir à darle in nota nella cancellaria di Sua Signoria Illustrissima et ad usar dinnanzi à Lei delli ragioni sue, se alcuna ne haveranno in questa materia. Altrimente passato detto termine, Sua Signoria Eccellentissima riportandosi alle note contenute nelli soprascritti processi formati dalli magnifici Castellani, manderà à sradicar esse vigne piantate come di sopra, ad ogni spesa, danno et interesse delli patroni di esse, contra li quali anco esserciterà quegl'altri termini di giustizia, che le parerà ricercar la loro inobedienza.

Fù publicato il soprascritto proclama alli 17 Marzo 1587 alla Canea. //

Poi che non è bastata la pena contenuta negl'ordini dell'Eccellentissimo signor provveditor general Foscarini, per ovviare, che non fossero piantate vigne da nuovo nelli luoghi, che sono buoni da seminare, essendosi veduto dall'inquisitioni fatte nuovamente per commissione dell'Illustrissimo signor Zuanne Mocenigo per la Serenissima Signoria di Venetia Zii... dignissimo provveditor general del Regno di Candia, che molti hanno contrafatto, et desiderando Sua Signoria Illustrissima che li predetti ordini habbino la debita essecutione, si come è fermo volere di Sua Signoria

accioche le semine vadano augumentando per beneficio del detto Regno, per il presente ordine, hà terminato, e termina.

Che salvi, et riservati. Et per tutto gl'ordini in questa materia fatti dal predetto Eccellentissimo Foscarini sotto li 21 Marzo 1575, et sotto li 5 Giugno 1576, non possa alcuno, sia che esser si voglia impiantar ne far impiantar vigne da nuovo in alcun luogo senza espressa licentia dell'Illustrissimo signor provveditor general, che di tempo si troverà nel Regno, sottoscritta di sua propria mano: la qual licentia sia data solamente per quella sorte di terreni, che sono admesse dagl'ordini predetti premesse però circa ciò le debite, et necessarie giustificationi, et in essa licentia sia chiamato il luogo dove il terren, che si vorrà impiantare sarà situato con li suoi confini, et sia espresso anche anche di quante misurade, over opere sarà esso terreno.

À quelli veramente, che verranno rinovar alcuna vigna possa in absentia del predetto Illustrissimo signor provveditor general esser data licentia anco da questo clarissimo reggimento havendo però giustificatione, che'l luogo, che si vorrà revignare, sia stato vigna effettivamente per x anni avanti al tempo che sarà dimandata essa licentia, et di essa vigna da esser rinovata /sian\ // sian chiamati li confini et la grandezza nella licentia, come di sopra. Per le quai tutte licentie sia tenuto un libro à parte nella cancellaria di questo clarissimo signor rettor, dove habbiano ad esser registrate, con quelle, che fossero concesse per piantar vigne da nuovo dalli Illustrissimi provveditori generali, come quelle che fussero conesse dalli clarissimi reggimenti per rinovarle, et per esse licentie non habbino à pagar li contadini più di due perperi per una, et una per il registro.

Et se alcuno haverà ardimento d'impianar ò far impiantar da nuovo, overo rinovar, ò far rinovar vigne in alcun luogo senza la predetta licentia, sia, et esser s'intendi caduto in pena di esser condannato 18 mesi à vogar in galea sforzata con li ferri alli piedi senza paga, oltre la pena espressa negl'ordini sopradetti et non essendo atto alla galea, sia sottoposto à quell'altra pena che parerà equivalente alla contentione della galea à chi lo haverà da giudicare. Ne possano sotto l'istessa pena della galea, ò altro quelli, che saranno chiamati per opere andar à lavorar ad alcuno per piantar, et rinovar vigne, se non vederanno la detta licentia in scrittura sigillata di San Marco, della quale gliene debba esser fatta fede dalli papati, et giurati del suo casale ò mettochio, li quali papati, et giurati siano obligati quando alcun vorrà

impiantar ò rinovar vigna in alcun luogo delli suoi casali ò mettochi, venir à darre notitia all'Illustrissimo signor provveditor general et in absentia sua al clarissimo rettor di questa città, della qual notitia sia fatta nota all'incontro della soprascritta licentia nel libro da esser tenuto in questa cancellaria com'è di sopra detto con dichiarazione del luogo, confini, et grandezza della vigna, acciò non sia usata fraude, ma con questo rincontro si possa saper si quelle vigne, c'haveranno ad esser piantate, ò rinovate, saranno veramente quelle, delle quali saranno state concessi le licentie, sottopena à quelli papati, et giurati, che mancheranno di venir à dar la detta notitia di bando, galea, ò altro, come meglio parerà convenirsi, secondo la condition, et l'età degl'inobedienti. Et quelle vigne, che fossero piantate, ò rinovate in fraude, et senza la predetta licentia debbano subito conosciuta la fraude et inobedienza dall'Illustrissimo signor provveditor general overo dal clarissimo reggimento esser mandate à sradicare, à spese dell'inobediente, verso il quale siano essequiti irremissibilmente le pene di sopra dechiariti. //

Et per li molti delli contadini, che per occasione dell'inquisition fatte nuovamente in questa materia sono comparsi ò fare le sue difese, si sono iscusati di haver impiattato vigne per ordine, et con licentia delli lor cavallieri, non possa alcun cavalliero ò altro patrone dei terreni nell'avenire dare simili licentie, ò in qualsi voglia modo assentire, ò permettere, che alcuno delli suoi casaliotti impianti, ò rinovi vigna di sorte alcuna nelli luoghi e terreni suoi, sotto pena di ducati 200 venetiani applicati alla casa dell'arsenal di Venetia per ogni vigna, che fusse piantata, ò rinovata con licentia, overo con l'assenso ò permission sua, senza l'ordine de superiori com'è a dietro dechiarito, et non di meno ogni licentia, che da essi cavallieri fosse data non sia di alcuna auctorità ne vaglia in alcun modo ad iscusare li contadini, come non hanno à valere ne anco quelle, che possono esser state date fin' hora da loco.

Et del presente ordine dopò publicato in questa città, et registrato nella cancellaria di questo clarissimo signor rettor, sia mandata copia in lingua greca à tutti li castellani di questo territorio perche di presente lo faccino registrar nelle loro cancellarie et publicare per tutti li casali della loro giurisdittione, et cosi siano obligati di fare di anno in anno nelle prime domeniche di Marzo et d'Aprile, che sono li mesi, nelli quali per ordinario si sogliono impiantar le vigne, sotto pena di perpiri 300 applicati un terzo all'accussaqtor, un terzo alle fabriche di questa città, et un terzo al

clarissimo reggimento che farà l'essecutione; al quale clarissimo reggimento sotto la medesima pena debbano essi castellani dar di tempo in tempo notitia di detta publicatione, la qual siano anco obligati li lor cancellieri di raccordarli, in pena di esser privi delle cancellerie che essercitassero, et di perpiri 100 applicati ut supra. Et quando li detti castellani ((nelle commissioni)) de quali debba sempre esser registrata la presente terminatione, mancassero di far far la detta publicatione le prime dominiche delli mesi, predetti siano obligati li papati, et giurati delli casali in pena di perpiri 100, ut supra, per cadauno, andar à fargli instantia, che la debbano far publicare la susseguente domenica.

Fù publicata alla Canea à 6 Aprile 1587. //

1587 à 10 Aprile, alla Canea

Perche nella terminatione fatta dall'Illustrissimo signor Zuanne Mocenigo per la Serenissima Signoria di Venetia Zii dignissimo provveditor general del Regno di Candia. Publicata in questa città alli 6 del presente mese, circa l'impiantar, et rinovar vigne, non è espresso il modo, co'l quale debbano esser fatte le giustificationi, che saranno necessarie da quelli, che vorranno rinovarle, impiantarle da nuovo et à Sua Serenità Illustrissima per ogni buon rispetto pare conveniente dechiarirlo, con la presente additione ordina, e termina, che li predetti giustificationi, in quanto al rinovare, debbano esser fondate sopra la depositione di trè testimonij, almeno essaminati con giuramento, che siano del casal ò mettocchio, sotto al quale saranno esse vigne, che testifichino conformemente, che nel terreno, che si vorrà repiantare (del quale sappino dire li confini) vi sia stata vigna da x anni innanzi. Et quanto al vignar da nuovo, sia rimesso all'arbitrio dell'Illustrissimo signor provveditor general, che sarà di tempo in tempo, di tuor le giustificationi, ò con mandar periti sopra il luogo, ò con certificarsi in qual'altro modo meglio li parerà, che li terreni, che si vorrà ridur à vigne non siano atti ad esser arati, et seminati, e à produr biave, et che non vi sia stato seminato già x anni avanti, et sic sie.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Αδημοσίευτες

Archivio di Stato di Venezia

Avogaria di Comun, Miscellanea Penal, bb. 496 και 497

Collegio V (Secreta), Relazioni, b. 79, regg. 3 (έκθεση του Zuanne Mocenigo, 1593), 4 (έκθεση του Nicolò Donado, 1598) και b. 80, reg. 5 (έκθεση του Lorenzo Contarini, 1636)

Duca di Candia, b. 6 (*Diversorum locorum, ducali, receptorum 1581-1607*), reg. 62 [ex 67] ("*Receptarum*" 1581-1584, *duchi Nicolò Salomon, Nicolò Donà*), b. 39bis-40 (*Memoriali, Serie IIa, 1578-1579*), regg. 46 (*Duca Almorò Tiepolo, 10 febbraio 1578m.v.- 5 giugno 1579*), 47 (*Duca Almorò Tiepolo, 10 febbraio 1578m.v.- 5 giugno 1579*) και b. 40bis (*Memoriali, Serie IIa, 1579-1582*), reg. 50 (*Duca Almorò Tiepolo, 17 maggio 1578-22 luglio e 13 dicembre 1580*)

Provveditori sopra beni inculti, regg. 4 (*Primo capitular del officio sopra li beni inculti*) και 7 (*Capitular primo acque*)

Secreta, Materie Miste Notabili, reg. [filza] 1 (*Fortificazioni Cipro, Candia, Corfù, Asso, Zara 1558*), fascicolo 2 (*Candia*) και filza 147

Senato, Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar e altre cariche, filze 745 (*Registro primo delle lettere Ducali nel Regimento del Capitaneato General di Candia, 1581-1582*), 746 (*Candia 1581, Regimento N° 39*), 747 (*Candia 1582, Regimenti secondo N° 40*), 748 (*Candia 1583, Alvise Grimani Provveditor General, primo, N° 15*), 749 (*Candia 1583, Alvise Grimani provveditor general 2do, N° 16*), 750 (*Candia 1584, Alvise Grimani primo, N° 17*), 751 (*CANDIA 1584, Alvise Grimani provveditor general 2do N° 18*), 753 (*Candia 1587, ser Zuanne Mocenigo provveditor general, N° 21*), 772 (*Candia, 1605, 1606, 1607, ser Nicolò Sagredo provveditor general*), 775 (*Candia 1610*) και 783 (*Candia 1620, 1621, signor Marc'Antonio Venier provveditor general, N° 52*)

Senato Mar, regg. 44 (1 marzo 1578-26 febbraio m.v. 1580), 46 (1 marzo 1583- 1 marzo 1584), 83 (4 marzo 1625-28 febbraio 1625 m.v.) και 95 (4 marzo-27 febbraio 1637 m.v.)

Senato, Secreta, Deliberazioni, regg. 81 (1577-1578), 82 (1579-1580), 83 (1581-1582), 84 (1583-1584), 122 (1623) και 124 (1624)

Sindici Inquisitori in Terra Ferma e Levante, b. 67, reg. 4 (*Sententie si Sindici in Levante ser Zuanne Gritti, ser Giulio Garzoni, 1583*)

Biblioteca del Museo Civico Correr di Venezia

Miscellanea Correr LXXXII, n° 2708

Morosini-Grimani, reg. 304 (*Libro secondo segnato F, Candia 58*)

Biblioteca Nazionale Marciana

It. Cl. VII, n° 811 (7299) (*Memorie pubbliche dal anno 1578 sino al 1586*)

Δημοσιευμένες

W. Bakker – A. Van Gemert (έκδ), *Μανόλης Βαρούχας, Νοταριακές Πράξεις, Μοναστηράκι Αμαρίου (1597 – 1613)*, Ρέθυμνο 1987

X. Γάσπαρης, *Catastici feudorum Crete, Catasticum sexterii Dorsoduri 1227-1418*, τ. Α, Αθήνα 2004

X. Γάσπαρης, *Catastici feudorum Crete. Catasticum Chanee, 1314-1396*, Αθήνα 2008

Σπ. Θεοτόκης, «Η Κρήτη το 1570», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1933)

Στ. Κακλαμάνης (έκδ.), *Francesco Barozzi. Descrizione dell'isola di Creta (Περιγραφή της Κρήτης) 1577/8*, Ηράκλειο 2004

Στ. Κακλαμάνης, «Ειδήσεις για την πνευματική ζωή στον Χάνδακα από το 16ο βιβλίο της «Historia Candiana» του Ανδρέα Κορνάρου», *Παιδεία και Πολιτισμός στην Κρήτη, Βυζάντιο-Βενετοκρατία. Μελέτες αφιερωμένες στον Θεοχάρη Δετοράκη*, επιμ. Ι. Βάσσης – Στ. Κακλαμάνης - Μαρίνα Λουκάκη, Ηράκλειο 2008

Χρύσα Α. Μαλτέζου (έκδ.), *ire debeas in rettorem Caneeae. Η εντολή του δόγη Βενετίας προς τον ρέκτορα Χανίων 1589*, Βενετία 2002

Αγαθ. Ξηρουχάκης, *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*, Αθήνα 1934

Αναστασία Παπαδιά-Λάλα, «Το διαμέρισμα των Χανίων στα μέσα του ΙΣΤ΄ αι. Η έκθεση του Ρέκτορα Χανίων Α. Barbarigo (1549)», *Θησαυρίσματα* 19 (1982)

Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τα Χανιά στα τέλη του ΙΣΤ΄ αιώνα. Η έκθεση του προβλεπτή Β. Dolfin (1598)», *Δωδώνη* 2 (1973)

Γ. Σ. Πλουμίδης, «Η έκθεση του ρέκτορα Χανίων Λεονάρδου Λορεντάν (1551)», *Κρητικά Χρονικά* 24 (1982)

Γ. Σ. Πλουμίδης, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της βενετοκρατίας (1554-1600)*, Ιωάννινα 1985

Γ. Σ. Πλουμίδης, *Πρεσβείες Κρητών προς τη Βενετία (1604-1640)*, τχ. 2, Ιωάννινα 1988 (= *Δωδώνη*, παράρτημα αρ. 25)

Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της κρητικής ιστορίας*, τ. 1 (έκθεση του γενικού προνοητή Zuanne Mocenigo, 1589), Ηράκλειο 1940

Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του δούκα της Κρήτης Ιωάννη Σαγκρέντο (1604)», *Κρητικά Χρονικά* 3 (1949)

Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του Δούκα της Κρήτης Ντολφίν Βενιέρ (1610)», *Κρητικά Χρονικά* 4 (1950)

Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της κρητικής ιστορίας*, τ. 3 (έκθεση του Καπετάνου Χάνδακα και προνοητή Χανίων Filippo Pasqualigo, 1594), Ηράκλειο 1953

Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της κρητικής Ιστορίας*, τ. 4, (έκθεση του γενικού προβλεπτή Benetto Moro, 1602), Ηράκλειο 1958

Στ. Γ. Σπανάκης, «Η έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Isero Civan του 1639», *Κρητικά Χρονικά* 21 (1969)

Κ. Γ. Τσκινάκης (επιμ.), *Il miglior vino del mondo. Το κρητικό κρασί στις αρχαιακές πηγές της βενετοκρατίας* [Κατάλογος έκθεσης αρχαιακών τεκμηρίων], Γάζι 2005

Μελέτες-Άρθρα

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Η κοινωνική συνείδηση ενός Κρητικού του 1574», *Θησαυρίσματα* 37 (2007)

Χριστίνα Αγριαντώνη, «Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας», *Τα Ιστορικά* 5 τχ. 8 (Ιούνιος 1988)

Στ. Αλεξίου, «Το Κάστρο της Κρήτης και η ζωή του στον ΙΣΤ΄ και ΙΖ΄ αιώνα», ανάτυπο με προσθήκες από τα *Κρητικά Χρονικά* 19 (1965)

Zvi Ankori, «Giacomo Foscarini e gli ebrei di Creta. Un riesame con una edizione degli “ordini” sugli ebrei», *Studi Veneziani* N.S. 9 (1985)

Γ. Ν. Βιολιδάκης, «Εποχιακοί εργαζόμενοι στην κρητική αμπελοκαλλιέργεια, τέλη 16ου - αρχές 17ου αιώνα», *ΙΖ΄ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, «Τίνος εἶν' ἡ κούπα ἢ Μονοβασιά»*. Παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση του κρασιού από το Αιγαίο ως την Αδριατική, 13ος-16ος αιώνας, (Κάστρο Μονεμβασίας στις 30, 31 Μαΐου και 1 Ιουνίου 2005), υπό δημοσίευση

Γ. Ν. Βιολιδάκης, «Παραχωρήσεις αμπελιών στην Κρήτη κατά την τάξιν των κonomιανών (τέλη 16ου-17ου αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006)

Δέσποινα Βλάσση, «Τα εδέσματα της κρητικής κωμωδίας», *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998

G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneto*, Βενετία, 1856

F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, καπιταλισμός και οικονομία (XVe-XVIIIe αιώνας)*, τ. 1 Οι δομές της καθημερινής ζωής: Το δυνατό και το αδύνατο, μτφρ. Αικ. Ασδραχά, Αθήνα 1995

Donatella Calabi, «Il Regno di Candia e le “fatiche” del governo civile: Le “cento città”, le popolazioni, le fabbriche pubbliche», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986

Χ. Γάσπαρης, «Η ναυτιλιακή κίνηση από την Κρήτη προς την Πελοπόννησο κατά τον 14ο αιώνα», *Τα Ιστορικά* 5 τχ. 9 (Δεκέμβριος 1988)

Χ. Γάσπαρης, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αι.*, Αθήνα 1994

Χ. Γάσπαρης, *Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη (13ος - 14ος αιώνας)*, Αθήνα 1997

Χ. Γάσπαρης, «Παραγωγή και εμπορία κρασιού στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αι.», *Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Οἶνος παλαιός, ἡδύποτος. Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια»* (Κουνάβοι, Δήμος Ν. Καζαντζάκη 24-26 Απριλίου 1998), Ηράκλειο 2002

Χ. Γάσπαρης, «Μαλεβίτσι. Το όνομα, η αμπελοκαλλιέργεια και τα κρασιά στον 13ο και 14ο αιώνα», *Οἶνον ἱστορῶ V: Μονεμβάσιος οἶνος – Μονοβασ(ι)ά – Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008

Μαρία Γερολυμάτου, «Εισαγωγές οίνου στην Κωνσταντινούπολη από τα μέσα του 14ου μέχρι τα μέσα του 15ου αι.», *Οἶνον ἱστορῶ V: Μονεμβάσιος οἶνος-Μονοβασ(ι)ά-Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008

Διονυσία Γ. Γιαλαμά, «Εκκλησιαστικές και κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις στο Ρέθυμνο στα τελευταία χρόνια του ΙΣΤ΄ αιώνα», *Πεπραγμένα του ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Χανιά 1991

Ι. Γ. Γιαννόπουλος, *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978

Ν. Γιουσουρούμ, «Από την τοπική παραγωγή στις μεγάλες αγορές», *Ιστορία του ελληνικού κρασιού, Β΄ τριήμερο εργασίας* (Σαντορίνη, 7-9 Σεπτεμβρίου 1990), Αθήνα 1992

Ε. Concina, «“Sostener in vigore le cose del Mare”: Arsenali, Vascelli, Canonici», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986

Μ. Costantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεων της στην ανατολική Μεσόγειο», «*Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα 16ος -19ος αιώνας*», *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου* (Κέρκυρα, 22-25 Μαΐου 1996), επιμ. Αλίκη Νικηφόρου, Κέρκυρα 1998

Μ. Gallina, *Una società coloniale del trecento. Creta fra Venezia e Bisanzio*, Βενετία 1989

Γ. Gerola, *Monumenti veneti nell isola di Creta*, τ. 1β, Βενετία 1906

Molly Green, *Κρήτη, ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, επιστ. επιμ. - εισαγωγή Ελένη Γκαρά, μτφρ. Ελένη Γκαρά - Θέμις Γκέκου, Αθήνα 2005

G. Grivaud – Aspasia Papadaki, «L' institution della mostra generale de la cavallarie féodale en Crète et en Cypre vénitiennes le XVIe siècle», *Studi Veneziani* 12 (1986)

D. Jacoby, «Les ‘Assises de Romanie’ et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes», *Venezia e il Levante fino al secolo XV, Atti del I convegno internazionale di storia della civiltà beneziiana (Venezia, 1968), I. 1.*, Φλωρεντία 1973 [= *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle, Peuples, sociétés, économies, IV, Variorum Reprints*, Λονδίνο 1979]

Σπ. Θεοτόκης, «Ιάκωβος Φωσκαρίνης ή η Κρήτη το 1570», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 1 (1938)

Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Οι πολύχρωμες ψηφίδες των δημοσιευμένων νοταριακών εγγράφων και η επίπονη προσπάθεια της ανάπλασης του ψηφιδωτού. Συμβάσεις αγροληψίας στην Κρήτη της ύστερης βενετοκρατίας», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, εκδ. Στ. Κακλαμάνης – Α. Μαρκόπουλος – Γ. Μαυρομάτης, Ηράκλειο 2000

Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Αγροτικές σχέσεις στο διαμέρισμα του Ρεθύμνου μέσα από τις πράξεις του νοταρίου Μανόλη Βαρούχα» (Περίληψη), *Της Βενετίας το Ρέθυμνο, Πρακτικά Συμποσίου*, (Ρέθυμνο, 1 – 2 Νοεμβρίου 2002), επιμ. Χρύσα Μαλτέζου – Ασπασία Παπαδάκη, Βενετία 2003

Μαριάννα Κολυβά-Καραλέκα, Ερρ. Μοάτσος, «Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548», *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher* 22 (1983)

Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991

Β. Δ. Κριμπάς, «Ο οίνος και αι ποικιλίαι αμπέλου Μαλβαζία», *Τριακονταπενταετηρίδα του καθηγητού Ν. Κρητικού*, Αθήνα 1944

Κ. Π. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου 14ος-19ος αιώνας*, Ηράκλειο 1995

Fr. Lame, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα. Εμπόριο-Ναυτιλία-Οικονομία*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, επιστ. επιμ. Γ. Δ. Παγκράτης, Αθήνα 2007

Κ. Λαμπρινός, «Καθολικοί και ορθόδοξοι στο Ρέθυμνο στα χρόνια της αρχιερατείας του επισκόπου Giulio Carrara (1582-1589)», *Θησαυρίσματα* 25 (1995)

Κ. Ε. Λαμπρινός, «Κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις σε ένα χωριό της κρητικής υπαίθρου (τέλη 16ου αι.)», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, εκδ. επιτροπή Στ. Κακλαμάνης – Αθ. Μαρκόπουλος – Γ. Μαυρομάτης, Ηράκλειο 2000

Κ. Ε. Λαμπρινός, «Η λατινική επισκοπή Μυλοποτάμου. Όψεις της εκκλησιαστικής και οικονομικής οργάνωσης (16ος αιώνας)», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Περιβάλλον-Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία-Κοινωνιολογία*, τ. 6 (Βενετοκρατία-Τουρκοκρατία), επιμ. Ειρήνη Γαβριλάκη, Γιάννης Ζ. Τζιφόπουλος, Ρέθυμνο, 2006

Κ. Ε. Λαμπρινός, «Οι κάτοικοι της κρητικής υπαίθρου κατά το 16ο και 17ο αιώνα. Κοινωνικο-πολιτικά γνωρίσματα και πρακτικές εκπροσώπησης», *Θησαυρίσματα* 32 (2002)

Β. Χ. Λογοθέτης, *Συμβολή της αμπέλου και του οίνου εις τον πολιτισμόν της Ελλάδος και της ανατολικής Μεσογείου*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 209

M. Luzzatti, «Contratti agrari e rapporti di produzione nelle campagne pisane dal XIII al XVI secolo», *Studi in memoria di Federico Melis*, τ. 1, Νάπολη 1978

A. De Maddalena, «Europa rurale (1500-1700)», *Storia Economica d'Europa*, διεύθ. C. M. Cipolla, τ. 2, Τορίνο 1979

Marian Malowist, «Capitalismo commerciale e agricoltura», *Storia d' Italia, Annali I*, Τορίνο 1978

Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της βενετοκρατίας (1211-1669)», *Κρήτη Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. 2, επιστ. επιμ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Ηράκλειο 1988

Chryssa A. Maltezou, «Feudatari e contadini a Creta veneziana, Il caso di Stilo», *Rivista di Bizantinistica* 3 (1993)

Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Καταγγελιοδότες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη τον 14ο αι. Μία άλλη όψη της καθημερινής ζωής», *Ροδωνιά, Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, Ρέθυμνο 1994

Μ. Ι. Μανούσακας, «Δανιήλ Φουρλάνος (1550 ci.-1592). Ένας λησμονημένος λόγιος του Ρεθέμνου», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς κρητολογικού συνεδρίου* (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), τ. Β (*Βυζαντινοί και μέσοι χρόνοι*), Αθήνα 1974

Κ.-Ρ. Matschke, «Cretan malmsey and the fall of Constantinople in 1453», *1453, Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους*, επιστ. επιμ. Τόνια Κιουσοπούλου, Ηράκλειο 2005

P. Morachiello «Candia. I baluardi del Regno», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986

Φ. Μπαρούτσος, «Per il viaggio de Ponente, Το κρητικό καρσί πέρα από το Γιβραλτάρ», *Επικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, ΙΑ΄ συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης* (Κάστρο Μονεμβασίας, 23-26 Ιουλίου 1998), Αθήνα 2001

Φ. Β. Μπαρούτσος, *Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη τον 16ο αι. Η ενοικίαση των φόρων και οι επιπτώσεις της*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Κέρκυρα 2002

Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου «Ο Χάνδακας στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα», *Παρουσία* 7 (1991)

Στ. Ξανθουδίδης, *Η ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα 1939

Monique O'Connell, «The Castellan in Local Administration in Fifteenth Century Venetian Crete», *Θησαυρίσματα* 33 (2003)

Αγγελική Πανοπούλου, «Παρασκευή και πώληση ψωμιού στην πόλη του Χάνδακα (16ος -17ος αι.)», *Άνθη Χαρίτων*, επιμ. † Ν. Παναγιωτάκης, Βενετία 1998

Αγγελική Πανοπούλου, «Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα. Διοικητική, εκκλησιαστική οικονομική οργάνωση», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της Ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διεύθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993

Αγγελική Πανοπούλου, «Η συντεχνία των βαρελοποιών του Χάνδακα», *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου ευρωπαϊκών νησιών παραγωγών κρασιού «Malvasia», Il miglior vino del mondo, Το κρητικό κρασί στις αρχαιακές πηγές της βενετοκρατίας*, (Γάζι-Ηράκλειο 30 Σεπτεμβρίου – 2 Οκτωβρίου 2005), υπό δημοσίευση

Ασπασία Παπαδάκη, «Αξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά το 16ο και 17ο αιώνα», *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986)

Ασπασία Παπαδάκη, *Θρησκευτικές και κοσμικές τελετές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Ρέθυμνο 1992

Εμμ. Μιλτ. Παπαδάκης, *Μορφαί του λαϊκού πολιτισμού της Κρήτης του 15ου και 16ου αιώνας, κατά τις γραμματειακές πηγές*, Αθήνα 1976

Εμμ. Μιλτ. Παπαδάκης, «Συμβολή στη μελέτη της γεωργίας και της αμπελουργίας τη Κρήτης στο 15ο και 16ο αιώνα», *Κρητολογία* 4 (1977)

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Αγροτικές ταραχές και εξεγέρσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1509-1528). Η επανάσταση του Γεωργίου Γαδανολέου-Λυσογιώργη*, Αθήνα 1983

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «“Cittadini” και κάτοικοι πόλεων. Κοινωνική διαστρωμάτωση στα βενετοκρατούμενα Χανιά (μέσα 16ου-17ου αι.)», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας «Νεοελληνική Πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος» (Αθήνα 26-28 Σεπτεμβρίου 1984, Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984)*, τ. Α', Αθήνα 1985

Αναστασία, Παπαδία-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα, Ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της Ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διεύθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος - 18ος αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*, Βενετία 2004

R. Pashley, *Travels in Crete*, τ. 2, Λονδίνο 1837 (ανατύπωση, Αθήνα 1989)

Λ. Πολίτης, *Ποιητική ανθολογία*, τ. 3 (Κρητική ποίηση), Αθήνα 1989

Χρύσα Ρανουτσάκη, «Ιατρικά βυζαντινά και μεταβυζαντινά κείμενα ως πηγή για τη φαρμακευτική χρήση του οίνου», *Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Οίνος παλαιός, ήδύποτος. Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια» (Κουνάβοι, Δήμος Ν. Καζαντζάκη 24-26 Απριλίου 1998)*, Ηράκλειο 2002

S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, τ. 6, Βενετία 1974

Elisabeth Santschi, *La notion de «feudum» en Crete venitienne (XIIIe – XVe siecles)*, Μοντρέ 1976

D. Sella «L' economia e finanza», *Storia di Venezia*, τ. 6, Ρώμη 1994

Br. Simon, «Le blé et les rapports vénéto-ottomans au XVIe siècle», *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Λουβαίν 1983

Στ. Γ. Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων (μητρών των οικισμών)*, τ. Α, τ. Β, Ηράκλειο 1991, 1993

Ιωάννα Στεριώτου, «Υλικό περιβάλλον, Βενετοί και δημόσια έργα στον ελληνικό χώρο», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, επιστ. διευθ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1992

F. Thiriet, «Villes et campagnes en Crète vénitienne aux XIVe-Xve siècles», *Etudes sur la Romanie greco-vénitienne Xe-XVe siècles*, Variorum Reprints XV, Λονδίνο 1977

Γιολάντα Τριανταφυλλίδου-Baladié, «Ξένες κυριαρχίες και μετασχηματισμοί της κρητικής γεωργίας: XIVος-ΧΙΧος αιώνας», *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα, κοινωνιολογικές, ανθρωπογεωγραφικές. Εθνολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, εισαγωγή-επιμ. Στ. Δαμιανάκος, Αθήνα 1987

Κ. Γ. Τσικνάκης, «Η αρχαιολογική έρευνα του Onorio Belli στην Κρήτη (Με βάση ένα άγνωστο κείμενό του)», *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Χανιά 1991

Κ. Γ. Τσικνάκης, «Ένα επεισόδιο από τη ζωή του Francesco Barozzi», *Της Βενετίας το Ρέθυμνο*, Βενετία 2003

Κ. Γ. Τσικνάκης, «Ατασθαλίες βενετών αξιωματούχων στο διαμέρισμα της Σητείας στα τέλη του 16ου αιώνα. Η περίπτωση του ρέκτορα Zuan Antonio Diedo», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2004

Κ. Γ. Τσικνάκης, «Μέτρα για την περιστολή της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα», *Πρακτικά Β' Συμποσίου ευρωπαϊκών νησιών παραγωγών κρασιού «Malvasia», Il miglior vino del mondo, Το κρητικό κρασί στις αρχαιακές πηγές της βενετοκρατίας*, (Γάζι-Ηράκλειο 30 Σεπτεμβρίου – 2 Οκτωβρίου 2005), υπό δημοσίευση

Κ. Γ. Τσικνάκης, «Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα», *Οἶνον ἱστορῶ V: Μονεμβάσιος οἶνος – Μονοβασ(ι)ά – Malvasia*, επιστ. επιμ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 2008

Ζ. Ν. Τσιρπανλής, *Το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439 – 17ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1967

Δ. Τσουγκαράκης, «Η σιτική πολιτική της Βενετίας στην Κρήτη τον 13ο-14ο αιώνα. Παραγωγή, διακίνηση και τιμές του σιταριού», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (1990)

Ελένη Τσουραπά, «Βενετοί αξιωματούχοι στην Κρήτη: από τη δημόσια στην καθημερινή ζωή (16ος-17ος αι.)», *Θησαυρίσματα* 36 (2006)

U. Tucci, «Il commercio del vino nell' economia cretese», *Venezia e Creta, Atti del convegno internazionale di studi*, (Iraklion – Chanià, 30 settembre – 5 ottobre 1997), επιμ. Gh. Ortali, Βενετία 1998

Μαρία Χαιρέτη, «Η απογραφή των ναών και των μονών της περιοχής Χανίων του έτους 1637», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 36 (1968)

G. M. Varanini, «Proprietà fondiaria e agricoltura», *Storia di Venezia*, τ. 5 (*Dalle origini alla caduta della serenissima*), Ρώμη 1996

Despina Vlasi, «La politica annonaria di Venezia a Cefalonia: il fondaco delle Biade (sec. XVI-XVIII)», *Θησαυρίσματα* 25 (1995)

R. Zago, «Giacomo Foscarini», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 49, Καταντζάρο 1997

Andreina Zitelli «Candia soccorsa nella penuria estrema di biade», *Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia*, Βενετία 1986